

Per. A-1169
-280

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIINIK 280 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
XV
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

TARTU 1971

Per. A-1169-296

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 280 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID

XV

ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ

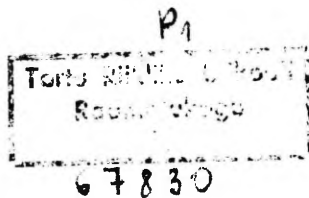
НАУКАМ

Toimetuskolleegium:

H. Metsa, V. Krinal, R. Hagelberg, H. Pauts, K. Parvel, Ü. Vanaaseme.

Редакционная коллегия:

X. Metsa, B. Кринал, P. Хагельберг, X. Паутс, K. Парвел, Ю. Ванааземе.

Toimetaja E. Pajupuu

SOVHOOSIDE TAIMEKASVATUSTÖÖLISTE TÖÖAJAST

H. Siigur

Rahanduse ja krediidi kateeder

1. Tööaeg taimekasvatases

Taimekasvatuse iseärasused tingivad eri perioodidel erineva vajaduse tööjõu järele. Sellest lähtudes lubab NSV Liidu Ministrite Nõukogu 24. mai 1962. a. määrus nr. 475 rakendada sovhoosides taimekasvatases töötavaid töölisi pingeliste põllutööde perioodidel tööle kuni 10 tunniks päevas, kusjuures töötamine üle tööpäeva normaalkestuse kompenseeritakse vahetuse kestuse vastava lühendamise või lisapuhkepäevade andmisega teistel perioodidel.¹ Seega kehtestati taimekasvatuse tööliste suhtes omapärane tööaja summeeritud arvestus.

Seoses viiepäevase töönädala rakendamisega NSV Liidu rahvamajanduses, on rakendatud viiepäevast töönädalat ka sovhoosi taimekasvatustööliste suhtes. Kuid reas sovhoosides rakendatakse taimekasvatustööliste suhtes viiepäevast töönädalat ainult perioodil, millal põllutöid ei tehta, kuna põllutööde perioodil rakendatakse kuuepäevast töönädalat. Vahetuse kestuse kindlaksmääramisel lähtutakse tööaja aastanormist, diferentseerides vahetuse kestust üksikute perioodide (kuude) lõikes. Neil perioodidel (kuudel), kui töötatakse viiepäevase töönädalaga, on mittepõllutööde perioodil vahetuse kestus määratud selline, et nädalas töötatakse vähem kui 41 tundi. Põllutööde perioodidel on aga kehtestatud selline vahetuse kestus, et töötatakse üle 41 tunni nädalas.

Tööaja selline jaotamine määratakse kindlaks administratsiooni poolt kooskõlastatult sovhoosi ametiühingukomiteega. Sellist vahetuse kestuse diferentseerimist ja tööaja erinevat jaotamist eri perioodide vahel võib pidada kõigiti õigeks ja otstarbekaks, sest see võimaldab tööjõu ratsionaalset kasutamist.

¹ Ст. I постановления Совета Министров СССР от 24 мая 1962 г. № 475. СП СССР 1962, 8, 70; Eesti NSV Ministrite Nõukogu 13. juuni 1962. a. määrus nr. 295 p. 1. ENSV MKK 1962, 29, 111.

Et NSV Liidu Ministrite Nõukogu 24. mai 1962. a. määruse nr. 475 kohaselt võib vahetuse kestust põllutööde pingelistel perioodidel suurendada kuni 10 tunnini päevas, siis kuuepäevase lõönädala puhul võib tööaja kestus nädalas olla kuni 60 tundi. Kui aga ka põllutööde pingelisel perioodil töötatakse viiepäevase tööädalaga, siis tekib küsimus, kas nädala maksimaalse tööaja kestuse võib jaotada ka viiele tööpäevale ja seega töötada ööpäevas kuni 12 tundi. Meie arvates tuleb küsimusele anda eitav vastus. Esiteks määrab NSVL Ministrite Nõukogu 24. mai 1962. a. määrus kindlaks vahetuse maksimaalkestuse, mis tunduvalt ületab tööpäeva normaalkestuse. Järelikult tuleb vahetuse võimalikuks maksimaalkestuseks pidada 10 tundi. Teiseks ei saa vahetuse pikendamist üle 10 tunni pidada lubatavaks ka töökaitse seisukohalt, sest töötajale jääb igapäevaseks katkestamata puhkuseks liiga vähe aega. Eeltoodust lähtudes tuleks asuda seisukohale, et viiepäevase tööädala puhul võib töötajat ka põllutööde pingelistel perioodidel rakendada nädalas tööle mitte rohkem kui 50 tunniks.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 24. mai 1962. a. määruse nr. 475 kohaselt kompenseeritakse põllutööde pingelistel perioodidel üle tööpäeva normaalkestuse töötamine vahetuse kestuse lühendamisega kuni 5 tunnini päevas või kuni 5 lisapuhkepäeva andmisega kuus ning ainult töötaja nõusolekul võib vahetuse kestust lühendada rohkem või anda kuus rohkem lisapuhkepäevi.² Et vahetuse lühendamise ulatus või antavate lisapuhkepäevade arv oli ette nähtud lähtudes kuuepäevasest tööädalast, siis tuleb asuda seisukohale, et viiepäevase tööädala puhul ei tohi töötaja nõusolekuta vähendada töötamise kestust alla 30 tundi nädalas. Sellega tagatakse töötajatele ikkagi umbes $\frac{3}{4}$ töötasu saamine ka sel perioodil, kui ta töötab vähem tööpäeva normaalkestusest.

Kui tööaja aastagraafiku koostamisel ei nähta ette pingeliste põllutööde ajaks vahetuse võimalikku maksimaalkestust, siis vajaduse korral võib sovhoosi direktor kooskõlastatult sovhoosi ametiühingukomiteega graafikut muuta ja kehtestada põllutööde pingeliseks perioodiks vahetuse maksimaalkestuse, teistel perioodidel vahetuse kestust vastavalt lühendades.

Seega vahetuse kestuse pikendamine ja lühendamine üksikute perioodidel ei tohi kaasa tuua tööaja aastanormi ületamist või alatäitmist.

² Ст. I постановления Совета Министров СССР от 24 мая 1962 г. № 475. СП СССР 1962, 3, 70.

2. Töötajad, kelle suhtes võidakse rakendada kuni 10 tunni- list vahetust pingelistel põllutööde perioodidel

Kehtivad eeskirjad lubavad rakendada kuni 10 tunnilist vahetust sovhoosi põllutööliste suhtes. Seejuures praktika vaatab põllutöölistena kõiki isikuid, kes on rakendatud põllutööle kas alaliselt või ajutiselt.

Et antud juhul võib toimuda töötamine mitte ainult üle tööpäeva normaalkestuse, vaid ka üle nädala tööajanormi, siis tuleb toetada kirjanduses avaldatud mõtet, et sellist tööajarežiimi ei või kehtestada nende töötajate suhtes, keda ei ole lubatud rakendada ületunnitööle.³ Et sellistel töölistel (välja arvatud alaealised) on nädala tööaja normiks 41 tundi, siis kuuepäevase töö-nädala puhul ei või neil vahetuse kestus ületada 7 tundi (puhkepäevade ja riiklike pühade eelpäevadel 6 tundi) ning viiepäevase töönädala puhul 8 tundi 12 minutit. Et ka sellised töötajad saaksid täis töötada oma tööaja aastanormi, tuleb neid rakendada tööle 41 tunni ulatuses nädalas osalt ka nendel perioodidel, kui teised taimekasvatustöölised töötavad 5-päevase töönädala puhul vähem kui 41 tundi nädalas.

3. Kas kalendriaasta tööaja arvestusperioodina ennast õigustab?

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 24. mai 1962. a. määruse nr. 475 p. 1 lg. 3 kohaselt on taimekasvatustöölise tööaja arvestusperioodiks kalendriaasta, s.o. 1. jaanuarist kuni 31. detsembrini. Kuid liiduvabariigi ministrite nõukogul on õigus kooskõlastatult vabariigi ametiühingute nõukoguga kehtestada taimekasvatustöölisele aastane tööaja arvestusperiood, mis ei lange kokku kalendriaastaga.

Eesti NSV-s kasutatakse taimekasvatustöölise tööaja arvestusperioodina kalendriaastat.

Sovhoosi administratsioon on kohustatud tagama üldreeglina taimekasvatustöölisele töötamise 41 tundi nädalas ja vastavalt ka tasu selle aja jooksul tehtud töö eest. Et teatud perioodidel võidakse taimekasvatustöölisi rakendada tööle üle 41 tunni nädalas, kompenseerides seda hiljem tööaja vastava lühendamisega, siis töötaja materiaalselt selle tõttu ei kannata, kuna seoses tööaja kestuse suurendamisega sai ta sel perioodil ka rohkem palka. Järelikult võib tööaja vähendamine nädalas toimuda ainult rohkemtöötamise kompenseerimiseks, mitte aga avansina tulevikus

³ Консультации по трудовому законодательству. В помощь сельскому профактивисту. Профиздат, 1967, lk. 89.

toimuva rohkemtöötamise katteks. Ühtlasi ei tohi üle tööpäeva (vahetuse) normaalkestuse töötamise kompenseerimine toimuda ka väljapool tööaja arvestusperioodi.

Kui tööaja arvestusperioodiks on kalendriaasta, tuleks taimekasvatustööliste kindlustada alates 1. jaanuarist kuni pingelise põllutööde perioodini töötamine 41 tundi nädalas, töötatagu siis 5- või 6-päevase töönädalaga. Põllutööde pingelistel perioodidel võib töötada kuni 60 tundi nädalas ning neil perioodidel üle 41 tunni nädalas töötatud tunnid tuleb kompenseerida vahetuse kestuse vastava lühendamisega või lisapuhkepäevade andmisega kuni 31. detsembrini.

Selline olukord ei soodusta tööjõuressursside õiget kasutamist ning praktikas rikutakse sageli eespool käsitletud põhimõtteid.

Kuuepäevase töönädala rakendamisel kompenseeriti üle tööpäeva normaalkestuse töötamine põllutööde pingelistel perioodidel osalt väljaspool kalendriaastat, osalt juba vahetuse lühendamisega enne põllutööde pingelise perioodi algust. Sama olukord on ka viiepäevase töönädala puhul, kus tööaja plaanilise aastanormi kindlaksmääramisel planeeritakse vahetuse kestus (ja tegelikult ka rakendatakse) kuni põllutööde perioodini selliselt, et nädala tööaeg jääb väiksemaks kui 41 tundi, samasuguselt planeeritakse vahetuse kestus ka pärast põllutööde perioodi lõppu. Seega on töötajad sunnitud põllutööde alguseni töötama vähem (ja saama vastavalt ka vähem palka) ning alles hiljem see kompenseeritakse tööaja kestuse (ning vastavalt ka palga) suurenemisega.

Võib tekkida küsimus, mis selles on siis halba, kuna töötaja saab aasta vältel ikkagi töötada oma tööajanormi ulatuses. Halb on kõigepealt juba see, et töötaja peab piirama oma vajaduste rahuldamist, sest alles hiljem saab ta rohkem palka. Kuid olukord komplitseerub siis, kui töötaja ja sovhoosi vahelised tööõiguslikud suhted lõpevad (näiteks NSV Liidu relvastatud jõududesse kutsumise, pensionilemineku ja teiste mõjuvate põhjuste tõttu) enne, kui töötaja on saanud vähem töötatud aja tasa töötada. Kuna ta on saanud töötada vähem, kui tal oli õigus, siis tekib küsimus selle aja eest kompensatsiooni maksmisest. Praktikas seda praegu ei tehta, kuid sellist praktikat ei saa ka millegagi õigustada, sest NSV Liidu konstitutsioon tagab töötajale õiguse tööle ikkagi kehtestatud tööaja ulatuses, mitte aga vähemal määral.

Kuid selline eelnev avansiline tööaja vähendamine mõjub negatiivselt ka töövõimetustoetuste suurusele, samuti puhkusetasule, kui kehtiva seadusandluse kohaselt tuleb töötajale anda puhkus avansina esimesel tööaastal jne.

Neist negatiivsetest nähtustest vabaneksime, kui tööaja arvestusperioodiks kehtestada küll aasta, kuid 1. aprillist kuni 31.

märtsini. Sel juhul toimuks üle tööpäeva (vahetuse) normaalkes-
tuse töötamise kompenseerimine vähemtöötamisega tagantjärele
ning töötaja on eelnevalt juba rohkem töötasu saanud.

Kuid ikkagi võib esineda üksikjuhte, et tööline võetakse tööle
sel perioodil, kui taimekasvatustöölised töötavad vähem kui 41
tundi nädalas. Sel juhul tuleb töölevõetule kindlustada kuni põl-
lutööde alguseni 41-tunnine tööaeg.

4. Ületunnitöö taimekasvatuses

Sõltumata sellest, kuidas jaguneb tööaeg üksikutel perioodi-
del, tuleb tagada taimekasvatustöölisele võimalus töötamiseks
aasta tööajanormi ulatuses.

Iga töötaja aasta tööajanorm leitakse sel teel, et aasta kalen-
daarsest tööajanormist lahutatakse aeg, millal töötaja ei töötanud
puhkuse, töövõimetuse ja riiklike või ühiskondlike ülesannete
täitmise tõttu.⁴ Kogu tööaeg, mis ületab töötaja tööaja aasta-
normi, kujutab endast ületunnitööd. Praktikas vaadeldakse aega,
mis jääb puudu tööaja aastanormi täitmisest, palgata puhkusena.

Tööaja aastanormi alataitmist ei tohi lubada. Kui see aga esi-
neb, siis signaliseerib see tõsistest puudustest töö organiseerimi-
ses. Samuti mõjuvad sellised «palgata puhkused» negatiivselt
töödistsipliinile ja töötajates kommunistliku töösse suhtumise kas-
vatamisele. Selliseid «palgata puhkusi» ei saa millegagi õigustada.

Tööaja summaarse arvestuse puhul esineb taimekasvatustöö-
listel ületunnitööd siis, kui tööaja aastanormi ületamine on tin-
gitud tööpäeva (vahetuse) kestuse pikendamisest põllutööde pin-
gelistel perioodidel ja seda hiljem ei ole kompenseeritud tööpäeva
(vahetuse) kestuse lühendamise või lisapuhkepäevade and-
misega.

Ületundide eest, mis ei ületa keskmiselt kaht tundi tööaja
arvestusperioodi iga kalendrijärgse tööpäeva kohta⁵, makstakse
traktoristidele-masinistidele lisatasu 50% nende tariifivõrgu IV
liigi ajatöö tariifimäära järgi, teistele taimekasvatustöölisele aga
50% hobu-käsitööde tariifivõrgu III liigi ajatöö tunnitähtsuse-
rast. Kõigi ülejäänud ületundide eest makstakse traktoristidele-

⁴ Л. Я. Островский, В. И. Семенов. Охрана труда в совхо-
зах. М., 1965, lk 115; Консультации по трудовому законодательству. В
помощь сельскому профактивисту. Профиздат, 1967, lk. 89.

⁵ Kalendrijärgsete tööpäevade arvust tuleb lahutada päevad, mil taimekasva-
tustööline ei töötanud puhkuse, ajutise töövõimetuse või riiklike ja ühiskondlike
ülesannete täitmise tõttu.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Töö ja Töötasu Komitee ja ÜAUKN-i
Presiidiumi 15. juuni 1962. a. seletuse p. 1-s antud juhis aasta töötundide nor-
maalhulga ja ületundide kindlaksmääramiseks (vt, «Бюллетень ГКТ» 1962, 8,
lk. 17) ei ole päris täpne, sest see ei tee vahet aasta plaanilise tööajanormi ja
antud konkreetse töötaja tööajanormi vahel.

masinistidele lisatasu vastava tariifivõrgu IV liigi, teistele taimekasvatustöölisele aga III liigi ajatöö tunnitaskumäär 100% ulatuses.⁶

Kui tööõiguslikud suhted taimekasvatustöölise ja sovhoosi vahel katkevad mõjuvatel (vabandatavatel) põhjustel⁷, tuleb vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Töö ja Töötasu Komitee ja ÜAÜKN-i Presiidiumi 15. juuni 1962. a. seletuse p. 2-le maksta töötamisperioodil üle tööajanormi töötatud aja eest ületunnitöö lisatasu.⁸ Seejuures tuleb töötajate tööajanorm määrata kindlaks sel teel, et kalendrijärgsete tööpäevade tööaja normaalkestuse summast (arvestades tööpäeva lühendamist puhkepäevade ja riiklike pühade eelpäevadel) tuleb lahutada puhkuse, ajutise töövõimetuse ja riiklike või ühiskondlike ülesannete täitmise päevadele langev tööaeg kuni tööpäeva normaalkestuse ulatuses. Kui aga tööõiguslikud suhted taimekasvatustöölise ja sovhoosi vahel katkevad muudel (mittemõjuvatel ehk mittevabandatavatel) põhjustel, siis üle tööajanormi töötatud aja eest töölisele ületunnitöö lisatasu ei maksta.

Kui taimekasvatustööline viiakse enne tööaja arvestusperioodi lõppemist üle teisele alalisele tööle sovhoosis, siis tuleb talle taimekasvatuses töötamise perioodil üle tööajanormi töötatud aeg kompenseerida vastavalt vaba aja andmisega teisel tööl. Kompenseerimine peab toimuma aga taimekasvatuses kehtestatud tööaja arvestusperioodi raames. Uuel tööl tasutakse sellisele töötajale vastavalt faktiliselt tööl olnud ajale või tehtud tööle.

Taimekasvatuses töötavatele ajutistele ja hooajatöölisele on lubatud üle tööajanormi töötamine kompenseerida lisapuhkepäevade andmise või lühendatud vahetuse rakendamisega nende sovhoosis töötamise perioodil.⁹ Kui aga siiski osutub võimatuks neile üle tööajanormi töötamise kompenseerimine vaba aja andmisega (näiteks seoses töötaja töövõimetusega, pensionileminekuga, NSV Liidu relvastatud jõududesse kutsumisega jne.), tuleb see meie arvates kompenseerida ületunnitöö lisatasu maksmisega analoogiliselt alatiste töölisega. Igal juhul tuleb vaba aja

⁶ Ст. 2 постановления Совета Министров СССР от 24 мая 1962 г. № 475. СП СССР 1962, 8, 70.

⁷ Meie arvates tuleb lugeda tööõiguslike suhete katkemine toimunuks mõjuvaid põhjusid ja järelikult maksta ületunnitöö lisatasu nendel juhtudel, kui vallandamisel administratsiooni initsiatiivil töötajale säilitatakse tööstaaži pidevus, vallandamisel omal soovil aga säilitatakse töötajale tööstaaži pidevus ka siis, kui vaheaeg töös ületab ühe kuu.

⁸ «Бюллетень ГКТ» 1962, 8, lk. 17 jj.

⁹ Ст. 3 Разъяснения ГКТ СССР и Президиума ВЦСПС от 15 июня 1962 г. № II/П-15. «Бюллетень ГКТ» 1962, 8, lk. 18.

andmisel alati kontrollida, kas ajutised või hooajatöölised ei ole muutunud alalisteks töölisteks.

Rahaline kompensatsioon üle tööajanormi töötamise eest seoses tööaja summeeritud arvestusega tuleb töotajale välja maksta koos palgaga selle ajavahemiku eest, mil lõppes tööaja summeeritud arvestuse periood, või koos lõpparvega, kui tööõiguslikud suhted katkevad enne tööaja arvestusperioodi lõppemist.

Kui taimekasvatustöoline administratsiooni korraldusel töötab põllutööde pingelistel perioodidel üle pikendatud vahetuse kestuse, siis kujutab see endast ületunnitööd antud päeval ja selle eest tuleb maksta rahalist kompensatsiooni nagu ületunnitöö eest tööaja päevaviisilise arvestuse puhul. Muidugi saab sellist ületunnitööd esineda vaid harukordadel seoses töödega avariide või loodusõnnetuste ennetamiseks või nende vastu võitlemisel, sest sel perioodil, kui juba töötatakse pikendatud vahetusega, ei tohiks soovhoosi ametiühingukomitee reeglina enam lubada taimekasvatustööliste rakendamist ületunnitööle.

Analoogiliselt tuleb arvestada ületunnitööd taimekasvatustöölistel iga päeva kohta (ja vastavalt sellele maksta ka rahalist kompensatsiooni) neil perioodidel, kui töötatakse tööpäeva normaalkestuse või viiepäevase töönädala puhul vahetuse normaalkestuse ulatuses.

Komplitseeritum on üle vahetuse kestuse töötamise kvalifitseerimine neil juhtudel, kui töötatakse vahetuse kestusega, mis on lühem tavalisest ega taga töötamist 41 tunni ulatuses nädalas. Näiteks talvel on kehtestatud viiepäevase töönädala puhul vahetuse kestuseks 6 tundi, kuid administratsioon laseb ühel päeval mõnel töölisel töötada 7 tundi.

Et antud juhtudel vahetuse kestus on eelnevalt kindlaks määratud, siis tuleb ka siin lugeda ületunnitööks seda tööd, mida töötaja teeb üle ettenähtud vahetuse kestuse, s.o. analoogiliselt sellele, nagu loetakse ületunnitööks töötamist üle vahetuse kestuse, kui pingelistel põllutöödel on kehtestatud pikendatud vahetuse kestus. Kui ületunde arvestatakse päevaviisiliselt, siis maksatakse traktoristidele-masinistidele vastavalt Eesti NSV territooriumil kehtiva tööseaduste koodeksi § 60-le esimese kahe ületunni eest lisatasu 50%, alates kolmandast ületunnist aga 100% ulatuses nende tariifivõrgu IV liigi ajatöö tunnitariifimäärast, teistele taimekasvatustööliste jaoks aga lähtudes hobu-käsitööde tariifivõrgu III liigi ajatöö tunnitariifimäärast. Et taimekasvatustööliste jaoks on kehtestatud tariifsed päevapalgamäärad, siis tuleb nende tariifne tunnipalk leida päevapalgamäära jagamise teel normaaltööpäeva töötundide arvuga.

О РАБОЧЕМ ВРЕМЕНИ РАБОЧИХ РАСТЕНИЕВОДСТВА В СОВХОЗАХ

Х. Сийгур

Резюме

В статье рассматриваются правовые вопросы, связанные с применением суммированного учета рабочего времени рабочих растениеводства в совхозах после установления пятидневной рабочей недели.

В связи с переходом на пятидневную рабочую неделю максимальная продолжительность рабочего дня (10 часов) и все рабочее время в неделю (50 часов) даже в период напряженных полевых работ не может быть превышена (постановление Совета Министров СССР от 24 мая 1962 года № 475).

Но во многих совхозах установлен такой режим рабочего времени, что в напряженные периоды полевых работ рабочие работают при шестидневной рабочей неделе, а в другие периоды при пятидневной рабочей неделе. При этом продолжительность рабочего дня (смены) дифференцируется по периодам (месяцам) и устанавливается администрацией совхоза по согласованию с рабочим комитетом профсоюза уже перед началом года. В необходимых случаях в установленный график вносятся соответствующие поправки в таком же порядке. Автор считает такое планирование рабочего времени и установление графика рабочего времени целесообразным, содействующим улучшению использования рабочей силы и техники совхоза.

Переработка в период напряженных полевых работ компенсируется уменьшением рабочего дня (смены) или предоставлением дополнительных выходных дней в другие периоды. По мнению автора, продолжительность рабочего дня (смены) при пятидневной рабочей неделе в ненапряженные периоды должна устанавливаться с таким расчетом, чтобы рабочий мог работать в неделю не менее 30 часов и чтобы только с его согласия можно было установить меньшую продолжительность рабочего дня (смены).

В статье выражается мнение, что для тех рабочих, которые по действующему законодательству не могут быть привлечены к сверхурочным работам, продолжительность рабочего дня (смены) при пятидневной рабочей неделе даже в напряженные периоды полевых работ не может превышать 8 час. 12 мин. в сутки и 41 часа в неделю.

По мнению автора, календарный год в качестве учетного периода рабочего времени в условиях ЭССР не оправдывает себя. Нередко его применение приводит к нарушению законо-

дательства, а именно к предоставлению рабочего дня (смены) уменьшенной продолжительности авансом или к компенсированию переработки уменьшением рабочего дня (смены) вне пределов учетного периода. Поэтому предлагается установить в ЭССР учетным периодом год с 1 апреля по 31 марта.

В последней части статьи анализируются вопросы сверхурочной работы работников растениеводства. По мнению автора, сверхурочная работа при суммированном учете рабочего времени возникает в тех случаях, когда переработка в пределах допустимой продолжительности рабочего дня (смены) в периоды напряженных полевых работ не компенсируется уменьшением продолжительности рабочего дня (смены) или предоставлением дополнительных дней отдыха в другие периоды учета. Рассматривается порядок вознаграждения за такую сверхурочную работу как в случаях, когда рабочий находится в трудовых правоотношениях с совхозом в течение всего учетного периода, так и в случаях прекращения трудовых правоотношений.

В тех случаях, когда рабочие растениеводства работают сверх установленной для них в данный период продолжительности рабочего дня (смены) по распоряжению администрации, нужно за такую сверхурочную работу вознаграждать рабочего как за сверхурочную работу при поденном учете рабочего времени. Компенсирование такой сверхурочной работы предоставлением отгула недопустимо.

TARTU NÄIDISOVHOOSI TRAKTORIPARGI RATSIONAALSE STRUKTUURI PLANEERIMISE MAJANDUSMATEMAATILINE MUDEL

V. Tamm

Rahvamajandusharude ökonoomika kateeder

Tartu näidissovhoosi traktoripargi ratsionaalse struktuuri planeerimisel tuleb lähtuda pingeliste perioodide vajadustest. Orienteerivate pingeliste perioodide täpsustamisel traktoripargi koormusegraafikute abil selgus, et vaatluse alla on otstarbekas võtta kuus pingelist dekaadi.

Pingeline dekaad	Dekaadi šiffer
20. apr. — 30. apr.	1
1. mai — 10. mai	2
20. juuni — 30. juuni	3
10. juuli — 20. juuli	4
31. aug. — 10. sept.	5
30. sept. — 10. okt.	6

Majandusmatemaatilise mudeli koostamiseks on vaja leida traktorite esialgsed tüübid. Need tüübid peavad rahuldama otsekulude minimiseerimise tingimust, s.t. et iga tehnoloogilise operatsiooni teostamiseks peab eisalgsete tüüpide hulgas olema vähemalt üks traktor minimaalsete otsekuludega ühe töödeldava hektari kohta.

Et vältida küllaltki tülikat otsekulude arvutamist ja võrdlemist erinevate traktorite lõikes, kasutame ära otsekulude ja vahetusnormide suuruse vahel valitseva seose. Seose iseloomustamiseks toome tabelis 1 mõningad tehnoloogilised operatsioonid.

Tabel 1

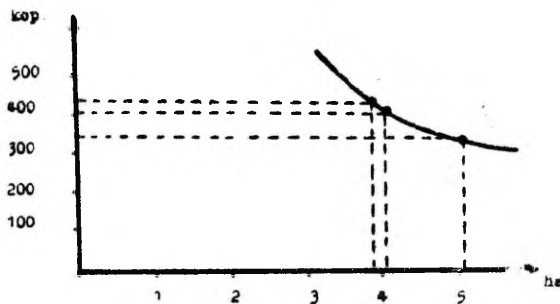
**Ühe töödeldud hektari kohta tulevate otsekulude (kop.)
ja vahetusnormide suuruste (ha) vaheline seos**

Tehnoloogiline operatsioon	Võimalikku kasutamist leidvate traktorite margid koos vastavate otsekuludega ning vahetusnormidega		
Haljasväetise sisseküünd	DT-75 või T-74	DT-54 A	DT-54
	II-5-35	KC-4-35	II-5-35
	340,0	401,4	424,0
	5,1	4,2	3,9
Heina riisumine	RS-09	DT-20	—
	E-451	TT-6	—
	61,5	67,3	—
	20,0	17,0	—
Äestamine	DT-20	RS-09	DT-14
	B3H-4	B-391	B3H-4
	72,4	72,6	72,7
	14,0	13,2	12,2
Rullimine	MT3 tüübid	DT-14	DT-20
	3KBT-1,4	3KK-6	3KBT-1,4
	90,4	93,0	103,2
	14,6	12,2	10,8

Tabelist nähtub, et iga tehnoloogilise operatsiooni puhul on minimaalsete otsekuludega traktoriagregaadi vahetusnorm maksimaalne. Näiteks haljasväetise sissekünnil on minimaalsete otse-

kuludega traktoriagregaadiks DT-75 või T-74 ning haakesead
 II-5-35 (340,0 kop. hektari kohta). Vahetusnorm on antud juhul
 teiste traktoritüüpidega võrreldes kõige suurem (5,1 hektarit).

Kujutame nüüd seose graafiliselt.

Joonis 1.

Vahetusnormi ja ühele hektarile tulevate otsekulude vaheline sõltuvus haljasmäetise sissekündmisel erinevate traktoritega.

On ilmne, et sõltuvus on pöördvõrdeline. Seega võime esialgsete traktoritüüpide leidmisel otsekulude minimeerimise võtte asemel kasutada vahetusnormide maksimeerimise võtet.

Tartu nädissovhoosi tingimustes saime 1970. a. tootmisülesannetest lähtudes esialgseid traktoritüüpe viis:

Esialgsed traktoritüübid	Tähistus
MT3 tüübid	x
T-74 või DT-75	y
RS-09 või T-16	z
DT-20	v
DT-54 või DT-55	q

Pingeliste dekaadide jooksul tuleb Tartu nädissovhoosis teostada 67 tehnoloogilist operatsiooni 11 kultuuri juures.

Iga tehnoloogilise operatsiooni jaoks on mudelis üks võrrand (vt. tabel 2). Võrrandi üldkuju on

$$k_i x_i + l_i y_i + m_i z_i + n_i v_i + p_i q_i = b_i,$$

kus $x_i \geq 0$

$y_i \geq 0$

$z_i \geq 0$

$v_i \geq 0$

$q_i \geq 0$

$i = (1, 2, 3, \dots, 67).$

x_i, y_i, z_i, v_i , ja q_i — vastava tehnoloogilise operatsiooni teostamiseks vajalik traktorite arv;

k_i, l_i, m_i, n_i , ja p_i — vastavad vahetusnormid hektarites korutatuna tööde teostamiseks lubatud ajaga päevades;

b_i — tehnoloogilise operatsiooni maht hektarites (vabaliige).

Sihifunktsioon, mis on formuleeritud traktoripargi ratsionaalse struktuuri planeerimise majandusmatemaatilise mudeli järgi, tagab pargi sellise koosseisu, kus koormus jaotub pingelist dekaadidel kogu pargile võimalikult ühtlaselt. Sisuliselt tähendab see, et dekaadide lõikes leitakse iga traktoritüübi maksimaalne vajalik arv nii, et nende summa on minimaalne.

Sellise lähenemisviisi puhul me ei sea eesmärgiks teostada iga tehnoloogiline operatsioon just selle traktoriga, mille puhul otsekulud on tingimata minimaalsed, vaid lubame traktoripargi efektiivsema kasutamise huvides teatud otsekulude suurenemist igal dekaadil vabade traktorite rakendamisega töödele, kus otsekulud pole minimaalsed, aga mis on vajalikud traktoripargi suuruse minimiseerimise huvides.

Järgnevalt toome ära mudeli tabel 2 kujul. Tehnoloogiliste operatsioonide ja kultuuride sõnaline loetelu jääb ruumi kokkuhoiu mõttes toomata. Mudelis on sõnaline informatsioon toodud šifritest koosnevate karakteristikute näol. Näiteks kolmanda võrrandi karakteristik on 031012. Karakteristiku kaks esimest kohta näitavad võrrandi järjekorranumbrit. Kolmas koht on pingelise dekaadi šiffer (antud juhul 1. pingeline dekaad). Neljas ja viies koht on kultuuri šiffer (antud juhul 1., s. o. talirukis). Karakteristiku viimane koht on tehnoloogilise operatsiooni šiffer (antud juhul tähendab operatsiooni šiffer 2 lämmastikväetiste külvi).

Karakteristikute abil on meil lihtne peale mudeli lahendamist minna vastavaid loetelusid kasutades konkreetsete sõnaliste tähenduste juurde tagasi.

**Traktoripargi optimaalse struktuuri leidmise majandusmatemaatiline mudel
Tartu näidissovhoosis**

Siidrid				Vahetusnormid hektarites korrutatuna tööde teostamiseks lubatud päevade arvuga					Tööde mahud hektarites (vabaliik- med)
võr- rand	peri- ood	kul- tuur		X_i	Y_i	Z_i	V_i	Q_i	
1	2	3	3	5	6	7	8	9	10
01	1	01	1	250 · 10	240 · 10	100 · 10	115 · 10	220 · 10	250
02	1	01	2	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	250
03	1	02	1	74 · 10	73 · 10	29 · 10	33 · 10	63 · 10	1500
04	1	02	2	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	1500
05	1	04	1	26 · 10	25 · 10	9,3 · 10	12 · 10	22 · 10	125
06	1	04	2	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	125
07	1		3	15,5 · 10	9,6 · 10	0	0	7,5 · 10	125
08	1	05	1	26 · 10	25 · 10	9,3 · 10	12 · 10	22 · 10	185
09	1	05	2	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	185
10	1	06	1	65 · 10	60 · 10	25 · 10	29 · 10	55 · 10	600
11	1	06	2	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	600
12	1	06	3	0	0	13,2 · 10	14,0 · 10	0	600
13	1	07	1	43 · 10	40 · 10	17 · 10	17,5 · 10	36 · 10	300
14	1	07	2	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	300
15	1	08	1	74 · 10	73 · 10	29 · 10	33 · 10	63 · 10	140
16	1	08	2	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	140
				16 $\sum x_i$ $i=1$	16 $\sum y_i$ $i=1$	16 $\sum z_i$ $i=1$	16 $\sum v_i$ $i=1$	16 $\sum q_i$ $i=1$	

Tabel 2 (järg)

1	2	3	3	5	6	7	8	9	10
17	2	01	3	14,6 · 10	22 · 10	0	0	18,2 · 10	250
18	2	02	3	14,6 · 10	22 · 10	0	0	18,2 · 10	1500
19	2	02	3	87 · 10	83 · 10	35 · 10	40 · 10	77 · 10	1500
20	2	02	4	20,8 · 10	26,9 · 10	0	5,6 · 10	20,4 · 10	1500
21	2	02	5	20,8 · 10	0	13,2 · 10	10,8 · 10	0	1500
22	2	03	1	0	0	4 · 10	0	0	185
23	2	03	2	52 · 10	48 · 10	20 · 10	23 · 10	44 · 10	185
24	2	03	3	21 · 10	0	9,5 · 10	10,4 · 10	0	185
25	2	03	4	15,5 · 10	9,6 · 10	0	0	7,5 · 10	185
26	2	03	5	14,6 · 10	22 · 10	0	0	18,2 · 10	92,5
27	2	03	6	0	8,7 · 10	0	0	8,0 · 10	92,5
28	2	04	4	14,6 · 10	22 · 10	0	0	18,2 · 10	125
29	2	04	5	0	0	6,3 · 10	6,3 · 10	0	125
30	2	05	4	20 · 10	28 · 10	0	0	22,0 · 10	370
31	2	08	3	14,6 · 10	0	0	0	18,2 · 10	70
32	2	08	4	87 · 10	82 · 10	35 · 10	40 · 10	77 · 10	140
33	2	08	5	20,8 · 10	26,9 · 10	0	5,6 · 10	20,4 · 10	140
34	2	08	6	14,6 · 10	0	13,2 · 10	10,8 · 10	0	140
				34 $\sum x_i$ i = 17	34 $\sum y_i$ i = 17	34 $\sum z_i$ i = 17	34 $\sum v_i$ i = 47	34 $\sum q_i$ i = 17	

Tabel 2 (järg)

1	2	3	2	5	6	7	8	9	10
35	3	06	1	65 · 10	60 · 10	25 · 10	29 · 10	55 · 10	600
36	3	06	2	0	0	8,6 · 10	9,6 · 10	0	600
37	3	05	1	260 · 10	243 · 10	101 · 10	116 · 10	222 · 10	185
38	3	05	2	0	0	6,2 · 10	6,2 · 10	0	185
39	3	09	1	0	0	6,7 · 10	6,7 · 10	0	710
40	3	11	1	5 · 10	5 · 10	0	0	0	100
41	3	11	2	1,3 · 10	1,0 · 10	0	0	0	100
42	3	11	3	0	10 · 10	0	0	0	100
43	3	10	1	0	0	6,7 · 10	6,7 · 10	0	77
44	3	10	2	1,3 · 10	1,0 · 10	0	0	0	77
45	3	08	1	0	0	7 · 10	7 · 10	0	47
46	3	07	1	0	0	7 · 10	7 · 10	0	300
				46 $\sum x_i$ i=35	46 $\sum y_i$ i=35	46 $\sum z_i$ i=35	46 $\sum v_i$ i=35	46 $\sum q_i$ i=35	
47	4	01	1	0	30 · 10	0	0	0	90
48	4	01	2	5,3 · 10	0	0	0	0	90
49	4	09	4	2,5 · 10	3 · 10	1,1 · 10	1,2 · 10	0	710
50	4	07	4	2,5 · 10	3 · 10	1,1 · 10	1,2 · 10	0	300
				50 $\sum x_i$ i=47	50 $\sum y_i$ i=47	50 $\sum z_i$ i=47	50 $\sum v_i$ i=47	50 $\sum q_i$ i=47	

Tabel 2 (järg)

1	2	3	2	5	6	7	8	9	10
51	5	02	1	9 · 10	0	5 · 10	0	0	1500
52	5	02	2	0	0	0	10 · 10	0	1500
53	5	02	3	15 · 10	0	0	0	0	1500
54	5	05	1	3,2 · 10	3,2 · 10	0	0	3,2 · 10	185
55	5	05	2	0,8 · 10	0,7 · 10	0,4 · 10	0	0	185
56	5	05	3	0	10 · 10	0	0	10 · 10	185
57	5	07	1	0	6,2 · 10	0	0	0	25
				57 $\sum x_i$ i=51	57 $\sum y_i$ i=51	57 $\sum z_i$ i=51	57 $\sum v_i$ i=51	57 $\sum q_i$ i=51	
58	6	01	2	3,5 · 10	6,2 · 10	0	0	5,0 · 10	50
59	6	02	5	3,5 · 10	6,2 · 10	0	0	0	750
60	6	03	4	6 · 10	0	0	0	0	185
61	6	03	6	3,5 · 10	6,2 · 10	0	0	0	185
62	6	04	1	2,8 · 10	0	0	2,8 · 10	0	62,5
63	6	04	2	0	0	0,21 · 10	0,25 · 10	0	62,5
64	6	04	3	43 · 10	0	0	0	0	62,5
65	6	04	4	40 · 10	0	0	0	0	62,5
66	6	04	6	3,5 · 10	6,2 · 10	0	0	5,0 · 10	62,5
67	6	08	1	3,5 · 10	6,2 · 10	0	0	5,0 · 10	140
				67 $\sum x_i$ i=58	67 $\sum y_i$ i=58	67 $\sum z_i$ i=58	67 $\sum v_i$ i=58	67 $\sum q_i$ i=58	

kus $x_i \geq 0$; $y_i \geq 0$; $z_i \geq 0$; $v_i \geq 0$; $q_i \geq 0$.

Traktoritevajadused igal dekaadil on toodud mudelis vahe-
summadena.

Tähistame sama tüüpi traktorite vahesummad vastavalt
 X_j, Y_j, Z_j, V_j, Q_j ,

kus $j = (1, 2, \dots, 6)$.

Sihifunktsioonil on siis järgmine kuju:

leida $\max X_j + \max Y_j + \max Z_j + \max V_j + \max Q_j = \min$.

Mudeli lahenduskäik on toodud tabeli 3 kujul. Tabeli veer-
gudes on erinevate traktorimarkide vajadused tehnoloogiliste
operatsioonide lõikes. Näiteks MT3 veerus 448-1,7. Siin 448 näi-
tab, et tegemist on 4. dekaadi ja 48-nda võrrandiga. 1,7 näitab
operatsiooni teostamiseks vajalikke MT3 tüüpi traktorite arvu.

Valime mudelis kõigepealt need võrrandid (tehnoloogilised
operatsioonid), kus on võimalik kasutada ainult ühte traktori-
tüüpi. Leiame nende operatsioonide teostamiseks vajalikud trak-
torite arvud järgmise tehtega, näit. 48. võrrandis:

$$x_{43} = \frac{90}{5,3 \cdot 10} = 1,7 \text{ tk.}$$

Tulemused kanname vastavatesse veergudesse tabelis 3 ja
teeme esimese vahekokkuvõtte traktorite vajaliku arvu kohta
pargis. Selleks leiame iga traktoritüübi jaoks kõige pingelisema
dekaadi vajaduse. Näiteks MT3 veerus kuuluvad võrrandid 60,
64 ja 65 6-ndasse dekaadi. Kuuenda dekaadi vajalik traktorite
arv, mida tuleb vahekokkuvõtte tegemisel arvestada, on seega
 $3 + 2,7 + 0,16 = 5,86$ tk. Viienda dekaadi vajadus MT3 järele on
aga antud juhul suurem — 10 tk. Esimese vahekokkuvõtte järgi
on MT3 tüüpi traktorite vajalik arv pargis 10, traktorite 7-74
või DT-75 vajalik arv 2,25, RS-09 või T-16 vajalik arv 4,6, DT-20
vajalik arv 15 ning DT-54 või DT-55 vajalik arv 0.

Nüüd võtame vaatluse alla need võrrandid, kus on võimalik
kasutada kahte traktoritüüpi. Esimeses vahekokkuvõttes toodud
traktoreid vaatleme olemasoleva pargina. Vaatleme võrrandit
36. Antud tehnoloogilist operatsiooni on võimalik teostada RS-09
või T-16 ning DT-20 tüüpi traktoritega. Eelistame seda, mille
vahetusnorm on suurem (DT-20):

$$v_{36} = \frac{600}{9,6 \cdot 10} \approx 6,2 \text{ tk.}$$

Antud vajaduse saame rahuldada olemasolevast pargist, kus
traktorite DT-20 arv on juba I vahekokkuvõttes 15 tk. Ka
38-ndas võrrandis võime vajadused rahuldada täielikult DT-20
arvelt:

$$v_{38} = \frac{185}{6,2 \cdot 10} \approx 3 \text{ tk.}$$

Võrrandis 39 tuleb aga lisa võtta RS-09 või T-16 arvelt, kuna kolmandal dekaadil vabaks jäänud 5,8 traktorit DT-20 ei kindlusta antud operatsiooni tähtajalist täitmist. Puudujäägi katavad 4,8 RS-09 või T-16. Tulemused kanname tabelisse 3 ja teeme teise vahekokkuvõtte. Leiame jällegi kõige pingelisemate dekaadide vajadused. Siinjuures arvestame vajadusi tabeli algusest alates. MT3 veerus on kõige pingelisem 5. dekaad. Vajadus 5. dekaadis on $10 + 13,7 = 23,7$ tk. Vajalikud arvud pargis on seega: MT3 tüübid — 23,7 tk., T-74 või DT-75 — 15 tk., RS-09 või T-16 — 12 tk., DT-20 — 15 tk. ja DT-54 või DT-55 — 0 tk. Tabeli edasisel täitmisel arvestame nüüd teist vahekokkuvõtet olemasoleva pargina jne.

Üldreeglina kasutame operatsiooni teostamisel alati kõigepealt ära olemasolevad suurima vahetusnormiga traktorid, seejärel olemasolevad suuruselt järgmise vahetusnormiga traktorid jne. Kui kõik antud operatsiooni teostamiseks sobivad traktorid on ära kasutatud ja töö maht pole siiski täidetud, siis suurendame vajalikul määral antud operatsiooni seisukohalt suurima vahetusnormiga traktorite arvu pargis.

Ülesanne on lahendatud, kui oleme leidnud traktorite vajalikud arvud ka nende operatsioonide teostamiseks, kus on viis kasutamiseks sobivat traktoritüüpi. Viimane vahekokkuvõte ongi traktoripargi optimaalne struktuur. Kui pingeliste dekaadide transporditööd teha kõik traktorite abil, siis oleks pargi optimaalne struktuur Tartu näidissovhoosi tootmisprofiili ja looduslikke tingimusi arvestades järgmine: MT3 tüübid — 31 tk., T-54 või DT-75 — 20 tk., RS-09 või T-16 — 12 tk., DT-20 — 15 tk. ja DT-54 või DT-55 — 0 tk.

Tabel 3

**Traktoripargi optimaalse struktuuri leidmise
ülesande lahenduskäik**

MT3 tüübid	T-74 või DT-75	RS-09 või T-16	DT-20	DT-54 või DT-55
1	2	3	4	5
448-1,7	342-1	222-4,6	552-15	
553-10	447-0,3			
660-3	557-0,4			
664-2,7	556-1,85			
665-0,16				
1 10	2,25	4,6	15	

Tabel 3 (järg)

1	2	3	4	5
341-7,7	227-1	339-4,8	112-4,3	
344-0,6	659-12	343-1,2	229-2	
551-13,7	661-3	345-0,7	336-6,2	
340-2		551-5,3	338-2	
662-2,2		663-12	339-5,8	
		346-4	663-15	
II 23,7	15	12	15	
102-1,2	217-1,1	555-6,7		
104-7,1	218-7			
106-0,6	226-0,4			
	228-0,6			
107-0,8	230-1,3			
109-0,9	231-0,3			
111-2,9	554-3			
114-1,4	555-14,6			
116-0,7				
221-10,2				
224-0,9				
225-1,2				
234-1				
555-7				
658-0,5				
667-4				
III 30,7	19,85	12	15	
449-10,4	220-5,5			
450-12	233-0,5			
	449-15			
IV 30,7	19,85	12	15	
101-0,1				
103-2				
105-0,5				
108-0,7				
110-1				
113-0,7				
115-0,2				
219-1,7				
223-3,5				
232-0,16				
335-0,9				
337-0,1				
V 30,7	19,85	12	15	

Kokku seega $31 + 20 + 12 + 15 + 0 = 78$ traktorit. Meie poolt toodud lahendamisviisi eeliseks on see, et nii võime saada auto- maatselt ka traktorite kasutamise plaani (dispetšeriplaani) pinge- listel dekaadidel. Peale olemasoleva autopargi mõju ning farmide teenindamisest tulenevate pidevate vajaduste mõju arvestamist on Tartu nädissovhoosi traktoripargi ratsionaalne struktuur 1970. a. tootmisülesannetest lähtudes järgmine (vt. tabel 4.).

Tabel 4

**Olemasolev ja 1970. a. tootmisülesannetest lähtudes
arvutatud traktoripark Tartu nädissovhoosis**

Traktori mark	Olemasolev (tk.)	Arvutatud (tk.)
MT3 tüübid	32	21 + 4
DT-75 või 7-74	21	20
RS-09 või T-16	23	12 + 8
DT-20	13	15
DT-54 või DT-55	2	—
Kokku:	91	80

Antud meetodi nõrgaks küljeks on see, et pole arvestatud või- malikke vihmaperioode pingeliste dekaadide ajal. Praegu ei ole majandil muud võimalust, kui teostada vihma tõttu õigel ajal teostamata jäänud tööd agrotehnilistest tähtaegadest hiljem. Seda lubab asjaolu, et pingelistele dekaadidele järgnevad alati vähem- pingelised perioodid, mis võimaldavad teatud hilinemise tasa teha.

Teine, otstarbekam viis vihmaperioodide kahjuliku mõju väl- timiseks on ratsionaalse reservi loomine mõningate traktorite osas nii, et reservi pideval rakendamisel vastaval pingelisel de- kaadil oodatav kõrvalekalle agrotehnilisest tähtajast oleks mini- maalne.

**ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ
ПЛАНИРОВАНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО СОСТАВА
ТРАКТОРНОГО ПАРКА ТАРТУСКОГО ПОКАЗАТЕЛЬНОГО
СОВХОЗА**

В. Тамм

Резюме

В данной статье приведен расчет потребности хозяйства в тракторах на примере Тартуского показательного совхоза исходя из производственных задач на 1970 год. Особое внима-

ние обращается на повышение экономической эффективности использования тракторного парка.

Для расчета рациональной структуры тракторного парка Тартуского показательного совхоза необходимо определить напряженные периоды и все технологические операции, проводимые с тракторами в разрезе отдельных видов продукции.

В зависимости от характерной длины гона (выше 400 м), от характерного наклона рельефа (до 3°) и от группы почв (11) необходимо определить предварительные марки тракторов для проведения каждой операции способом максимизации сменных норм выработки.

При построении модели целесообразно опираться на следующую связь:

$$k_i x_i + l_i y_i + m_i z_i + n_i v_i + p_i q_i = b_i,$$

где $x_i \geq 0$
 $y_i \geq 0$
 $z_i \geq 0$
 $v_i \geq 0$
 $q_i \geq 0$

$i = (1, 2, 3, \dots, 67)$

x_i, y_i, z_i, v_i и q_i — необходимое число тракторов для проведения технологической операции;

k_i, l_i, m_i, n_i и p_i — сменные нормы выработки в гектарах, умноженные на продолжительность агротехнических сроков в днях;

b_i — объем операции в гектарах.

Целевая функция должна обеспечить такое решение задачи, чтобы все операции всех напряженных периодов были сделаны в сроки с минимальным общим количеством тракторов. Такая целевая функция обеспечит равномерное распределение нагрузки между различными тракторами в напряженные периоды.

SOVHOOSIDE LÜHIAJALINE KREDITEERIMINE SEOS ULEMINEKUGA TÄIELIKULE ISEM AJANDAMISELE

H. Ruussaar

TRÜ rahanduse ja krediidi kateeder

Seoses sovhooside üleviimisega täielikule isemajandamisele laienes tunduvalt pangakrediitide osa. Koos lühiajaliste krediitidega võivad sovhoosid kasutada pikaajalist krediiti tootmisalasteks tsentraliseeritud kapitaalmahutusteks, samuti ka sovhoosi erifondide arvel teostatavateks kapitaalmahutusteks, kui nendes fondides ei ole küllaldaselt vahendeid.

Juhul kui sovhoos ei saanud temast mitteolenevatel põhjustel kapitaalmahutuste finantseerimiseks planeeritud kasumit, võib ta saada selleks kuni viieks aastaks pikaajalist krediiti. Samuti on pangal õigus pikendada krediidi tasumise tähtaega kuni üks aasta.

Lühiajaline krediit aitab tootmisettevõtetel üle saada ajutisest rahaliste vahendite nappusest ja etendab suurt osa tootmise suu- rendamisel. Täielikule isemajandamisele viidud sovhooside lühiajalisel krediteerimisel ongi silmas peetud krediidi eeliste kasutamist sovhooside majanduslikul tugevdamisel.

Riigipank annab sovhoosidele lühiajalist krediiti:

- hooajaliste ülenormatiivsete tootmiskulude (kaasa arvatud töötasu, kaubalis-materiaalsete väärtuste varude alla mahutatud vahendite katteks;
- plaaniliste kulutuste osas tekkiva omavahendite aastasisese puudujäägi ajutiseks katmiseks (kapitaalmahutuste, kapitaalarmondi, omakäibevahendite normatiivi juurdekasvu, elamu- ja kommunaalmajanduse kahjumite jne. osas);
- produktiiv- ja tööloomade põhikarja formeerimisel tehtavate kulutuste katteks;
- majandusorganite vastastikuse võlgnevuse ühekordsete tasarvelduste puhul arvelduste lõpetamise ja saaduste tootmise ning realiseerimise käigust tulenevate muude ajutiste vajaduste katmiseks.¹

¹ NSVL Riigipank. Katseliselt täielikule isemajandamisele üleviidud sovhooside ja teiste riiklike põllumajandusettevõtete lühiajalise krediteerimise juhend. Tallinn, 1967.

Krediidivajadused tehakse sovhoosides kindlaks tootmisfinantsplaanide järgi koostatavate arvestuste alusel. Nendes arvestustes näidatakse tootmiskulude plaanilised mahud aastas ja nende katteallikad, kusjuures kulud ja katteallikad tuuakse välja kasvavas kokkuvõttes aasta algusest kuni vastava (laenu saamiseks planeeritava) kvartali lõpuni.

Nii näiteks tehakse kapitaalmahutusteks, kapitaalremondiks, omakäibevahendite normatiivi juurdekasvuks ja teisteks plaanilisteks kulutusteks ettenähtud omavahendite aastasisese ajutise puudujäägi katmiseks vajaliku krediidi suurus kindlaks sel teel, et tuuakse nende objektide järgi eraldi välja vahe, mis on nimeetatud plaaniliste kulutuste mahu ja nende katmiseks finantsplaanis olevate vahendite vahel vastaval perioodil (kuu, kvartal). Sesonseteks ülenormatiivseteks tootmiskuludeks antavad krediidid peavad aga olema tagatud jooksva aastal saadava toodanguga. Kaubalis-materiaalsete väärtuste varude katmiseks antavad krediidid tagatakse nende varude väärtusega.

Kui plaani täitmise käigust selgub, et tootmistingimuste muutumise tõttu kulude ja toodangu väljatuleku tegelikud määrad, samuti ka kaubalis-materiaalsete väärtuste varud kujunevad tunduvalt erinevateks plaanilisest arvestusest, võib sovhoos seda arvestust aasta ja vastava kvartali kohta täpsustada nii, et krediitide tagasimaksmine oleks tagatud toodangu väljatuleku ja realiseerimise või ka lõpetamata tootmise omakäibevahendite normatiivi juurdekasvuga.

Täielikule isemajandamisele üleviitud sovhooside krediteerimine toimub kontrollarvu piires. Kontrollarv määratakse kindlaks põllumajandusliku tootmise valitsusele põllumajanduse ministeeriumi poolt kooskõlas riigipanga kontoriga. Põllumajandusliku tootmise valitsus jagab omakorda kontrollarvud sovhooside lõikes.

Kogu rahvamajanduse huvidest lähtudes on väga tähtis, et sovhooside krediiditaotlused oleksid põhjendatud. Krediit määratakse kindlaks sovhoosidele riigipanga kvartaalsete krediidiplaanide alusel.

Kui krediteerimisel on kontrollarvu ületamise põhjustanud kaubalis-materiaalsete väärtuste täiendav saamine ja kulutused seoses tootmisplaani ületamisega, siis riigipanga-asutused, peatamata sovhooside krediteerimist, selgitavad ületamise põhjused ja vajaduse korral taotleavad kontrollarvu suurendamist. Kontrollarvu ületamisel muudel põhjustel (puudused sovhooside finantsmajanduslikus tegevuses) esitavad riigipanga-asutused sovhoosidele nõudmise puuduste kõrvaldamiseks ja võlgnevuse viimiseks kontrollarvu piiridesse. Erilaenukonto laenuseise ei vormistata tähtajaliste kohustustega, sest kogu laekumine realiseerimisest kantakse üle erilaenukontole.

Lühiajaline krediit on sesoonsete tootmiskulude katmise ja

materiaalsete väärtuste ülenormatiivsete varude kujundamise plaaniline allikas. Tootmis- ja muudeks vajadusteks käibevahendite andmine riigipanga krediidi näol võimaldab sovhoosidel juhtida majapidamist ka siis, kui nendele on kinnitatud ainult minimaalsel hulgal omakäibevahendeid.

Sovhoosidele antakse krediiti krediteerimise üldprintsipiide alusel. Krediiti antakse riigipanga poolt sel juhul, kui sovhoosil on kulutuste katmise vajadus ja krediidi tagastamiseks ka tagatis, s.o. toodangu plaaniline väljalase ja kaubalis-materiaalsete väärtuste varud.

Vastavalt sellele võivad krediteerimise objektideks olla

- taime- ja loomakasvatuses, tööstuslikus ja abi- ning muudes tootmisharudes tehtud tööd ja materiaalsed vahendite tegelikud kulutused (millest arvestatakse maha toodangu väljalase), kui need ületavad plaanis kindlaksmääratud omavahendite normatiivid vastavate artiklite lõikes;

- kaubalis-materiaalsete väärtuste sesoonsed ülenormatiivsed varud;

- plaaniline omavahendite aastasisene puudujääk;

- debitoorne võlgnevus ja lähetatud kaupade eest tekkinud võlgnevus (peale viivisvõlgnevuse), kusjuures võlgnevusest arvestatakse maha plaaniline kasum ja arveldusalane normatiiv.

Nagu toodud andmetest näeme, olid Tartu rajooni sovhoosides sesoonsed ülenormatiivsed tootmiskulud krediidi tagatiseks põhiliselt III kvartalis. Selles kvartalis on tootmiskulud suuremad ja ületavad normatiive, kuna on saagikoristus. I poolaastal on aga sesoonsed ülenormatiivsed tootmiskulud seotud loomakasvatusega, kuna loomade ülalpidamine laudaperioodil on kallim.

Kui eelmise krediteerimise korra kohaselt sisaldasid sesoonsed ülenormatiivsed tootmiskulud ainult taime- ja loomakasvatuse kulusid, siis uue krediteerimise korra juures sisaldavad sesoonsed ülenormatiivsed tootmiskulud peale eelnimetatute veel tööstusliku, abi- ja muu tootmise kulud.

Sesoonseid ülenormatiivseid tootmiskulusid krediteeritakse bilansilistes summades (kuid mitte üle plaaniliste summade), mis vastava arvestuse kohaselt tehakse kindlaks kui vahe sesoonsete ülenormatiivsete plaaniliste kulude ja toodangu plaanilise väljatuleku vahel.

Krediidi suurus iga krediteeritava objekti järgi määratakse järgmises korras.

Sesoonseid ülenormatiivseid taimekasvatuse kulutusi krediteeritakse lähtudes tööde maksumusest, mida vähendatakse tegeliku toodangu väljatuleku võrra plaanilises maksumuses.

Sesoonsetele ülenormatiivsetele loomakasvatuse kulutustele antakse krediiti vahe ulatuses, mis tekib põhikarja ülalpidamise tegelike kulutuste ja toodangu tegeliku väljatuleku vahel.

**Tartu rajooni sovhooside sesoonsed ülenormatiivsed tootmiskulud
1967. ja 1968. aastal ning 1969. aasta I poolaastal**

Tabel 1

(tuh. rubl.)

Sovhoosid	1967. a.				1968. a.				1969. a.		
	1. I	1. IV	1. VII	1. X	1. I	1. IV	1. VII	1. X	1. I	1. IV	1. VII
Kambja	—	129,5	366,4	—	—	—	318,6	—	—	—	324,1
Koosa	—	164,6	342,3	183,2	24,1	94,5	309,0	144,7	27,5	134,1	360,9
Kuuste	—	46,9	166,3	—	—	45,2	164,0	—	21,0	98,1	241,7
Laeva	—	59,4	160,9	22,3	10,1	95,0	213,4	64,3	—	107,5	213,3
Luunja	—	—	371,4	35,0	9,9	139,9	333,4	—	—	—	321,2
Nõgiaru	—	59,7	220,2	23,7	18,4	86,7	275,2	43,8	56,9	139,3	298,5
Nõo	—	90,4	266,5	—	—	—	314,3	—	25,8	154,1	396,1
Sootaga	—	109,3	249,9	83,1	6,6	210,8	265,0	92,3	13,7	206,6	299,1
Teedla	—	81,8	195,8	5,1	—	136,7	167,1	—	—	69,3	181,8
Uula	—	—	—	—	—	—	257,9	—	—	—	—
Võnnu	—	40,6	243,8	—	—	467,7	223,4	—	—	81,9	281,8

Tööstusliku, abi- ja muu tootmise sesoonsete ülenormatiivsete kulutuste kindlustusel krediidi suurus määratakse lähtudes tegelikust suurusest bilansi järgi.

Kõikide nimetatud sesoonsete ülenormatiivsete tootmiskulude krediteerimisel tuleb arvestada ka kinnitatud normatiive.

Sovhoosidele, kes töötavad rentaabliit, täidavad jooksva aastal saaduste tootmise ja realiseerimise plaane ning tasuvad õigeaegselt riigipanga laenud, võetakse sesoonsed ülenormatiivsed tootmiskulud krediidi tagatiseks bilansi summades (sõltumata nende kulude plaanilistest määradest).

Sesoonsete ülenormatiivsete kaubalis-materiaalsete väärtuste varude ning muude eespool nimetatud krediteeritavate normeeritavate aktivite jääkide olemasolul antakse laenu sovhoosi bilansis näidatud summade ulatuses.

Eelmise lühiajalise krediteerimise korra puhul võeti krediidi tagatiseks eraldi noor- ja nuumloomade ülenormatiivsed jäägid ning kaubalis-materiaalsete väärtuste sesoonsed ülenormatiivsed varud.

Nüüd kehtiva sovhooside lühiajalise krediteerimise korra järgi võetakse krediidi tagatiseks kaubalis-materiaalsete väärtuste sesoonsed ülenormatiivsed varud, kuhu kuuluvad noor- ja nuumloomad, söödad, seemned ja istutusmaterjalid, naftasaadused, tahkekütus, mineraalväetised, varuosad ja remondimaterjalid, abimaterjalid (kaasa arvatud ehitusmaterjalid jooksvaks ja kapitaalremondiks), väheväärtuslikud ja kiiresti kuluvad esemed (maha arvatud kulumine), taara, tooraine abiettevõtetele, põllumajanduslik ja muu valmistoodang.

Kõiki eespool loetletud kaubalis-materiaalseid väärtusi krediteeritakse ka Tartu rajooni sovhoosides.

Kui võrrelda sesoonsete ülenormatiivsete kaubalis-materiaalsete väärtuste II poolaasta alguse ja lõpu seise omavahel, näeme, et aasta alguskuude seis on tunduvalt väiksem lõpukuude omast. Nähtus on seletatav sellega, et sesoonsete ülenormatiivsete kaubalis-materiaalsete väärtuste (söödad, seemned, väetised, mürkemikaalid, remondimaterjalid) varud vähenevad II kvartalis tunduvalt, kuna need kasutatakse ära taimekasvatuse kevadiste tööde teostamisel. III kvartali lõpust alates aga sesoonsete ülenormatiivsete kaubalis-materiaalsete väärtuste varud kasvavad, olles aasta lõpuks sovhoosidel peamiseks krediidi objektideks.

Varude kasv on seotud saagi arvelevõtmisega ja remondiks vajalike materjalide varumisega.

Käibevahendite puudujäägi kiireks likvideerimiseks on riigipangal lubatud puudujäägi ajutiseks katmiseks anda krediiti kuni kaheks aastaks sovhoosi poolt võetud kohustuse alusel, tingimusel, et sovhoos rakendab konkreetseid abinõusid (täiendava kasumi saamine) omakäibevahendite puudujäägi katmiseks.

**Ülenormatiivsed kaubalis-materiaalsete väärtuste varud Tartu rajooni
sovhoosides 1967. ja 1968. aastal ning 1969. aasta I poolaastal**

Tabel 2

(tuh. rubl.)

Sovhoosid	1967. a.				1968. a.				1969. a.		
	1. I	1. IV	1. VII	1. X	1. I	1. IV	1. VII	1. X	1. I	1. IV	1. VII
Kambja	318,3	223,0	0,6	510,8	—	—	104,6	—	—	—	184,7
Koosa	127,6	86,0	—	159,1	261,2	264,0	44,8	—	311,6	118,5	—
Kuuste	—	92,6	—	209,6	4,2	93,0	16,7	175,1	283,3	180,8	73,3
Laeva	104,6	84,9	18,8	144,6	135,4	110,3	24,6	—	204,3	192,3	142,2
Luunja	—	—	—	237,3	75,6	40,5	—	—	—	—	63,4
Nõgiaru	140,7	151,8	25,1	221,1	94,0	143,0	50,8	265,9	258,0	177,6	84,3
Nõo	158,6	110,8	—	—	38,7	—	8,3	—	245,6	248,9	24,3
Sootaga	155,2	130,9	46,1	263,2	131,4	210,8	139,7	290,0	325,5	265,8	110,9
Teedla	109,6	82,8	—	285,2	24,5	136,7	46,0	239,6	—	113,7	8,3
Uula	—	—	—	—	—	—	10,7	—	—	—	—
Võnnu	165,2	142,5	—	433,1	325,3	441,2	251,1	607,7	556,7	212,0	281,8

Plaaniline omavahendite aastasisene puudujääk hõlmab omakäibevahendite aastasisese puudujäägi kapitaalremondiks, omakäibevahendite normatiivi juurdekasvuks ja elamu-kommunaalmajanduse kulutusteks, kaasa arvatud akumulatsiooni sesoonsed hälbed realiseeritud toodangu osas. Kõik loetletud artiklid krediteeritakse ainult plaani piires.

Krediiti ei anta ebakvaliteetselt tehtud tööde kulude ega mittevajalike, kauaks seisma jäänud, mittekomplekssete, sovhoosis kasutult seisvate materiaalsete väärtuste, samuti kindlaksmääratud tähtaegadeks realiseerimata jäänud sellise valmistoodangu tagatisel, mille edasine säilitamine ei ole otstarbekohane.

Reeglipäraselt peavad sovhoosid omakäibevahendite olemi ja säilitamise ning juurdekasvu eest hoolitsema ise. Kui sellega toime ei tulla (välja arvatud juhud, kui omakäibevahendite puudujääk tekkis majandist mitteolenevatel põhjustel), peavad majandid tekkinud omakäibevahendite puudujäägi katma eeskätt organisatsioonilis-tehniliste abinõude rakendamisega, et järgnevatel perioodidel (selle aasta järgnevatel kvartalitel ja järgmisel aastal) saada täiendavat kasumit. Vajaduse korral vähendatakse selleks ajutiselt (kuni kaheks aastaks) kasumist töötajate materiaalse stimuleerimise fondidesse tehtavaid eraldamisi kuni 30%.

Omakäibevahendite mittesihipärast kasutamist nimetatakse käibevahendite immobiliseerimiseks. Seda võib esineda:

- a) omakäibevahendite kasutamisel kapitaalehituse otstarbeks;
- b) omakäibevahendite kasutamisel kapitaalremondiks;
- c) omakäibevahendite kasutamisel karja formeerimise kuludeks.

Kui vaadelda omakäibevahendite immobilisatsiooni esinemist Tartu rajooni sovhoosides, siis selgub, et põhiliselt on omakäibevahendeid kasutatud kapitaalremondiks ja põhikarja formeerimise kuludeks. Üksikutel juhtudel esineb immobilisatsiooni ka kapitaalehitusse.

Kõige suurem oli omakäibevahendite immobiliseerimine 1968. aastal, tunduvalt vähenes aga 1969. aasta I poolaastal.

Omakäibevahendite kasutamine kapitaalremondiks on tingitud sellest, et amortisatsioonieraldised kapitaalremondiks ühel perioodil on väiksemad kui kapitaalremondi kulud; teisel perioodil on aga olukord vastupidine või pole üldse tehtud kapitaalremonti. Sel perioodil kaetaksegi eelmisel perioodil esinenud immobilisatsioon amortisatsioonieraldistega.

Meie vabariigis sovhooside kapitaalremondi kulutusi ei krediteerita.

Tabelist 3 näeme, et Tartu rajooni sovhoosidel esines omakäibevahendite immobilisatsiooni kapitaalremondi kuludes.

Põhjus on selles, et sovhoosid teostasid kapitaalremonti üle plaani ega katnud seda vastavate amortisatsioonieraldistega.

**Omakäibevahendite immobilisatsioon Tartu rajooni sovhoosides
1967. ja 1968. aastal ning 1969. aasta I poolaastal**

(tuh. rubl.)

	1967. a.				1968. a.				1969. a.		
	1. I	1. IV	1. VII	1. X	1. I	1. IV	1. VII	1. X	1. I	1. IV	1. VII
Kokku	33,2	41,0	87,4	43,5	109,0	63,3	120,2	92,0	20,0	45,9	36,1
selest:											
kapitaalremondiks;	11,2	13,9	5,7	3,8	12,8	15,7	11,7	19,4	0,5	17,6	17,7
kapitaalehituseks;	—	0,4	3,7	—	—	14,5	28,1	10,0	—	19,0	6,6
põhikarja formeerimiseks.	22,0	26,7	78,0	39,7	96,2	33,1	80,4	62,6	19,8	9,3	11,8

Omakäibevahendite kasutamist põhikarja formeerimise kulu- deks esineb siis, kui kulutused sihtassigneeringute või erifondide arvel on suuremad kui laekumine.

Sovhooside kulutusi põhikarja täiendamiseks ei finantseerita enam riigieelarvest, vaid sovhoosi omavahenditest, mis saadakse väljapraagitud loomade müügist, tõuloomade amortiseerimisest ja teistest vastavatest allikatest. Puuduv osa aga kaetakse panga- krediidiga. Need krediidid tasutakse sovhooside poolt kasumist ja muudest allikatest. Puuduv osa saadakse riigieelarvest.

Sovhoosi omavahendid, mis on määratud põhikarja formeeri- miseks, hoitakse sovhoosi arvelduskontol.

Riigipanga laenud selleks otstarbeks antakse eraldi laenukon- tolt ja selleks määratud limiidi piirides. Laenu saamiseks esitab sovhoos koos bilansiga õiendi karja formeerimiseks tehtud kulude kohta. Seega kaetakse põhikarja formeerimise kulud pangakre- diidiga, alles pärast aruandeperioodi lõppemist, s.o. pärast kuu- bilansi esitamist, ja sellest tulenevalt esinebki nii Tartu rajooni sovhoosidel kui ka vabariigis tervikuna pidevalt omakäibevahen- dite kasutamist nendeks kulutusteks.

Omakäibevahendite immobilisatsioon põhjustab sovhoosi finantsilise seisundi ebakindlust.

Sovhooside üleviimisega täielikule isemajandamisele kasvas ka lühiajalise krediidi osatähtsus sovhooside käibevahendite for- meerimisel.

Kui eelmise krediteerimise korra puhul ei krediteeritud kõi- kide normeeritavate käibevahendite ülenormatiivseid jääke (seemneid, abimaterjali, väheväärtuslikku inventari), siis praegu krediteeritakse kõiki jääke.

Kõik sovhoosid on kohustatud tagastama laenu riigipangale ettenähtud tähtaegadeks. Neil juhtudel, kui üksikud sovhoosid neist olenemata põhjustel ei suuda tagastada laenu kindlaksmää- ratud tähtaegadeks, võib neile laenu tasumiseks anda pikendust riigipanga osakonna juhataja loal kuni üheks aastaks.

Hästi töötavatele sovhoosidele, kes katavad oma tootmiskulud peamiselt omavahendite arvel ja kasutavad riigipanga krediite erandjuhtudel, ei avata erilaenukontosid. Ajutiste finantsraskuste korral antakse nendele sovhoosidele tootmise ja realiseerimise käigus tekkivateks vajadusteks laenu kuni 60 päevaks. See laen tagastatakse arvelduskontolt.

Sovhooside krediteerimine sesoonseteks ülenormatiivseteks tootmiskuludeks (kaasa arvatud töötasu ja kaubalis-materiaalsete väärtuste varud ning aastasisene ajutine omavahendite puudu- jääk) toimub erilaenukontolt, ühtlasi kantakse sovhooside tulude laekumised toodangu realiseerimisest ja muud rahalised sissetu- lekud sellele kontole võlgnevuse katteks.

Laenud produktiiv- ja tõuloomade põhikarja formeerimisel

Tartu Rajooni Põllumajandusliku Tootmise Valitsuse sovhooside laenuseisud.

(tuh. rubl.)

	1967. a.				1968. a.				1969. a.		
	1. I	1. IV	1. VII	1. X	1. I	1. IV	1. VII	1. X		1. IV	1. VII
Laen kokku	760,2	1017,1	1587,2	1125,3	1153,5	971,8	1393,8	1134,3	1290,4	855,2	1470,7
selest:											
erilaen	760,2	1017,1	1478,1	1062,4	1100,3	899,6	1228,2	986,1	1086,0	746,3	1299,2
karja formeeri- miseks	—	—	109,1	62,9	53,2	72,2	165,6	148,2	204,4	108,9	171,5

tehtavate kulutuste katteks ja majandusorganite vastastikuse võlgnevuse ühekordsete tasaarvelduste saldode katmiseks antakse erilaenukontolt.

Erilaenukontolt toimub

- arveldusdokumentide tasumine kaubalis-materiaalsete väärtuste ja teenuste eest, limiteerimata tšekiraamatu tšekide maksmine ning muud arveldustega seotud operatsioonid;

- laenu väljaandmine töötasudeks;

- laenu andmine tagatise ülejäägi puhul, kui ülejääk selgus kontrollimisel sovhooside bilansside järgi.

Erilaenukontolt kantakse sovhoosi arvelduskontole kapitaal-mahutusteks määratud amortisatsioonisummad ja plaanilise kasumi summad, mis plaanilisest protsendist lähtudes on arvestatud tegelikult laekumiselt, samuti hädavajalikeks vajadusteks puudujäävate vahendite summad.

Arvelduskontolt toimub

- fondimaksu ülekandmine riigieelarvesse;

- amortisatsiooni ja kasumi ülekandmine kapitaalmahutuste finantseerimise kontodele;

- tagatiseta, pikendatud ja viivisvõlgnevuse tasumine;

- kapitaalmahutusteks ja põhikarja formeerimiseks saadud laenude (kuni 2 aastase tähtajaga) tasumine;

- sovhooside fondide arvel tehtud kulutuste katmine;

- muude kasumi arvel tehtavate kulutuste katmine.

Uus lühiajalise krediteerimise kord annab sovhoosidele avaramad võimalused oma tootmistegevuse arendamiseks. Võrreldes eelmise krediteerimise korraga, mis kehtis 1964. aasta IV kvartalist kuni 1967. aasta II poolaastani, saavad nüüd sovhoosid summaalselt rohkem laene.

Kui enne oli kehtestatud kõigi krediteeritavate objektide lõikes vastav limiit, mille ulatuses sovhoos võis saada lühiajalist laenu, siis nüüd on antud kontrollarv, mis on limiidist paindlikum ja mida on võimalik vajaduse korral suurendada. Eelmise lühiajalise krediteerimise korra puhul esines juhtumeid, kus sovhoosid said vähem laene, kui oli tagatise. Põhjuseks oli sellisel juhul kindlaksmääratud laenulimiit, mida ei tohtinud ületada, hoolimata tagatistest. Praeguse lühiajalise krediteerimise korra juures ei ole kindlaksmääratud kontrollarvu suurus takistuseks, mis vähendaks väljaantava laenu suurust, kui tagatis vastava summa ulatuses on olemas. Kontrollarvu võib paluda suurendada.

Sovhooside uus lühiajalise krediteerimise kord võimaldab sovhoosidel rohkem kasutada ajutiste vajaduste laene, mis aitavad kaasa põllumajanduse arendamisele ja intensiivistamisele.

Uus krediteerimise kord lihtsustas tunduvalt sovhooside krediteerimist ja laiendas krediidisuhteid. Sovhooside üleviimine uuele krediteerimise korrale vähendas mõningal määral ka riigi-

panga osakondade tööd laenude väljaandmisel ja arvestamisel. Varem tuli teha palju tehnilist tööd, nagu seda olid laenude tasumise tähtaegade määramine, nende vormistamine tähtajaliste kohustustega; maksete pikendamiseks esitamine, kui esines häireid toodangu väljatulekul; laenude tasumise kontrollimine. Nüüd langes ära ka vajadus eraldi laenukonto avamiseks töötasude laenu väljaandmisel.

Uue krediteerimise korra rakendamine muutis paindlikumaks kogu krediteerimise mehhanismi, samuti suurenes krediitide osa põllumajandusliku tootmise kulude katmisel ja kiirenes krediitide ringlus.

Vaatamata eelistele, võrreldes eelmiste krediteerimise kordadega, on uues krediteerimise korras ka lünki, mis vajavad kõrvaldamist.

On möödunud kaks aastat sellest, kui Eesti NSV sovhoosid (kokku 168 majandit) viidi üle täielikule isemajandamisele. Isemajandamisele ei viidud meie vabariigis üle mitte üksikud eesrindlikud majandid, vaid kõik, väga erineva tootmistasemega majandid. Kuigi lõppkokkuvõtet on veel vara teha, võib juba praegu öelda, et isemajandamine on end igati õigustanud. Sellest räägivad ka finants-majanduslikud tulemused.

Saagikus ja kogutoodang näitas endiselt tõusu, vaatamata 1969. a. küllaltki rasketele looduslikele tingimustele. Kõikide toodanguliikide omahind alanes. Kasum suurenes. Majandite keskmine rentaablus tõusis. Vähenes suhteliselt madala rentaablusega majandite arv.

Eriti suuri muudatusi oli sovhooside finantsmajanduses.

Kapitaalmahutuste finantseerimine riigieelarvest vähenes juba 1968. a. 41,5% -lt 17,2% -le, seega 2,4 korda. Finantseerimine sovhooside omavahenditest tõusis 58,5% -lt 75,3% -le. Uue kapitaalmahutuse finantseerimise allikana tuli juurde pangakrediit. Kogu finantseerimise summast kaeti pangakrediitidega 7,5%, mis 1969. a. veelgi kasvas.

Suureks abiks sovhoositootmise edasiarendamisel on uus kasumi jaotamise kord, mille rakendamisel suurenesid ülekanded sovhooside materiaalse stimuleerimise fondidesse. 1966. a. kanti sovhoosifondi ainult 8,9% kasumist, 1968. a. läks ainult materiaalse stimuleerimise fondi 15% kasumist, sotsiaal-kultuuriliste ürituste ja elamuehituse fondi 9,7%, kokku seega 24,7%.

Suuresid rahalised vahendid sovhoositootmise edasiseks laiendamiseks, milleks 1968. a. kasutati 14,8 milj. rubl. ehk 36,8% kasumist, 4,5 milj. rubla vastu 1966. a. Summaliselt kasutati sovhooside omavahenditest taastootmiseks 1968. a. võrreldes 1966. a. 3,3 korda ning 1969. a. 3,5 korda rohkem.

Selle tõttu muutus ka kasumi ülekandmine riigieelarvesse. Kui 1966. a. kanti riigieelarvesse kasumist 8,6 milj. rubl., siis

1968. a. ainult 2 milj. rbl. Vastavalt sellele vähenes muidugi ka finantseerimine riigieelarvest sovhoositootmise edasiseks arendamiseks.

Sovhooside juhtkonnad võivad nüüd rohkem näidata initsiatiivi oma majandi töö organiseerimisel, et saavutada paremaid tagajärgi ja kasutada selleks iga rubla kõige efektiivsemalt.

Rida autoreid märgib uue krediteerimise korra puudustena järgmisi asjaolusid.

1. Põllumajanduses kasutavad rohkem krediiti just halvasti töötavad majandid, kus omahind on kallim. Et mitte toetada halvasti töötavate majandite (kus rentaablus on madal) tootmist laenuga, tuleks vaatluse alla võtta krediidi kasutamise eest võetava tasu diferentseerimine vastavalt tootmise rentaablusele.

Meie arvates aga mõte, et halvasti töötavalt sovhoosidelt, kes vajavad ja kasutavad rohkem krediiti, peaks võtma ka kõrgendatud krediidiprotsenti, pole kooskõlas nõukogude krediidi ülesandega. Viimane ei seisne ju laenuprotsentidest kasusaamises ja selleks kõrge protsendi võtmises, vaid krediit on abinõu rahvamajanduse varustamiseks vajalike rahaliste vahenditega. Ka sanktsioonina kõrgemate protsentide võtmine selliste sovhooside krediidilt ei õigusta end.

2. Rangemalt tuleks riigipangal suhtuda sovhoosidesse, kes soetavad liigseid ja mittevajalikke kaubalis-materiaalseid väärtusi.

Sovhoosid peaksid ise pöörama rohkem tähelepanu oma finants-majanduslikule tegevusele. Seni ei ole see veel küllaldane. Nii koguvad majandid tihti liigseid ja mittevajalikke kaubalis-materiaalseid väärtusi. Et riigipank nimetatud väärtusi ei krediteeri (võtab tagatiste hulgast maha), peaks see olema hoiatuseks sovhoosile kaubalis-materiaalsete väärtuste muresemisel.

3. Vastavalt uuele krediteerimise korrale võetakse sovhoosi erilaenukonto kindlustuseks kõik kulutused ja kaubalis-materiaalsed väärtused, välja arvatud tulevaste perioodide kulud, mida arvestatakse normeeritavate käibevahendite koostises.

Tuleks aga krediteerida ka neid kulutusi ülenormatiivses ulatuses. Sovhooside omakäibevahendite normatiiv artikli «Tulevaste perioodide kulud» sellele osale kuludest, mis kantakse tuleva aasta saakide omahinda, teine osa kantakse aga planeeritava aasta tootmiskuludesse ja seda tuleks krediteerida.

4. Tööstusliku, abi- ja muu tootmise, aga samuti tulevaste perioodide kulude täitmata normatiivi summa ulatuses tuleks vähendada krediidi tagatist ja seda selleks, et arvelduskontol olevaid vabu vahendeid kasutataks ratsionaalselt. See aga vastaks täielikult isemajandamise printsiipidele.

Meie vabariigi sovhooside krediteerimisel rakendatakse ka seda põhimõtet.

5. Krediiti kasumi sesoonseteks hälveteks võiks anda erilaenukontolt ilma laenu tähtajaliste kohustustega vormistamiseta, kuna tuleb toodangu realiseerimisest laenu erilaenukontole.

Tartu rajooni sovhoosid ei kasuta nimetatud krediiti. Kasutamise korral tuleks meie arvates aga eeltootuga ühineda samal põhjusel.

Üldistades täielikule isemajandamisele üleviidud sovhooside lühiajalise krediteerimise korda, võib esile tuua selle korra eelised, kuid samal ajal loetleda ka uue krediteerimise korra puudusi.

Uue lühiajalise krediteerimise korra eelised.

1. Aitab kaasa põllumajanduse edasiarendamisele ja intensiivistamisele, põllumajandussaaduste tootmis- ja realiseerimisplaanide ning omahinna alandamise ülesande edukale täitmisele ja ületamisele, samuti sovhooside finants-majanduse tugevdamisele.

2. Lihtsustus lühiajalise krediteerimise kord; kogu krediteerimise mehhanism muutus paindlikumaks.

3. Suurenes krediitide osa põllumajandusliku tootmise kulutuste katmisel ja kiirenes krediitide ringlus.

4. Majandid saavad käsutada omakäibevahendeid vastavalt vajadusele.

5. Kadus vajadus eraldi laenukonto avamiseks krediidi väljandmisel töötasudeks.

Puudusteks, millised vajaksid kõrvaldamist, on meie arvates.

1. Põhikarja formeerimise kulutuste krediteerimisel kehtiv kord kutsub esile immobilisatsiooni. Vastavalt NSVL Riigipanga Valitsuse kirjade nr. 1573 14. II 1967. a. toimub krediitide väljandmine bilansi järgi. See viib aga selleni, et põhikarja formeerimise kulutused, millised teostati eelmisel kuul, jäävad 1. kuupäeva seisuga krediteerimata ja kujuneb immobilisatsioon.

Seega tuleks edaspidi, et vältida immobilisatsiooni, anda välja krediiti põhikarja formeerimise kulutusteks operatiivandmete alusel kuni 1. kuupäevani ja alles jääks ka krediteerimine bilansi järgi.

2. Sovhoosid ei kasuta kindlustusfondi vahendeid ära täielikult. Kehtiv kord aga ei võimalda ülejääke kasutada ka teisteks eesmärkideks. Seega toimub vahendite kinnikülmutamine, samal ajal kui neid vahendite ülejääke võiks kasutada kapitaalvahetusteks või teisteks sovhooside tootmistingimusi parandavateks üritusteks.

3. Et palgafondi õige planeerimine sõltub sovhoosi tootmisprogrammist (külvipind, karja suurus, saagikus, produktiivsus, kogutoodang), siis peaks olema sovhoosil õigus planeerida palgafondi vastavalt tootmisprogrammile, sealhulgas kuude lõikes, ja alles seejärel kinnitaks selle kõrgemalseisev organ.

4. Kehtestada täielikule isemajandamisele viidud sovhoosidele lühiajaliselt krediidilt võetavaks protsendimääraks, võrdselt teiste rahvamajandusharudega, 2% (käesoleval ajal on protsendimäär 3%).

ПОРЯДОК КРАТКОСРОЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ СОВХОЗОВ, ПЕРЕВЕДЕННЫХ НА ПОЛНЫЙ ХОЗРАСЧЕТ

Х. Рууссаар

Резюме

Для развития сельскохозяйственного производства в последнее время предпринят ряд мероприятий. В результате окрепла материально-техническая база сельскохозяйственных предприятий и увеличилось их финансовое состояние. Поэтому надо было совершенствовать и порядок кредитования сельского хозяйства.

Совхозы, переведенные на полный хозрасчет, стали кредитоваться по новому порядку со второго полугодия 1967 года. В новых условиях объектами краткосрочного кредита являются:

- сезонные сверхнормативные работы в растениеводстве, животноводстве, промышленном вспомогательном и пр. производствах;
- сверхнормативные остатки молодняка животных и животных на откорме, семян, кормов и других производственных материалов;
- сезонные отклонения в накоплениях по реализуемой продукции;
- внутригодовой недостаток собственных средств, предназначенных на осуществление капитальных вложений и капитального ремонта, на прирост нормативов собственных оборотных средств и других плановых затрат данного года;
- сезонный разрыв между затратами и амортизационными отчислениями на капитальный ремонт;
- затраты по формированию основного стада, не покрываемые собственными средствами совхозов.

В связи с тем, что расширилась возможность использования краткосрочного кредита, произошли изменения и в части объектов.

Новый порядок краткосрочного кредитования совхозов расширил возможности использования кредита. Если раньше был установлен лимит кредитования, то сейчас используется контрольная цифра.

Порядок краткосрочного кредитования совхозов, переведенных на полный хозрасчет, всесторонне способствует дальнейшему развитию сельского хозяйства, успешному выполнению и перевыполнению задач снижения себестоимости, повышению рентабельности и финансово-экономическому укреплению совхозов.

НЕОБХОДИМОСТЬ И СУЩНОСТЬ КРЕДИТА ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

Э. Китвель

Кафедра финансов и кредита

В условиях общественного разделения труда, существующего в социалистическом обществе на базе общественной собственности на средства производства, непрерывность общественного производства возможна только при постоянном и бесперебойном переходе материальных ценностей из производства в сферу обращения и потребления — производственного и личного. Этот переход должен обеспечить воспроизводство средств производства, используемых в каждом отдельном производственном процессе, производство предметов потребления для обеспечения жизненного уровня населения и производство дополнительных средств производства и предметов потребления в связи с ростом населения и ростом его потребностей.

В условиях существующего в социалистическом обществе товарного производства материальные ценности выступают двояко: с одной стороны, как потребительные стоимости, а с другой, как воплощение стоимости. «Товарное производство, — писал Маркс, — предполагает товарное обращение, а товарное обращение предполагает, что товар находит себе выражение в деньгах, предполагает денежное обращение; раздвоение товара на товар и деньги и есть закон выражения продукта как товара».¹

Социалистическое государство планомерно распределяет производительные силы между отраслями материального производства, определяет натуральный состав общественного продукта, исходя из общественных потребностей его использования на цели возмещения материальных затрат, расширения общественного производства и удовлетворение индивидуальных и коллективных потребностей народа.

¹ К. Маркс. Капитал, т. II, стр. 353.

Наряду с определением количественных показателей объема производства продукции и натуральных норм использованных средств производства и рабочего времени, выраженных в натуральных измерителях, государство планомерно определяет и общие затраты общественного труда на производство совокупного общественного продукта, т. е. его стоимость, и выражает ее во внешней форме — в деньгах. Денежная стоимость общественного продукта планомерно распределяется на отдельные части, каждая из которых имеет свое целевое назначение. Одна часть денег, выражая стоимость общественного продукта, используется для возобновления в натуре материальных элементов производства; другая часть, представляющая созданный в производстве доход, частично распределяется между участниками производства по труду в форме заработной платы, а частично используется для финансирования социально-культурных нужд и расширения производства. Сбалансированное использование материальных, трудовых и денежных ресурсов находит свое выражение в народнохозяйственном плане, составными частями которого наряду с материальными и другими балансами, являются финансовые планы отраслей народного хозяйства, государственный бюджет, кредитный и кассовые планы Государственного банка.

Руководство социалистическими предприятиями осуществляется в условиях товарного производства, основанного на общественной собственности на средства производства, на основе хозяйственного расчета — экономической формы, связанной с необходимостью использовать личный интерес трудящихся в качестве стимула развития общественного производства.

В. И. Ленин указывал, что «не на энтузиазме непосредственно, а при помощи энтузиазма, рожденного великой революцией, на личном интересе, на личной заинтересованности, на хозяйственном расчете... подведете десятки и десятки миллионов людей к коммунизму».² Хозрасчетные предприятия организуют производство в соответствии с заданиями народно-хозяйственного плана и измеряют его затраты не только в натуральных показателях, но и по стоимости — в денежной форме. Соответствие затрат прошлого и текущего труда, связанное с производством продукции, затратам, определенным в плане, проверяется не только сопоставлением фактических и плановых показателей использования производственных мощностей, сырья и материалов, рабочего времени в натуральных величинах, но и путем соизмерения

² В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 44, стр. 151.

предприятиями денежной выручки по утвержденным государством ценам с их денежными затратами по установленным нормам. Деньги используются социалистическим государством во всех их функциях как орудие контроля за соответствием затрат прошлого и текущего общественного труда на каждом предприятии общественным потребностям и общественно необходимым нормам.

В условиях хозяйственного расчета средства и предметы труда, являющиеся условиями производства, и продукты труда, являющиеся его результатами, выступают двояко: с одной стороны, как материальные вещи, а с другой, как воплощение затрат общественного абстрактного труда, в качестве стоимостных фондов — основного производственного фонда, оборотного производственного фонда и фонда обращения. В соответствии с требованиями основного закона социализма, государство использует часть общественного продукта на расширение производства, на строительство новых фабрик, заводов, путей сообщения и т. п. Соответствие фактических затрат произведенного прошлого и текущего труда на эти цели общественно необходимым затратам проверяется деньгами, которые выделяются в определенных суммах для финансирования и кредитования этих затрат.

Введенные в действие основные фонды, выраженные в деньгах, представляют собой основные средства хозрасчетных предприятий. Использование хозрасчетными предприятиями предоставленных в их распоряжение основных средств может иметь место только при условии наличия оборотного производственного фонда, материально-вещественными элементами которого являются предметы труда. Непрерывность производства на каждом предприятии может иметь место только при том условии, что по мере продвижения предметов труда с одной фазы производственного процесса на последующие их места на предыдущих фазах занимают другие предметы труда. Поскольку при общественном разделении труда предметами труда для одних предприятий являются продукты труда других предприятий, то непрерывность производства на каждом из них осуществляется при условии совмещения во времени различных хозяйственных процессов.

Переход предметов труда из одной фазы производственного процесса в другую внутри каждого предприятия должен происходить одновременно с их движением между предприятиями по восходящей линии производства. Так как предприятия отдалены друг от друга в пространстве и длительность производственных процессов у каждого из них различна, непрерывность производства обуславливается наличием запасов предметов труда и его продуктов на каждом из них и также в пути от одного к другому. Только последовательно парал-

лельное движение может обеспечить бесперебойный ход общественного производства. Касаясь значения запасов для непрерывности производства и их размеров, Маркс писал: «чтобы не произошло перерыва в процессе производства, должен существовать определенный запас таких материалов на весь период времени, в который новый продукт не может заменить старого».³

Запасы предметов труда, представляющие собой вещественные элементы оборотного производственного фонда, состоят из двух частей: предметов труда, еще не вступивших в процесс производства, но уже находящихся в распоряжении предприятия, и предметов труда, находящихся в самом процессе производства, которые по мере прохождения через технологические фазы производства превращаются в готовую продукцию. В условиях товарного производства, существующего в социалистическом обществе, образование запасов предметов труда требует денег. Авансирование денег для образования каждой из этих частей оборотного фонда происходит различными путями на различные цели и в разное время. Деньги для образования первой части оборотного производственного фонда авансируются одновременно с получением в распоряжение предприятий предметов труда, являющихся носителями стоимости только в тех случаях, когда платеж и их поступление совпадают во времени.

В тех случаях, когда их оплата происходит после того как они поступили в распоряжение предприятия, первая часть оборотного производственного фонда начинает свое существование не с денежной формы стоимости, а с производительной непосредственно. Здесь возникают кредитные отношения между поставщиком и между покупателем-потребителем. «Для той части капитала, — писал Маркс, — которая должна быть вложена в производственные материалы, авансирование в виде денежного капитала неизбежно лишь в том случае, если капиталист должен оплачивать их наличными. Если он может получить их в кредит, то это не производит прямого влияния на денежный рынок, потому что дополнительный капитал тогда прямо авансируется как производственный запас, а не как денежный капитал с самого начала.»⁴

Вторая часть оборотного производственного фонда, овеществленная в незавершенном производстве, образуется за счет полностью перенесенной на него стоимости предметов труда, составивших его основу, вошедших в него в качестве компонентов или использованных для нормального течения

³ К. Маркс. Капитал, т. II, стр. 139.

⁴ Там же, стр. 288.

технологического процесса, частично перенесенной стоимости основных производственных фондов и части созданного в производстве дохода, которая в форме заработной платы, отчислений социального страхования и других элементов его распределения принимает в условиях хозяйственного расчета форму денежных затрат производства. Авансирование денег для образования этой части оборотного производственного фонда необходимо только в размере платежей, связанных с распределением в денежной форме вновь созданной стоимости, сроки которых наступают до реализации продукции.

Сам размер этих двух частей оборотного производственного фонда определяется также различными организационно-хозяйственными и техническими условиями. Размер первой части производственного оборотного фонда, вещественными элементами которого являются производственные запасы, зависит от уровня однодневного расхода производства и организации снабжения, размер второй его части определяется технологией производства и его организацией. Фонды обращения образуются по мере выхода готовой продукции из производства и превращения ее из товарной формы в денежную. Для непрерывности производства, пока готовая продукция, вышедшая из производства, еще не превращена в деньги, приходится авансировать дополнительные денежные суммы для оплаты предметов труда, замещающих те, которые из потенциальных запасов производства перешли в производственный процесс, и для платежей, связанных с распределением дохода, которые производятся до поступления выручки от реализации продукции.

Таким образом хозрасчетным предприятиям приходится авансировать в денежной форме сумму, равную денежным затратам одного периода оборота. Необходимость авансирования денежных сумм предприятиям определяется разрывом во времени между производством денежных затрат и получением денежной выручки от реализации продукции. Противоречие между временем производства затрат и временем их возврата в денежной форме объективно определяет необходимость привлечения предприятиями денежных средств для осуществления хозяйственного цикла. То, что потребность предприятия в денежных средствах равна затратам одного периода оборота, видно из следующего.

Допустим, что среднедневные затраты предприятия на выпуск продукции составляют 10 тыс. руб., в том числе материальные затраты — 7 тыс. руб., заработная плата и отчисления системе социального страхования — 2 тыс. руб. и прочие расходы — 1 тыс. руб. Допустим, что в производственных запасах денежные средства задерживаются 15 дней, в незавершенном производстве — 2 дня и в готовой продук-

ции — 3 дня (включая время на получение платежа от покупателя).

При этих условиях денежные затраты одного периода оборота составят: на материалы — 140 тыс. руб., затраты на заработную плату — 10 тыс. руб. и затраты на прочие расходы — 5 тыс. руб. Все затраты за один период оборота составят таким образом 155 тыс. руб. Эта сумма, представляющая денежные затраты одного периода оборота, и является ничем иным как суммой оборотных средств, необходимых предприятию. В самом деле, стоимость производственных запасов составляет 105 тыс. руб., вложения в незавершенное производство — 20 тыс. руб. Таким образом, вложения в оборотный производственный фонд составят 125 тыс. руб., а в фонды обращения — 30 тыс. руб. Вся эта сумма оборотных средств будет равна 155 тыс. руб. Как видно из приведенного примера сумма оборотных средств, необходимых предприятию, есть не что иное как сумма денежных затрат одного периода оборота. Денежные затраты одного периода оборота могут быть авансированы двояким путем: они могут быть предоставлены предприятию в постоянное пользование, т. е. путем финансирования, но они могут быть предоставлены предприятию и во временное пользование, т. е. путем кредита. В первом случае предприятие будет производить платежи за материальные ценности, а также связанные с распределением дохода за счет предоставленных ему оборотных средств из своей выручки. Во втором случае для производства платежей должен предоставляться кредит и выручка должна постоянно направляться на погашение этого кредита.

Определив необходимость финансирования или кредитования оборотных средств противоречием между временем производства и временем обращения, следует наряду с этим определить и источники ресурсов, необходимых для этой цели. Для этого следует подвергнуть научному анализу движение стоимости общественного продукта.

Чтобы часть общественного продукта приняла форму запаса, его объем в текущем периоде должен на эту часть превышать текущие потребности производительного и личного потребления. Поскольку общественным продуктом, произведенным на государственных предприятиях, распоряжается государство, постольку оно должно определенную часть этого продукта и направлять на эту цель. После Великой Октябрьской социалистической революции были национализированы наряду с основным капиталом, принадлежавшим капиталистам, и их оборотные капиталы. Это и явилось началом социалистического накопления. В последующем рост общественного производства должен был сопровождаться и ростом запасов. Единственным источником увеличения запасов может

являться только прибавочный продукт, так как остальная часть общественного продукта используется только на возмещение материальных затрат производства, на удовлетворение нужд личного и общего потребления. Выполняя свою хозяйственно-организационную функцию, социалистическое государство аккумулирует часть чистого дохода и направляет его на увеличение запасов в сфере производства и обращения. Поскольку чистый доход принимает в условиях хозяйственного расчета форму прибыли и налога с оборота, бюджетная система аккумулирует на основе безвозвратного изъятия определенные денежные фонды и за счет этих фондов наделяет вновь организуемые предприятия собственными оборотными средствами и увеличивает собственные оборотные средства действующих предприятий. Во всех случаях чистый доход находит свое воплощение в массе материальных ценностей, представляющих собой прибавочный продукт. До тех пор, пока чистый доход не изъят у предприятия, противостоящие ему материальные ценности может купить только это предприятие. Когда чистый доход изъят бюджетом, потенциальным покупателем доли прибавочного продукта является только бюджет. Если бюджет этих средств не использует в порядке финансирования, а хранит их в Государственном банке, источником увеличения оборотных средств предприятий сферы материального производства могут явиться только кредиты Госбанка.

Сущность кредита в социалистическом обществе, его характер кредитных ресурсов раскрываются на основе схем расширенного производства, приведенных К. Марксом во втором томе «Капитала». К. Маркс дает следующую исходную схему расширенного воспроизводства:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4000 \text{ c} + 1000 \text{ v} + 1000 \text{ m} = 6000 \\ \text{II } 1500 \text{ c} + 750 \text{ v} + 750 \text{ m} = 3000 \end{array}$$

$$5500 \text{ c} + 1750 \text{ v} + 1750 \text{ m} = 9000$$

Допустим, что оба подразделения общественного производства реализуют свою продукцию сбытовым организациям. Производственные предприятия первого подразделения реализуют свою продукцию сбытовым организациям, покупающим и продающим средства производства, а производственные предприятия второго подразделения реализуют свою продукцию сбытовым организациям, покупающим и продающим предметы потребления. Допустим также, что годовой прибавочный продукт используется в размере 500 единиц на нужды накопления, а 1 250 единиц на нужды общего потребления и на потребление дополнительно вовлеченного в производство

населения. Сбытовые организации приобретают средства производства и предметы потребления за счет кредитов банка.⁵ Весь чистый доход аккумулируется бюджетом. Тогда после приобретения сбытовыми организациями первого подразделения продукции предприятий того же подразделения, реализации ее предприятиям первого подразделения для возмещения запасов, выплаты заработной платы занятым в первом подразделении, вноса бюджету предприятий первого подразделения чистого дохода, ресурсы банка и их использование будут характеризоваться данными, указанными в таблице № 1.

Таблица 1

Наименование счетов	До начала операций		Обороты		С учетом операций	
	актив	пассив	дебет	кредит	актив	пассив
Ссудные счета сбыта I подразделения	—	—	6000	4000	2000	—
Расчетные счета сбыта I подразделения	—	—	10000	10000	—	—
Расчетные счета промышленных предприятий I подразделения	—	—	6000	6000	—	—
Счета бюджета	—	—	—	1000	—	1000
Оборотная касса	—	—	1000	1000	—	—
Денежные билеты и монета, пущенные в обращение	—	—	—	1000	—	1000
Баланс	—	—	23000	23000	2000	2000

Ссуды сбытовым организациям первого подразделения выданы за счет свободных средств бюджета и эмитированных денег. Обеспечением ссуд банка являются товары, нереализованные сбытовыми организациями первого подразделения.

Хотя сбытовые организации первого подразделения не реализуют предметов потребления, источником кредитных

⁵ Выданных по простым ссудным счетам с направлением на расчетные счета сбытов.

ресурсов банка является денежная эмиссия. Между тем возврат эмитированных средств в кассу банка может произойти только после реализации товаров сбытовыми организациями второго подразделения. Поэтому мы приводим ниже таблицу № 2, которая показывает источники кредита банка и их размещение после реализации товаров сбытовыми организациями второго подразделения в пределах простого воспроизводства. Мы исходим из того, что наличные деньги, полученные в первом подразделении и использованные для покупки предметов потребления, возвратились через сбытовые организации второго подразделения в кассы банка до выплаты заработной платы предприятием, занятым во втором подразделении.

Таблица 2

Наименование счетов	До начала операций		Обороты		С учетом операций	
	актив	пассив	дебет	кредит	актив	пассив
Ссудные счета сбыта I подразделения	2000	—	—	1500	500	—
Расчетные счета сбыта I подразделения	—	—	1500	1500	—	—
Счет бюджета	—	1000	—	750	—	1750
Оборотная касса	—	—	1750	750	1000	—
Денежные билеты, пущенные в обращение	—	1000	—	—	—	1000
Ссудные счета сбыта II подразделения	—	—	3000	1750	1250	—
Расчетные счета сбыта II подразделения	—	—	4750	4750	—	—
Расчетные счета промышленных предприятий II подразделения	—	—	3000	3000	—	—
Баланс	2000	2000	14000	14000	2750	2750

Из таблицы № 2 можно сделать следующие выводы: хотя кроме продукции первого подразделения реализована и продукция второго подразделения, эмиссионные ресурсы бан-

ка остались без изменений, а увеличение кредитов стало возможным за счет средств бюджета, увеличившихся в связи с поступлением чистого дохода от предприятий второго подразделения. Поскольку предметы потребления бытовыми организациями второго подразделения полностью реализованы в размере выплаченной заработной платы и деньги вернулись в кассы банка, они могут быть из оборотной кассы перечислены обратно в резервные фонды.

Товары потребления, оставшиеся нереализованными у бытовых организаций второго подразделения, предназначенные для удовлетворения нужд непроизводственной сферы, кредитуются банком у бытовых организаций второго подразделения за счет денежных средств, находящихся на расчетных счетах организаций непроизводственной сферы. После приобретения товаров потребления этими организациями ссуды банка будут погашены, а остатки на расчетных счетах организаций непроизводственной сферы будут равны нулю.

Таким образом, по существу источником ресурсов банка являются аккумулируемые им на кредитной основе денежные средства, представляющие стоимость переализованного продукта непосредственному потребителю. Обеспечением этих кредитов являются товары, находящиеся у бытовых организаций обоих подразделений. В зависимости от конечного назначения товаров, являющихся обеспечением банковских кредитов, зависит структура ресурсов банка, т. е. их разделение на средства бюджета и эмиссию.

Кроме указанных выше ресурсов в банке практически оседают денежные средства и из других источников. В частности, это может иметь место, когда вследствие рационализации хозяйственных связей, совершенствования технологии производства доля общественного продукта, предназначенная для возмещения запасов, обеспечивающих непрерывность общественного производства, будет меньше, чем фактические переходящие запасы к началу года.

Часть кредитных ресурсов банка возникает и потому, что между производством необходимой части общественного продукта и выплатой заработной платы имеет место разрыв во времени. Пока заработная плата не выплачена, соответствующая доля выручки промышленных предприятий образует временно свободные средства или ресурсы банка для кредитования народного хозяйства. (Во избежание недопонимания считаем необходимым подчеркнуть, что речь идет о тех суммах заработной платы, которые не учтены финансовыми планами в качестве устойчивых пассивов).

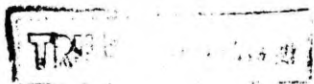
Хотя в нашем примере наличные денежные средства полностью возвратились в кассы банка, что имело место вследствие полного использования предметов потребления, в

реальной действительности такого положения никогда не бывает, ибо приобретение этих предметов происходит постоянно, а заработная плата выплачивается периодически. Поэтому практически эмиссионные ресурсы банка постоянно являются и его кредитными ресурсами. Однако сумма денег в обращении должна соответствовать потребности, определенной законом денежного обращения. Поэтому размеры эмиссионного ресурса банка для кредитования народного хозяйства не должны отклоняться от экономических закономерностей.

При данной потребности народного хозяйства в банковских кредитах и определенной ограниченности эмиссионного ресурса, ее удовлетворение находится в прямой зависимости от ряда факторов, а именно: а) от соответствия затрат на производство продукции плановым, б) от сбалансированности производства и потребления, в) от плановости продвижения элементов общественного продукта по восходящей линии производства, а также из сферы производства в сферу обращения и к конечному потреблению, ибо только на этой основе может происходить планомерная оборачиваемость кредита.

Все сказанное имеет непосредственное отношение к объектам кредита, формам его предоставления, контролю за соблюдением обеспечения кредитов, т. е. к организации практики кредитования. Не вдаваясь в этой статье в детальный анализ существующей практики кредитования, можно *apriori* сказать, что пристального внимания и изучения заслуживает кредитование банком предприятий и организаций по специальным ссудным счетам. На долю этой формы кредитования приходится подавляющая часть кредитов банка под запасы материальных ценностей, которые составляют 66,6 млрд. руб. из общей суммы кредитов банка 87,8 млрд. руб. на 1 января 1968 г.⁶ Эта форма кредитования требует научного анализа не столько из-за большого объема кредитных вложений, сколько из-за отсутствия конкретных сроков возврата кредита. Практически при этой форме кредитования пределом кредита является наличие материальных ценностей. Между тем такой критерий для возможности кредитных вложений не гарантирует контроля рублем в процессе кредитования за состоянием необходимых пропорций в структуре кредитных ресурсов банка. Не возражая по существу против передачи части бюджетных ресурсов банку для кредитования по обороту, вместо закрепления их в постоянное пользование предприятий в форме собственных оборотных средств, следует серьезно подумать над вопросом о том, в какой мере экономический механизм, свойственный этой форме наделения

⁶ Народное хозяйство СССР в 1967 году, статистический ежегодник, стр. 892.

оборотными средствами, и экономическая ответственность предприятий, вытекающая отсюда, улучшаются или ухудшаются при замене собственных оборотных средств банковским кредитом.

KREDIIDI PARATAMATUS JA OLEMUS SOTSIALISMI TINGIMUSTES

E. Kitvel

Resümee

Krediit kui väärtuseline kategooria on tihedalt seotud sotsialistlikus majanduses esinevate teiste väärtuseliste kategooriatega, nagu näiteks tootmis- ja ringlusfondid. Sellepärast on autor pidanud vajalikuks eelkõige analüüsida tootmis- ja ringlusfonde sotsialistlikus laiendatud taastootmises nende esemeliste koostisosade ja väärtuse seisukohalt.

Sotsialistlikus ühiskonnas tootmisvahendite ühiskondlikule omandile põhinevas kaubatootmises ja sellest tulenevalt ka raharingluses ning isemajandamise tingimustes on töövahendeil ja esemeil kahesugune iseloom: ühelt poolt on nad materiaalsed esemed ja teiselt poolt ühiskondliku abstraktse töökulutuste produktidena väärtuselised fondid — tootmise põhifondid ja ringlusfondid. Edasi on artiklis näite abil tõestatud, et käibevahendid ei ole midagi muud kui ühe käibeperioodi vältel tehtud kulutused, mis kujutavad endast rahas väljendatud tootmis- ja ringlusfondide väärtust.

Tootmise kulude teostamise aja ja toodangu realiseerimisest saadava tulu laekumise aja vastuolu tõttu tekib isemajandavatel ettevõtetel vajadus käibevahendite avansseerimise järele. Tootmiseks vajalikud käibevahendid antakse sotsialismi tingimustes isemajandavatele ettevõtetele kas omavahenditena alaliseks kasutamiseks või krediidina ajutiseks kasutamiseks.

Määrates kindlaks, et käibevahendite avansseerimine finantseerimise või krediteerimise teel on tingitud vastuolust tootmise ja ringluse vahel, on artiklis analüüsitud laiendatud taastootmise skeemide alusel krediidi ressursside kujunemist.

Krediidi ressursside allikaks on panga poolt krediidi alusel akumulieeritud rahalised vahendid, mis kujutavad endast antud momendil lõplikule tarbijale realiseerimata produkti väärtust. Krediidi kindlustuseks on materiaalsed väärtused. Tarbimise iseloomust sõltub ka panga ressursside struktuur, s.o. vahekorrd riigi eelarve vahendite ja emissiooni vahel.

Krediidi ressursside materiaalse aluse väljaselgitamisel on oluline tähtsus ka teiste teoreetiliste ja praktiliste küsimuste (krediidi väljaandmise kord, selle kindlustatus, õigeaegne tagastatavus jt.) lahendamisel.

КРАТКОСРОЧНЫЙ КРЕДИТ И РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА

Е. Лоов

Кафедра политической экономии ТГУ

Любая отдельно взятая экономическая категория отражает лишь определенную сторону экономического явления. Следовательно, для определения сущности явления необходимо вскрыть взаимосвязи присущих данному явлению категорий.

Кредит — категория товарного производства. Это означает, что кредит тесно связан с такими категориями товарного производства, как прибыль и рентабельность.

Поэтому необходимо на практике более тесно увязать процесс кредитования предприятий с показателями прибыли и рентабельности.

Ниже предпринимается попытка показать связь краткосрочного кредита с прибылью и рентабельностью промышленных предприятий.

* * *

Получая кредит, предприятие временно увеличивает свои фонды. В зависимости от конкретного объекта краткосрочных кредитных вложений происходит увеличение оборотных производственных фондов или фондов обращения данного предприятия.

Увеличение оборотных производственных фондов должно привести к росту продукции — в противном случае общество не получает экономического эффекта от осуществляемых кредитных вложений. Связь между увеличением фондов обращения и ростом продукции, однако, более затуманена. Тем не менее такая связь существует: покрытие кредитом остатков готовой продукции (т. е. кредитные вложения в фонды обращения) высвобождает денежные средства предприятия и обеспечивает нормальный ход кругооборота фондов предприятия. Таким образом, кредитование фондов обращения создает предпосылки для последующего увеличения продукции.

Однако увеличением выпускаемой продукции проблема еще далеко не исчерпана. Увеличение продукции приводит одновременно и к росту создаваемой стоимости: рост количества произведенных потребительных стоимостей (при неизменных ценах) приводит и к одновременному росту массы стоимости. Последнее, в свою очередь, означает и рост стоимости созданного на предприятии прибавочного продукта.

Одной из основных форм прибавочного продукта, создаваемого в промышленности, является чистый доход социалистического предприятия (прибыль).

В связи с отсутствием при социализме антагонизма в распределении стоимости созданного в сфере материального производства прибавочного продукта, в увеличении массы прибыли заинтересовано как общество в целом, так и отдельное предприятие. Увеличение получаемой прибыли непосредственно затрагивает экономические интересы предприятия, причем материальная заинтересованность предприятия и его работников в получении возможно большей массы прибыли возрастает в новых условиях в связи с изменением порядка ее распределения.

Стало быть предприятие берет краткосрочный кредит не только и не столько для того, чтобы увеличить объем выпускаемой продукции, сколько для того, чтобы путем увеличения оборотных производственных фондов и фондов обращения, за счет заемных, увеличить свою прибыль (попутно заметим, что в условиях товарного производства это и не может быть иначе). Поэтому одним из критериев экономического эффекта, получаемого в результате кредитных вложений, мог бы быть (как для общества в целом, так и для отдельного предприятия) и прирост массы прибыли.

Динамика массы прибыли все же не отражает с точки зрения общества (и даже с точки зрения отдельного предприятия) степень эффективности производства. Для того, чтобы дать оценку экономической эффективности деятельности предприятия, прибыль (в абсолютном выражении) следует сопоставить с вложениями общества в данное предприятие. Показатель, отражающий отношение массы прибыли к стоимости закрепленных за предприятием средств производства, т. е. норма рентабельности, наиболее полно показывает, какой экономический эффект получен в результате производительного потребления средств производства, предоставляемых обществом в распоряжение предприятия. Следовательно, рентабельность — это качественный показатель деятельности предприятия, характеризующий, в конечном счете, как экономическую эффективность его хозяйственной деятельности, так и степень экономической выгоды вложений общества в то или иное предприятие.

Поэтому экономической реформой предусматривается, что одним из основных централизованных показателей деятельности предприятий должна стать норма рентабельности.¹ От выполнения этого показателя будет теперь во многом зависеть и материальное поощрение работников предприятия. Таким образом, норма рентабельности в социалистическом обществе не только отражает экономическую эффективность вложений общества, но должна и экономически стимулировать эффективное использование всех средств, вложенных обществом в предприятие.

Это положение должно было бы найти свое отражение в методике расчета нормы рентабельности. Однако, согласно действующей сейчас методике, расчет нормы рентабельности производится в следующем порядке: сумма прибыли относится к средней стоимости основных производственных фондов и нормируемых оборотных средств, непрочитанных банком. Стало быть на практике фактически отсутствует связь между кредитом и рентабельностью производства. Отсутствие такой связи приводит, на наш взгляд, к следующим отрицательным явлениям.

Во-первых: норма рентабельности, исчисленная без учета полученного предприятием кредита, не дает полной картины эффективности использования вложенных в предприятие средств, т. к. охватывает пусть и большую, но все же только лишь определенную часть средств, вложенных обществом в предприятие. С точки зрения общества эффективность вложений таким образом искусственно завышается (ведь кредит, несмотря на его временный характер, является все же определенным вложением общества в предприятие).

Во вторых: исчисление нормы рентабельности без учета полученного кредита приводит к тому, что чем больше объем кредитных вложений, тем легче (и проще) предприятию добиться выполнения (и перевыполнения) этого показателя.

Следовательно, предприятию выгодно брать кредит не только потому, что это обеспечивает нормальный ход воспроизводства, но и потому, что это искусственно способствует улучшению показателей его деятельности. С точки зрения предприятия экономически становится более выгодным увеличить кредит, а не собственные оборотные средства.

Казалось бы, что с точки зрения общества не имеет принципиального значения, увеличивает ли предприятие оборотные средства за счет своей прибыли или за счет заемных средств.

¹ Под нормой рентабельности мы понимаем отношение массы прибыли к основным производственным фондам и нормируемым оборотным средствам предприятия.

Однако, если к данному вопросу подойти из принципов организации производства на основе хозяйственного расчета, картина меняется. Хозрасчет предполагает экономическую обособленность предприятия, его хозяйственную самостоятельность, соизмерение затрат с результатами деятельности. В таких условиях предприятие может располагать собственными средствами (как основными, так и оборотными) в размерах, обусловленных характером его деятельности — это обеспечивает и его хозяйственную самостоятельность, и возможность наиболее точного соизмерения затрат с достигнутыми результатами.

Отрицательные стороны методики расчета нормы рентабельности требуют, следовательно, ее совершенствования. На наш взгляд, целесообразно исчислять норму рентабельности как отношение прибыли к стоимости основных производственных фондов и всех нормируемых оборотных средств (независимо от того, покрыты ли они за счет собственных или заемных средств). Исчисленный таким образом показатель рентабельности будет более точно отражать эффективность вложений общества в то или иное предприятие.

Ниже приводится перерасчет нормы рентабельности по трем промышленным предприятиям Эстонской ССР, работавшим в 1966 году в новых условиях.²

(в процентах)

Предприятие	Норма рентабельности, исчисленная по действующей методике	Норма рентабельности, исчисленная с учетом полученных краткосрочных кредитов
Таллинский машиностроительный завод	43,4	41,8
Шахта № 2	22,8	17,1
Табачная фабрика «Лээк»	49,8	18,6

Прежде, чем приступить к анализу данных таблицы, следует отметить, что кредитование этих трех промышленных предприятий производилось по-разному. Таллинский машиностроительный завод кредитруется по обороту материальных ценностей и на затраты на заработную плату; шахта № 2 пользовалась краткосрочными кредитами, главным образом,

² Перерасчет произведен Эстонской республиканской конторой Госбанка СССР по данным за 1966 год.

под сверхнормативные остатки готовой продукции; табачная фабрика «Лээк» получает кредиты под сезонные сверхнормативные запасы сырья.

Данные перерасчета нормы рентабельности показывают, что наименьшие отклонения в нормах рентабельности, исчисленных по различной методике, наблюдаются у Таллинского машиностроительного завода. Это объясняется тем, что при кредитовании по обороту кредит выдается в пределах норматива оборотных средств, и в этих пределах сумма полученного кредита учитывается при исчислении нормы рентабельности и по действующей сейчас методике. Небольшое отклонение вызвано превышением задолженности завода контрольной цифры кредитования.³ Поэтому и для предприятий, кредитующихся по обороту, целесообразнее исчислять норму рентабельности с учетом всей суммы кредита, т. к. это даст более полную картину: превышение задолженности контрольной цифры кредитования свидетельствует о том, что предприятию понадобились дополнительные денежные средства в связи с замедлением кругооборота фондов. Это, несомненно, должно найти отражение и в показателе рентабельности данного предприятия.

Более существенное отклонение в нормах рентабельности (5,7 процента) имеется у шахты № 2. На шахте накопились большие сверхнормативные запасы готовой продукции (мелкого сланца): на 1. I. 1967 года эти запасы составили 1296,8 тыс. руб. при нормативе 114 тыс. руб. Из них покрыто кредитом Госбанка 990 тыс. руб. Исчисление нормы рентабельности с учетом кредитов в данном случае, несомненно, является целесообразным, т. к. это более точно отразит фактические результаты деятельности этой шахты.

Отклонение в нормах рентабельности, исчисленных по различной методике, составляет у табачной фабрики «Лээк» более 31 процента. Это явление нам кажется закономерным: фабрика широко пользуется кредитами под сверхнормативные запасы сырья. Достаточно сказать, что, например, на 1 января 1967 года доля краткосрочного кредита в общей сумме оборотных средств фабрики достигла 67⁰/₁₀₀.

Известно, что создание сезонных запасов сырья на предприятиях промышленности группы «Б» объективно необходимо и от этих предприятий непосредственно не зависит. Поэтому и вполне обосновано покрытие большей части сезонных запасов за счет краткосрочного кредита. Видимо, именно

³ Так, например, превышение задолженности Таллинского машиностроительного завода контрольных цифр кредитования достигло на 1 октября 1966 года 25% к сумме контрольной цифры.

этими соображениями руководствуются те экономисты и работники банка, которые считают, что при расчете показателя рентабельности у предприятий, имеющих сезонные запасы сырья, из средних остатков оборотных средств следует исключать сумму прокредитованного сезонного сырья. Основным мотивом этой точки зрения является, вероятно, то обстоятельство, что исчисление нормы рентабельности с учетом полученных кредитов может существенно повлиять на величину поощрительных фондов предприятия (в сторону их уменьшения), и, вследствие этого, отразиться на материальном стимулировании работников, что, разумеется, противоречит принципам экономической реформы.

Однако исчисление нормы рентабельности без учета кредита у предприятий, испытывающих необходимость в сезонной заготовке сырья, фактически означает создание особо льготных экономических условий для предприятий промышленности группы «Б», что тоже противоречит принципам экономической реформы, предусматривающим создание равных экономических условий для всех предприятий. Мы, разумеется, не утверждаем, будто в социалистическом обществе можно создать условия для абсолютно равной нормы рентабельности для всех предприятий. Не говоря уже о том, что колебания в норме рентабельности неизбежны в условиях установления единых цен, эти колебания вызваны также различиями в технической оснащенности предприятий, в организации процесса производства и труда на отдельных предприятиях и некоторыми другими факторами. Однако создание особо льготных условий для предприятий определенных отраслей промышленности — экономически ничем не обосновано.

Вопрос о методике исчислений нормы рентабельности для предприятий промышленности группы «Б» требует, несомненно, всестороннего изучения. Однако уже сейчас нам кажется целесообразным исчислять две нормы рентабельности: одну — по действующей методике, и вторую — с учетом полученного кредита. При образовании поощрительных фондов могла бы учитываться первая, в то время как вторая норма рентабельности могла бы служить для сопоставления достижений предприятий с учетом всех вложений общества. Сопоставление нормы рентабельности, исчисленной с учетом полученных кредитов за ряд лет, в определенной мере отражало бы и динамику эффективности кредита.

* * *

Выше мы пытались показать связь кредита с прибылью

по линии возрастания массы прибыли в результате увеличения фондов предприятий за счет заемных средств. Однако между кредитом и прибылью существует двухсторонняя связь: кредит связан с прибылью и через механизм ссудного процента. Плата за кредит, как известно, в новых условиях не относится больше на себестоимость продукции, а взимается с прибыли предприятия. В связи с этим существенно повышается значение разработки экономически обоснованных процентных ставок.

От уровня процентных ставок во многом зависит результативность кредитных вложений с точки зрения предприятия. Плата за кредит — это механизм распределения части прибыли, полученной в результате производительного потребления заемных фондов, между предприятием и государством. Изъятие слишком большой доли прибыли у предприятия сводит на нет заинтересованность в получении кредита и ущемляет, таким образом, экономические интересы предприятия. Оставление же слишком большой доли прибыли в распоряжении предприятия снижает стимулирующую роль кредита и, в известной степени, ущемляет интересы общества в целом. Следует, кроме того, отметить, что в социалистическом обществе спрос на кредит в определенной мере зависит от уровня процентных ставок: слишком низкие ставки порождают больший и не всегда обоснованный спрос, чрезмерно высокие ставки тормозят развитие кредитных связей в народном хозяйстве. Оба явления носят отрицательный характер.

В рамках данной статьи не представляется возможным дать исчерпывающий анализ и оценку действующим сейчас процентным ставкам. Однако произведенный ранее автором анализ процентных ставок позволяет утверждать, что еще не разработаны оптимальные ставки, применение которых смогло бы обеспечить заинтересованность предприятий в получении кредита и одновременно повысить стимулирующую роль кредита в народном хозяйстве. Поэтому, на наш взгляд, разработка процентных ставок должна быть продолжена. При этом особо хочется подчеркнуть, что совершенствование процентных ставок может привести к желаемым результатам лишь при условии, что одновременно будут обоснованы нормативы платы за фонды, установлены критерии эффективности кредита, определены границы применения кредита. Комплексное решение этих вопросов позволит на практике теснее увязать кредит и процент с показателями прибыли и рентабельности предприятий. Можно предположить, что это, в свою очередь, будет способствовать экономическому стимулированию повышения эффективности производства.

LÜHIAJALINE KREDIIT JA TÖÖSTUSLIKU TOOTMISE RENTAABLUS

E. Loov

Resümee

NLKP Keskkomitee 1965. a. septembripleenumi otsuste alusel teostatav majandusreform nõuab rahaliste mahutuste, sealhulgas lühiajalise krediidi efektiivsuse uurimist uuel, kõrgemal tasemel. Lühiajalise krediidi otstarvet tuleb käsitleda kahest seisukohast: ühelt poolt tagada normaalsed tootmis- ja realiseerimistingimused ettevõttele, s.t. kindlustada varasemate mahutuste ratsionaalne kasutamine, ja teiselt poolt — suurendada uute väärtuste, sealhulgas puhastulu tootmist. Ühiskonna jaoks ei ole lõpuks põhimõttelist erinevust selles, kas vahendid on tootmisse paigutatud lühiajalise või pikaajalise krediidi, riikliku investeeringu või ettevõtte enda akumulatsiooni arvel. Sellest järeldub, et teoreetiliselt ei ole õigustatud praeguste eeskirjade kohane lühiajalise krediidi alusel loodud tootmis- ja ringlusfondide väljajätmine rentaablusenormi arvestamisel.

Praktikas on väär metoodika tagajärjeks rentaablusenormi näitamine rohkelt lühiajalist krediidi kasutavates ettevõtetes tegelikust kõrgemana, ühtlasi ei realiseeru praegu lühiajalise krediidi kasutamise puhul küllaldaselt määral ettevõtte ja ühiskonna huvide ühtsus, kuivõrd ettevõtted kasutavad seda krediiti tunduvalt väiksema vastutasu alusel kui muid mahutusi.

TÖÖVILJAKUSE MATEMAATILIS-STATISTILISEST ANALUUSIST EHITUSES

J. Vainu

TRÜ rahanduse ja krediidi kateeder

1. Tööviljakuse modelleerimisest

Käesoleval ajal on üheks tähtsamaks majanduslikuks probleemiks tööviljakust mõjutavate tegurite uurimine ning tööviljakuse tõstmise võimaluste selgitamine. Tööviljakuse tõstmine on kõigi rahvamajandusharude arengu põhiliseks tingimuseks. Eriti suur tähtsus on tööviljakusel ehituses selle suure töömahukuse tõttu.

Tööviljakuse tase sõltub väga mitmesugustest teguritest, mis on tihti üksteisega väga tihedalt seotud, kuid võivad samal ajal toimida ka erinevates suundades.

Tööviljakust ja seda mõjutavaid faktoreid võib käsitleda erinevalt, lähtudes väga mitmesugustest juhtimistasemetest. On selge, et ehituse kui rahvamajandusharu tööviljakust tuleb uurida mõnevõrra teistsuguste meetoditega kui üksiku ehitusettevõtte tööviljakust. Paljud faktorid, mis üksiku ettevõtte seisukohalt on ebaolulised, võivad ehituse kui terviku seisukohalt osutuda olulisteks ja vastupidi.

Käesolevas artiklis püütakse käsitleda tööviljakust ehitusettevõtte tasemel.

Kuna tööviljakuse taseme määravad väga mitmesugused faktorid, siis võib tööviljakust vaadelda mitme muutuja funktsioonina. Siin kerkib üles funktsiooni tüübi määramise küsimus. Tööviljakuse modelleerimise teooria ei ole veel küllaldast taset saavutanud, et põhjendatult määrata kindlaks funktsiooni tüüp. Seepärast võetakse vaatluse alla terve rida funktsioone, mille adekvaatsust kontrollitakse korrelatsioon- ja dispersioonanalüüsi karakteristikute abil. Enamkasutatavad on järgmised neli funktsioonide tüüpi:

1) lineaarne funktsioon

$$y = a_0 + \sum_{i=1}^n a_i x_i ; \quad (1)$$

2) astmefunktsioon

$$\gamma = \alpha_0 \prod_{i=1}^n \gamma_i^{\alpha_i} . \quad (2)$$

Seda funktsiooni nimetatakse tihti ka logaritmilis-lineaarseks, kuna logaritmime kaudu võib selle funktsiooni teisendada lineaarseks:

$$\log y = \log \alpha_0 + \alpha_1 \log x_1 + \alpha_2 \log x_2 + \dots + \alpha_n \log x_n : \quad (3)$$

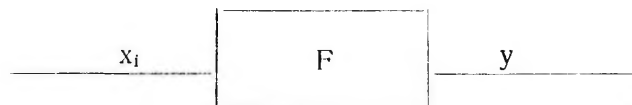
3) funktsioon, mille argumendid on omakorda funktsioonid:

$$y = y f_1(x_1) f_2(x_2) \dots f_n(x_n) : \quad (4)$$

4) polünoom

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_n x_n + a_{11} x_1^2 + a_{12} x_1^2 + \dots + a_{1n} x_n^2 + a_{21} x_1 x_2 + a_{22} x_2 x_3 + a_{2n} x_{n-1} x_n + \dots . \quad (5)$$

Tööviljakuse uurimisel võiks ehitusettevõtet kujutada «musta kastina», mille sisenditeks oleksid tööviljakust mõjutavad tegurid ja väljundiks tööviljakuse tase antud perioodil.

Joonis 1.

Tööviljakuse ja seda mõjutavate faktorite vahelist seost võib kujutada siis funktsioonina, mille skalaarne vorm oleks järgmine:

$$y = F(x_i, \alpha_i), \quad (6)$$

kus α_i on funktsiooni parameetrid.

Majanduslike nähtuste modelleerimisel tekivad alati raskused sobiva funktsioonitüübi valikul. Milline funktsioon esitab antud nähtuse kõige paremini, seda peab selgitama mitmekülgne analüüs, kus tuleb kõigepealt uurida nii tööviljakust kui ka seda mõjutavaid tegureid.

2. Tööviljakuse näitaja ehituses

Käesoleval ajal kasutatakse ehituses tööviljakuse mõõtmiseks nii naturaalseid kui ka väärtuselisi näitajaid. Tähtsamad neist on järgmised:

- 1) ehitus-montaažitööde maksumus ühe töötaja kohta;
- 2) ehitus-montaažitööde maksumus ühe töölise kohta;
- 3) ehitus-montaažitööde maksumus ajaühiku kohta;
- 4) tööajakulu ehitus-montaažitööde ühiku kohta (töömahukus).

Ehitus-montaažitööde maksumus arvestatakse siinjuures eelarvelistes hindades. Peale eeltoodud näitajate on soovitatud ka normatiivseid näitajaid — tööde normatiivset maksumust ja normatiivset töömahukust.¹ Kõigil neil näitajail on olulisi puudusi, mistõttu pilt tegelikust tööviljakusest on moonutatud.

Tööviljakuse näitaja arvutatakse aruandes vorm nr. 3t tehtud tööde maksumuse suhtena ehitus-montaažitööliste ning abitootmise töötajate arvsse. Seega ei ole arvestatud töötajaid ladudes, transpordis ja laadimistöodel. Siit tulenebki leitud näitaja üks puudus.

Ehitusmaterjalide, konstruktsioonide ja detailide saabumisel ehitusplatsile laaditakse need maha, virnastatakse, osa paigutatakse objekti ladudesse jne. Montaažil transpordivahenditelt («ratastelt») jäävad toodud tööoperatsioonid ära. Seega tõuseb just selle tööloigu tööviljakus, mida näitaja aruandes vorm nr. 3t ei peegelda.

Ehitusmaterjalide tsentraalsel komplekteerimisel ning konteineritega vedudel tõuseb nende tööde mehhaniseeritus. Vähenevad materjalide kaod transportimisel, purunemised laadimisel ja riknemised vaheladudes, samuti väheneb laotöötajate ja laadijate arv. Praegune tööviljakuse näitaja ei olene toodud teguritest ja seepärast ei stimuleeri vedude ja laadimistöode mehhaniseerimist, laadijate ja laotöötajate arvu vähendamist, montaaži ratastelt jne.

Ehitus-montaažitööde maksumus sõltub suurel määral tööde struktuurist.

Materjalide ja konstruktsioonide maksumuse osatähtsus eri töödel on erinev, tööde üldine maksumus sõltub ka ehituse kompleksusest (pro komplekteeritusest, vene keeles *сборность*). Ehitus-montaažitööde maht sõltub ka töötasust, mis on tunduvalt erinev NSV Liidu üksikutes rajoonides. Kaug-Idas ja Kaug-Põhjas on töötasu 1,5—2 korda kõrgem kui NSV Liidu läänerajoonides. Kindlasti oleks õigem mõõta tööviljakust ja selle dünaamikat töömahukuse kaudu, kuid siin kerkivad üles teist laadi raskused. Ühelt poolt, tegelikku tööaega on küllaltki raske arvestada, teiselt poolt, ehitus-montaažitööde füüsilist mahtu mõõdetakse väga mitmesugustes ühikutes. Ka on sel juhul võimalik tööviljakuse «suurenemine» varjatud ületundide arvel. Mõningaid eeliseid väärtuseliste tööviljakuse näitajate ees on normatiivsetel. Normatiivne töötlemissaksumus ei sisalda kulutusi materjalidele, detailidele ja konstruktsioonidele, mistõttu on välistatud väärtuseliste näitajate vead. Küllaldaselt põhjendamata on aga kasutatavad normid, mis pealegi pidevalt muutuvad.

¹ НИИЭС Госстроя СССР и НИИ Госплана СССР. Методы планирования производительности труда в строительстве. Изд. «Экономика», М., 1964, lk. 6.

K. Marx kirjutab, et «tootmisvahendite mass, millede abil tööline funktsioneerib, kasvab koos tema töötootlikkusega. Need tootmisvahendid etendavad sealjuures kahesugust osa. Ühtede kasv on töötootlikkuse suurenemise tulemus, teiste kasv on töötootlikkuse suurenemise tingimus. Aga ükskõik, kas tootmisvahendite suuruse kasv, võrreldes nendega ühendatava tööjõuga, on töötootlikkuse suurenemise tingimus või tulemus, — mõlemal juhul on see kasv töötootlikkuse suurenemise väljenduseks. Töötootlikkuse suurenemine väljendub seega töö massi vähenemises võrreldes tootmisvahendite massiga, mida see töö liikuma paneb, s.o. tööprotsessi subjektiivse teguri suuruse vähenemises võrreldes tema objektiivsete teguritega».²

Tööviljakuse taset näitab seega uue loodud väärtuse osatähtsus toodangu koguväärtuses:

$$\frac{v + m}{c + v + m} \quad (7)$$

Tööviljakuse tõusu näitab siis uue loodud väärtuse osatähtsuse langus, sest «see kaubas sisalduva töö koguhulga vähenemine näib seega olevat töö tootliku jõu tõusu oluline tunnus, ükskõik millistes ühiskondlikes tingimustes tootmine toimub. Ühiskonnas, kus tootjad reguleerivad oma tootmist varem koostatud plaani järgi, ja isegi lihtsas kaubatootmises mõõdetakse töötootlikkust kindlasti selle mõõdupuuga».³

Siin kerkib esile jällegi sama probleem, mis esineb teistegi väärtuseliste tööviljakuse näitajate juures — ehitus-montaažitööde maksumuse puudused. Eeltoodud näitaja arvutamisel tuleb kindlasti lähtuda võrreldavatest, s.t. eelarvelistest hindadest. Sellest lähtudes tundub, et kasutatavad on ka eelpool käsitletud väärtuselised näitajad. Eelistada tuleks siiski uue, loodud väärtuse osatähtsust toodangu koguväärtuses, sest see ei võimaldada tööviljakuse kunstlikku suurendamist ületunnitöö arvel, samuti ei nõua tööaja detailset arvestamist.

3. Tööviljakust mõjutavad tegurid

Tööviljakust mõjutavate tegurite arv on küllaltki suur, mistõttu on tähtis mudelisse võetavate tegurite õige valik. Kõiki tegureid mudelis arvestada on praktiliselt võimatu. Peale selle on osa tegureid omavahel seotud funktsionaalselt, s.t. iseloomustavad tööviljakust ühest ja samast küljest — dubleerivad üksteist. Nagu näitab A. A. Frenkel, tuleb sellistest teguritest mudelisse võtta üksainus.⁴

² K. Marx. Kapital. I kd., lk. 540.

³ K. Marx. Kapital. III kd., lk. 242.

⁴ А. А. Френкель. Математический анализ производительности труда. Изд. «Экономика», М., 1968, lk. 27.

Ehituses tööviljakust mõjutavad tegurid võiks jagada kolme rühma:

- a) tööjõu kasutamise näitajad;
- b) ehitustööde organiseerimist iseloomustavad näitajad;
- c) ehitustööde mehhaniseerimise näitajad.

Üksikud tegurid igas rühmas võivad olla nii kvalitatiivsed kui ka kvantitatiivsed. Mudelisse valitavad tegurid peavad olema kvantitatiivselt mõõdetavad ja tõepärased. Ka see ahendab mudelisse kõlblike näitajate ringi.

Tööjõu kasutamist iseloomustab terve rida näitajaid:

- töötatud inimpäevade arv;
- tööliste keskmine nimistuline arv;
- tööluusid inimpäevades;
- tööliste põhitöötasu fond;
- tööliste kvalifikatsioon;
- tööaja kasutamine;
- ettevõtte kindlustatus tööjõuga.

Kõiki neid tegureid mudelisse lülitada ei saa. Töötatud inimpäevade arv, tööliste keskmine nimistuline arv ja tööliste põhitöötasu fond on kindlasti omavahel funktsionaalselt seotud. Tööviljakuse mudelisse tuleks neist lülitada viimane, sest see tegur on tööviljakusega kõige rohkem seotud. Töötatud inimpäevade arvu muutumine toob endaga kaasa küll toodangu mahu muutumise, kuid ei muuda otseselt tööviljakust — ajaühikus tööga loodud väärtust. Sama võib öelda ka töötajate keskmise nimistulise arvu kohta. Funktsionaalset seost võib eeldada ka tööluuside ja tööaja kasutamise puhul. Eelistada tuleks neist jällegi viimast näitajat. Teised näitajad on kindlasti tööviljakusega oluliselt seotud.

Ehitustööde organiseerimist iseloomustavad järgmised näitajad:

- varustamise korrapärasus;
- individuaal- ja tüüpprojektide vahekord;
- ehitusettevõtete suurenemine ja spetsialiseerumine;
- ehituse juhtimise organiseerimine;
- tööde teostamise tehnoloogia;
- ehituse kompleksuse aste.

Neist näitajatest saab mudelisse lülitada ainult kvantitatiivselt mõõdetavad, s.t. varustamise korrapärasuse, individuaal- ja tüüpprojektide vahekorra ning ehituse kompleksuse näitaja. Ülejäänud on kvalitatiivsed näitajad, kuigi nad tööviljakust kindlasti mõjutavad.

Kolmanda tööviljakust mõjutavate tegurite rühma moodustasid ehitustööde mehhaniseerimise näitajad:

- masinate ja mehhanismide maksumus;
- masinate ja mehhanismide eksploatatsioonikulud;

- ehitustööde mehhaniseerituse koefitsient;
- mehhanismide kasutamise koefitsient;
- põhivahendite uuenemise koefitsient.

Esimesed kaks näitajat on omavahel jällegi funktsionaalses või peaaegu funktsionaalses seoses, sest masinate ja mehhanismide eksploatatsioonikulud sõltuvad eelkõige just nende hulgast. Mudelisse võiks neist võtta esimese, sest tööjõu varustatus tootmisvahenditega on tööviljakuse tõusu oluline tingimus.

Seega võiks ehitusettevõtte tööviljakuse mudelisse võtta järgmised tegurid:

- 1) tööliste põhitöötasu fond;
- 2) tööaja kasutamine;
- 3) tööliste kvalifikatsioon;
- 4) ettevõtte kindlustatus tööjõuga;
- 5) varustamise korrapärasus;
- 6) individuaal- ja tüüpprojektide vahekord;
- 7) ehituse kompleksus;
- 8) masinate ja mehhanismide maksumus;
- 9) ehitustööde mehhaniseerituse koefitsient;
- 10) mehhanismide kasutamise koefitsient;
- 11) põhivahendite uuenemise koefitsient.

Enamiku näitajate kvantitatiivsel väljendamisel tuleb kasutada suhtarve, seepärast tuleks tööviljakuse mudelina esmajoonel kõne alla astmefunktsioon (2).

Mudeli kuju oleks siis järgmine:

$$y = \alpha_0 \prod_{i=1}^{11} x_i^{\alpha_i} \quad (8)$$

Mudeli praktilisele lahendamisele asudes tuleb jälgida, et kasutatavad andmed oleksid tööpärased. Paremini on mõni tegur mudelist välja jätta kui sinna sisse viia kahtlase väärtusega andmeid, mis viiksid moonutatud tulemusteni.

О МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧЕСКОМ АНАЛИЗЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Я. Вайну

Резюме

В настоящее время изучение путей повышения производительности труда и факторов, влияющих на уровень производительности, является одной из важнейших экономических проблем.

Для измерения производительности труда в строительстве пользуются стоимостными, натуральными и нормативными

показателями. Все эти показатели имеют большие недостатки, вследствие чего происходит искажение фактического уровня и динамики производительности труда.

Автор предлагает для измерения производительности труда в строительстве новый показатель (обозначения К. Маркса):

$$\frac{v + m}{c + v + m} \quad (10)$$

т. е. отношение вновь созданной стоимости к общей стоимости конечной продукции. «С» исчисляется в сопоставимых-сметных ценах строительства.

Для изучения влияния факторов на производительность труда целесообразно построить модель производительности в виде функции, аргументами которой являются соответствующие факторы. Число факторов, влияющих на производительность, велико. Теоретическим анализом необходимо выявить из них самые существенные, количественное измерение которых не представляет трудностей. Все данные должны быть достоверные, иначе полученные результаты лишены экономического смысла.

В модель производительности труда строительства автор предлагает включить следующие факторы:

- 1) фонд основной заработной платы рабочих,
- 2) показатель использования рабочего времени,
- 3) квалификация рабочих,
- 4) обеспеченность предприятия рабочей силой,
- 5) регулярность снабжения,
- 6) соотношение индивидуальных и типовых проектов,
- 7) стоимость машин и механизмов,
- 8) сборность строительства,
- 9) механизация строительных работ,
- 10) использование машин и механизмов,
- 11) обновление основных фондов

Так как большинство из перечисленных факторов характеризуется относительными величинами, автор считает целесообразным выбрать из множества типов функций в качестве модели степенную функцию:

$$y = \alpha_0 \prod_{i=1}^{11} x_i^{\alpha_i} \quad (2)$$

параметры которой α_i могут быть найдены методом наименьших квадратов. Существенность и значимость аргументов и коэффициентов проверяются методами корреляционного и дисперсионного анализа.

LÜHIAJALISE KREDIIDI EFEKTIIVSUSE NÄITAJAD EBITUSES

V. Raudsepp

Rahanduse ja krediidi kateeder

NLKP KK septembripleenumil 1965. a. rõhutati krediidi osatähtsuse tõstmise vajadust meie maa rahvamajanduse edasisel arendamisel ja ühiskondliku tootmise efektiivsuse stimuleerimisel.

Viimastel aastatel on ehitusettevõtete käibevahendite formeerimine üha enam seotud pangakrediidiga ja seda mitte üksnes kontrolli, vaid krediidi kui üldiselt tähtsa majandusliku hoova mõju ärakasutamise eesmärgil. Eriti aitas sellele kaasa uue finantseerimise meetodi («Ehituse finantseerimise eeskirjad» 1965. aastast¹) juurutamine tehtud ehitus- ja montaažitööde eest arvelmisel.

Krediidi osa suurenemisega ehitusettevõtte tegevuses peab tõusma ka krediidimahutuste efektiivsus. Peab möönma, et seni on meie majandusalases kirjanduses lühiajaliste laenude efektiivsuse määramise meetodikale ehituses veel vähe tähelepanu pööratud. Samal ajal ei või krediidimahutuste efektiivsuse uurimine muutuda omaette eesmärgiks, vaid see peab olema suunatud käibevahendite kasutamise ja kogu raharingluse tõhustamisele.

Ehitusettevõtte peab teadma krediidiressursside kasutamise efektiivsust, et kujundada oma arvamust laenatud vahenditesse. Krediidi efektiivsuse spetsiaalsete näitajate puudumine võib viia majandusliku tegevuse hindamisel eksiarvamustele. Näiteks ehitusettevõtte majanduslike näitajate paranemine ei ole alati seotud laenude efektiivsema kasutamisega. Puudujääke krediidiressursside kasutamisel võib heastada omavahendite efektiivsema kasutamisega jne. Niisuguste olukordade tekkimise võimalusi peab pidevalt jälgima.

Krediidi efektiivsuse näitajaid on veel vaja krediidisuhete üksikute elementide (krediidi maht, laenu tähtaeg, laenu protsent jne.) põhjendamiseks. Näiteks laenu antakse lähtudes krediidima-

¹ Правила финансирования строительства. М., «Финансы», 1965.

hutuste tasuvuse tähtaegadest, milleks on vaja laenu kasutamise-
misest saadud efekti kõrvutada laenu kasutamisega seotud kulu-
tustega. Nende suuruste arvutamine võimaldab optimatiseerida
krediidi mahtu, tähtaegu, protsente jne.

Krediidi mehhanismi häireteta funktsioneerimise üheks otsus-
tavamaks osaks on krediidimahutuste efektiivsus. Viimase arvu-
tamiseks on vaja rida uusi näitajad, mistõttu ka majandustea-
duslikku sõnavarasse tuleks viia sellised uued kategooriad nagu
krediidi kokkuhoid, krediidi kasum (s.o. kasum, mida võidakse
saada krediidi kasutamisest), krediidi kulude rentaablus jne. Too-
dud kategooriate puudumine pidurdab krediidimahutuste efek-
tiivsuse sügavat tundmaõppimist.

Krediidimahutuste efektiivsuse uurimisel tuleb eraldi vaa-
delda ehitusettevõtte käsutuses olevate krediidiressursside käivet.
Siinjuures tuleb rangelt eraldada krediidi tasuvust laenu tagasta-
misest. Tekib ju sageli ehitusettevõttes olukordi, kus laenu tagas-
tamise tähtajaks on krediidimahutused end kas juba varem kor-
vanud või seisab nende tasuvus veel ees. Kui me lähtuksime
krediidi saamisest ja selle tagastamise tähtaegadest ning tooksime
nende alusel välja krediidiressursside normatiivse käibe ja kõr-
vutaksime seda tegelikuga, saaksime ühe krediidi kasutamise
näitajad. Teiste võrdsete tingimuste puhul võib see näitaja iseloo-
mustada laenude kasutamise suhtelist efektiivsust, kuivõrd on
võrreldud ainult avansseeritud vahendite tagastamist.

Kuna käibevahendite kasutamise näitajad iseloomustavad ka
lühiajaliste laenude kasutamist, siis teatud pildi krediidimahu-
tuste efektiivsusest saame käibesageduse, käibevälte ja käibeva-
hendite koormuse pöördkoefitsiendi arvutamisel. Sügavamaks
analüüsiks tuleb kasutada spetsiaalset krediidi efektiivsuse näi-
tajat ning määrata selle leidmise meetodika ehitusettevõtete
jaoks.

Nimetatud näitaja arvutamisel tuleks võtta üheks kompo-
nendiks ehitusettevõtte kasum tehtud ehitus- ja montaažitööde
üleandmisest, sest viimane sünteesib kõige ilmekamalt ehitustege-
vuse lõpptulemused. Teiste teguritena tuleks arvesse võtta
perioodi jooksul tehtud krediidimahutused ja käibevahendite ko-
gusumma. Sel juhul efektiivsuse koefitsienti saab arvutada
valemiga²

$$K_{ef} = \frac{K}{K_{valh}} \times K_{r_{osat}} \quad , \quad (1)$$

kus K_{ef} — krediidi efektiivsuse koefitsient,
 K — kasum tehtud ehitus- ja montaažitööde üleand-
 misest,

² vt. ka Э. Зелгалвис. Эффективность краткосрочного кредита.
 М., 1968, lk. 50.

- K_{vah} — käibevahendite kogusumma,
 Kr_{osat} — krediidi osatähtsuse koefitsient käibevahendite allikatest.

Krediidimahutuste all mõistetakse teatavasti seda krediidiresursside mahtu, mida ehitusettevõtte kasutas vastaval perioodil (kuus, kvartalis, aastas). Siinjuures tuleb krediidimahutusi mõõta mitte võlgnevuse jääkide järgi perioodi alguseks ja lõpuks, vaid kronoloogilise valemiga

$$V = \frac{\frac{v_1}{2} + v_2 + v_3 + \dots + v_{n-1} + \frac{v_n}{2}}{n-1},$$

- kus V — krediidimahutuste kronoloogiline keskmine,
 v — lühiajaliste laenude jäägid üksikute perioodide lõppude
 — seisudega,
 n — jääkide arv.

Kui toome krediidimahutuste kronoloogilise keskmise välja kuu kohta, siis tuleb võtta laenude võlgnevuse jäägid iga päeva lõpuks, mille tulemusena saame ehitusettevõtte keskmise krediidi võlgnevuse kuu jooksul. Samal meetodil tuleks ka arvutada kvartal ja aasta keskmine laenude võlgnevus. Arvestades aga selle meetodi töömahukust, võib aasta keskmist võlgnevust välja tuua kuude alguste saldode järgi. Kuigi saadud tulemuse täpsus on ligilähedane, võib seda kasutada võlgnevuse dünaamika iseloomustamiseks.

Dünaamilise rea jaoks arvutatakse krediidi efektiivsuse koefitsient indeksi kujul järgmise valemiga:

$$K_{\text{ef}} = \left(\frac{K_1}{K_{\text{vah}}^1} : \frac{K_0}{K_{\text{vah}}^0} \right) \times \frac{Kr_{\text{osat}}^1}{Kr_{\text{osat}}^0}, \quad (2)$$

kus tähtede tähendused on samad mis valemis 1.

Toodud krediidi efektiivsuse koefitsient (1) ei sõltu ehitusettevõtte finantsiliste ressursside allikate struktuurist.

Näiteks paljude ehitusettevõtete käibevahendite moodustamise allikates on võrdlemisi suur osatähtsus kreditoorsel võlgnevusel aktsepteeritud maksenõuete järgi, mille maksetähtaeg pole saabunud. Selle planeeritava käibevahendite allika eest ei kanna ehitusettevõtte mingit materiaalist vastutust, mistõttu ka nende summade vähendamisele ei olda huvitatud. Selline olukord viib pangalaenude kui majandusliku hoova stimuleeriva mõju ja efektiivsuse vähenemisele.

Meie arvates tuleks ehitusettevõtete suhtes, kus kasutatakse käibes temale mittekuuluvaid vahendeid, rakendada ka teistsu-

gune krediteerimise kord. Näiteks võiks lühiajalise laenu vajaduse üldsummat vähendada kreditoorse võlgnevuse summa võrra. Kui aga viimane on suurem esimesest, siis antakse laenu ainult pärast kreditoorse võlgnevuse likvideerimist.

Kreditoorse võlgnevuse vähendamiseks või kaotamiseks tuleks senisest enam kasutada arvelduste aktseptivormi asemel akrediitiivide avamist, arveldusi maksekorraldustega, tšekkidega jne. Ülaltoodud kitsendused krediteerimisel aitaksid kaasa erinevate arveldusvormide täiuslikumaks kasutamiseks ja plaaniväliste vahendite vabastamiseks ehitusettevõtte käibest.

Olukorra parandamisele aitaks veel mitmeti kaasa, kui eraldiste suurus ergutusfondidesse viia otsesesse sõltuvusse ehitusettevõtte finantsiliste ressursside allikate struktuurist. Eriti tuleks stimuleerida laenude efektiivset kasutamist. Kui näiteks krediidi efektiivsust kasutamisest saadakse täiendavat kasumit, võiks see jääda täielikult ehitajale.

Krediidi efektiivsuse näitajate arvestamist tingib majandusreform. Nende näitajate leidmise õigest metoodikast oleneb krediidiressursside üha täiuslikum kasutamine ehitusettevõttes, mis loob soodsad eeldused krediidisuhete taastootmiseks ja nende mõju tugevnemiseks ehitustegevuses.

ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ КРАТКОСРОЧНОГО КРЕДИТА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

В. Раудсепп

Резюме

В статье рассматриваются проблемы определения эффективности кредита в строительстве. Краткосрочный банковский кредит занимает значительное место в оборотных средствах строительных организаций (около 20%). В связи с переходом к расчетам за готовую строительную продукцию или законченные этапы работ роль банковского кредита значительно повышается. Но до сих пор в экономической практике нет единого специального показателя, который характеризовал бы эффективность кредитных вложений.

Автор предлагает следующую формулу для вычисления эффективности краткосрочного кредита в строительстве:

$$K = \frac{\Pi}{O} \times K_{уд} ,$$

где: K — коэффициент эффективности кредита в строительстве,

П — прибыль от выполненных строительно-монтажных работ,

О — сумма оборотных средств,

$K_{уд}$ — коэффициент удельного веса кредита в источниках оборотных средств.

Далее автор советует для более глубокого изучения кредитных отношений ввести в экономическую науку ряд новых категорий.

MÕNINGAID PROBLEEME SEoses KASUMI ANALUUSIGA

V. Josu

Raamatupidamise kateeder

Majandamise uues süsteemis on eriti väljapaistev koht ja osa kasumil. Kasum on nüüd tootmise efektiivsuse universaalne mõõdupuu ja kriteerium: kasumi suuruse ja kasvutempo ning rentabluse normi järgi hinnatakse ettevõtte töötulemusi. Teiselt poolt on kasumile pandud majandusliku stimuleerimise funktsioon.

Teatavasti sõltub kasumi suurus kõigi muude võrdsete tingimuste juures otseselt toodangu realiseerimisest, kuna põhilise osa bilansilisest kasumist moodustab kasum toodangu realiseerimisest. Seega tuleb kasumi analüüsis tähelepanelikult vaadelda realiseerimise mahu muutuse mõju kasumile.

Realiseeritud toodangut võib väljendada

- 1) plaanilises tootmisomahinnas;
- 2) plaanilises täisomahinnas;
- 3) ettevõtte plaanilises hulgihinnas;
- 4) tegelikus realiseerimishinnas.

Milliseid hindu aga kasutada, et anda õige hinnang kasumi-plaani täitmisele ja ettevõtte töötulemustele? Praktikas kasutatakse praegu ettevõtte plaanilist hulgihinda, kuid analüüs näitab, et see pole küllalt põhjendatud ja annab ebaõiged tulemused.

Realiseerimisplaani täitmine

Tabel 1

tuh. rubl.

Näitajad	Plaan	Teg. toode- tud pl. hinnas	Tegelik	Pl. täit- mise %
1. Realiseeritud toodang tootmisomahinnas	6042	6167	6127	101,4
2. Tootmisvälised kulud	274	274	271	98,9
3. Realiseeritud toodang täisomahinnas	6316	6441	6398	101,3
4. Laekumine realiseerimis- plaanilises e/v. hulgihinnas	7671	7852	7847	102,3
5. Kasum	1355	1411	1449	106,9
6. Toodangu rentablus	22,4	22,8	23,6	105,4

Tabelist on näha, et realiseerimisplaan plaanilises ettevõtte hulgihinna täideti 102,3%. Kasutades nüüd praktikas levinud meetodikat, et realiseerimise mahu muutuse mõju kasumile leita kas plaanilise kasumi summa korrutamisel realiseerimisplaanide täitmise protsendiga hulgihinna alusel, on tulemus järgmine:

$$\frac{1355 (102,3-100)}{100} = 31 \text{ (tuh. rbl.)}$$

Seega suurenes kasum realiseerimismahu muutumisel 31 tuh. rbl. See tulemus aga pole õige. Kõrvuti realiseerimismahu muutusega avaldab siin mõju ka veel teine iseseisev tegur — struktuuri nihked.

On ju teada, et valmistoodang väljastatakse tootmisest tootmisomahinnas, kuid see realiseeritakse ettevõtte hulgihinna. Kasum toodangu realiseerimisest aga sisaldab nüüd ka juba seda osa kasumist, mis saadakse sortimendi struktuuri rikkumise arvel, s.t. rentaablimate toodete ulatuslikumal realiseerimisel.

Usaldusväärsemad tulemused saame, kui kasumi analüüsis hindame realiseerimisplaanide täitmist tootmisomahinna alusel. Kasumi kandjaks on ju omahind ja see hälbib proportsionaalselt oma kandja muutusega. Järelikult, kui realiseerimise maht tootmisomahinnas kasvab, siis suureneb ka kasum, ja vastupidi.

Antud näite puhul täideti realiseerimisplaan 101,4%. Selle tulemusena saadi üleplaanilist kasumit realiseerimismahu muutumisel

$$\frac{1355 (101,4-100)}{100} = 19 \text{ (tuh. rbl.)}$$

Kahte tulemust kõrvutades näeme, et kasumi hälve plaanist on hulgihinna alusel 12 tuh. rbl. võrra suurem võrreldes omahinna alusel arvutatud hääbega (31—19). See summa saadi realiseeritud toodangu struktuuri rikkumise arvel.

Oletades, et struktuur ei muutu, siis tegelikult realiseeritud toodang plaanilises tootmisomahinnas peaks olema 102,3%-lise realiseerimisplaanide täitmise juures *

$$\frac{6042 \times 102,3}{100} = 6181 \text{ (tuh. rbl.)}$$

Aruande järgi realiseeriti toodangut vaid 6127 tuh. rbl. eest. Seega 102,3%-lise realiseerimisplaanide täitmise puhul oleks pidanud realiseerimise maht kasvama 139 tuh. rbl. (6181—6042). Eespool nägime, et ettevõtte hulgihinnast lähtudes sai ettevõtte täiendavat kasumit 31 tuh. rbl., kusjuures realiseerimise maht kasvas 176 tuh. rbl. Siit on näha, kui erinevad on tulemused.

Järelikult on kasumi analüüsis realiseerimise mahu muutuse mõju arvutamisel õige lähtuda tootmisomahinnast ning loogiliseks ja põhjendatud analüüsi meetodiks sellisel juhul oleks:

a) arvutada realiseerimise mahu hälve tootmisomahinnas

$$6127-6042 = 85 \text{ (tuh. rbl.)};$$

b) arvutada üleplaanilise realiseerimise arvel saadud kasum plaanilise struktuuri juures, s.t. plaanilise toodangu rentabluse juures

$$\frac{85 \times 22,4}{100} = 19 \text{ (tuh. rbl.)}.$$

Saadud tulemus on võrdne eespool arvutatuga. See kinnitab veelkord esitatud väidet.

Omaette probleem on nüüd, kuidas teha kindlaks sellisel juhul kasumi summa, mis saadakse toodangu struktuuri muutuse arvel. Otstarbekas on kasutada valemit, mida soovitab I. Poklad¹:

$$C = \frac{R_1}{O_1} \times O_2 - R_2,$$

kus C — kasumi summa struktuuri nihete mõjul (allä plaani +, üle plaani —);

R₁ — plaaniline ja R₂ — tegelik laekumine realisatsioonist ettevõtte hulgihinna;

O₁ — plaaniline ja O₂ — tegelik realiseeritud toodang plaanilises tootmisomahinnas.

Antud andmete alusel suurenes kasum struktuuri nihete mõjul

$$C = \frac{7671}{6042} \times 6167 - 7852 = -28 \text{ (tuh. rbl.)}.$$

Rida majandusteadlasi (S. Barngolts, A. Pavlova, P. Jevsejev jt.²) väidavad, et realiseerimise mahu muutuse mõju leidmisel kasumile oleks õigem kasutada plaanilist täisomahinda, s.t. tootmisomahinnale lisatakse tootmisvälised kulud. Antud juhul tekitab raskusi plaaniliste tootmisväliste kulude summa kindlakstegemine tegelikule realisatsioonile.

N. Tšumatšenko³ arvates oleks õige nimetatud summa leida otsearvestuse teel igale tootele. Selline meetod on küllalt keerukas ja pole praktiliselt teostatav.

V. Korsunov, I. Poklad jt.⁴ soovivad korrigeerida plaanilist tootmisväliste kulude summat realiseerimise plaani täitmise protsendiga, mis on arvutatud ettevõtte hulgihinna alusel, kusjuures korrigeeritakse ainult muutuvaid kulusid. Selline meetod eeldab kulude jaotamist muutuvateks ja tinglikult püsivateks. Muutuvad kulud aga ei sõltu kaugeltki mitte proportsionaalselt toodangu

¹ И. Поклад. Экономический анализ производственно-финансовой деятельности промышленных предприятий. М., 1965, lk. 292.

² Н. Чумаченко. Анализ прибыли промышленного предприятия. М., 1960.

³ В. П. Копняев. Методы анализа прибыли и рентабельности предприятий. М., 1969, lk. 48.

⁴ Методы. . . lk. 48.

mahust. Nad muutuvad palju väiksemas proportsioonis kui tootmisvõimsute kasutamise tase.

Oletame, et antud ettevõtte plaanilised tootmisvälised kulud 274 tuh. rbl. jagunevad järgmiselt: muutuvad kulud 265 tuh. rbl. ja püsivad kulud 9 tuh. rbl. Siis tegelikult realiseeritud toodangu omahinda kantav summa oleks

$$\frac{265 \times 102,3}{100} + 9 = 280 \text{ (tuh. rbl.)}.$$

Mõnevõrra õigem oleks korrigeerida tootmisväliste kulude plaanilist summat realiseerimisplaani täitmise protsendiga tootmisomahinnas

$$\frac{274 \times 101,4}{100} = 278 \text{ (tuh. rbl.)}.$$

Fleišman⁵ soovitab võtta plaaniliste tootmisväliste kulude summa tegelikule realisatsioonile võrdselt plaaniliste kuludega, mis langevad tegelikult väljastatud toodangule.

Praktikas aga korrigeeritakse plaanilist summat realiseerimisplaani täitmise protsendiga, mis on arvutatud ettevõtte hulgihinna alusel

$$\frac{274 \times 102,3}{100} = 280,3 \text{ (tuh. rbl.)}.$$

Nagu näeme, on tulemused väga erinevad. Seepärast tuleb plaanilist täisomahinda kasutades paratamatult kokku puutuda veel ühe teguriga, mis avaldab mõju kasumi suurusele.

Eeltoodust võib järeldada, et kasumi analüüsis on õigem realiseerimise mahtu väljendada tootmisomahinnas. Realiseerimise maht, võetuna ettevõtte plaanilises hulgihinnas, võib hälbida plaani ülesandest mitte ainult realiseeritud toodete arvel, vaid ka kasumi arvel, mis saadakse antud toodangustruktuurist kõrvalekaldumise tulemusena, s.t. struktuuri nihete arvel.

Seisukohta, et kasumi analüüsis kasutada plaanilist tootmisomahinda, püütakse ümber lükata põhjendusega, nagu tekiks siin ebakõla: realiseerimisplaani täitmist hinnatakse hulgihinna alusel, kuid realiseerimise mahu muutuse mõju kasumile arvutatakse omahinna alusel. Mingit ebakõla siin tegelikult pole. Kaks eri ülesannet lahendatakse erinevate andmete ja erinevate meetodite alusel ning kasumi analüüsis on tulemused tootmisomahinda kasutades usaldusväärsemad.

⁵ В. П. Копняев. Методы..., lk. 49.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СВЯЗИ С АНАЛИЗОМ ПРИБЫЛИ

В. Йозу

Резюме

В системе хозяйственного расчета прибыли принадлежит особое место, так как она служит, во-первых, одним из показателей эффективности хозяйственной деятельности предприятия, важнейшей качественной характеристикой работы, и, во-вторых, выступает источником формирования фондов материального стимулирования.

Большую часть прибыли предприятия получают от реализации товарной продукции и поэтому при анализе прибыли надо обратить особое внимание на влияние объема реализации на размер полученной прибыли.

Первый вопрос, который надо решить — это вопрос об оценке, в которой следует показывать объем реализуемой продукции:

- 1) по плановой фабрично-заводской себестоимости;
- 2) по плановой полной себестоимости;
- 3) в плановых оптовых ценах предприятия;
- 4) в фактических ценах реализации.

Сейчас на практике используют плановые оптовые цены предприятия, но анализ показывает, что это неправильно. Здесь наряду с объемом реализации на размер прибыли влияет еще другой фактор — структурные сдвиги.

В данной работе разбирается пример получения сверхплановой прибыли благодаря структурным сдвигам.

По этой причине при анализе прибыли было бы правильно использовать фабрично-заводскую себестоимость. Тогда мы получим достоверные результаты о выполнении плана прибыли.

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ХОЗДОГОВОРНЫХ ИМУЩЕСТВЕННЫХ САНКЦИЙ

М. Марк

Кафедра политической экономии ТГУ

Сентябрьский пленум 1965 г. Центрального Комитета КПСС и XXIII съезд КПСС указали на то, что действующая хозяйственная ответственность в отношениях между предприятиями крайне недостаточна, а также подчеркнули, что предполагается повышение материальной ответственности предприятий и организаций за невыполнение договорных обязательств по поставке продукции и возложение обязанности на виновные предприятия возмещать причиненный ущерб.¹

Одной из форм имущественной ответственности предприятий за невыполнение договорных обязанностей является уплата различных штрафов, пени и неустоек, которые занимают значительное место в проводимой хозяйственной реформе. В новой системе руководства и стимулирования промышленного производства имущественные санкции необходимо рассматривать как объективно необходимые категории в хозяйственном учете, которые служат задаче укрепления дисциплины, а вместе с этим и хозрасчета.

Всесторонний хозяйственный учет является одним из важнейших методов управления в народном хозяйстве, а это значит, что и материальная ответственность предприятий становится одним из инструментов в системе экономических методов наряду с прибылью, рентабельностью, кредитом, ценой и прочими формами материального стимулирования.

При применении штрафных санкций возникает ряд аспектов, таких как правовое определение и применение санкций, хозяйственная и арбитражная практика, их влияние на предприятие и, наконец, их эффективность.

¹ NLKP Keskkomitee pleenumi otsus, vastu võetud 29. sept. 1965. a. Tallinn, 1965, lk. 25. NLKP XXII kongressi materjale, Tallinn, 1967, 35.

В настоящее время имущественная ответственность между предприятиями регулируется, главным образом, «Положением о поставках продукции производственно-технического назначения» и «Положением о поставках народного потребления», утвержденными постановлением Совета Министров СССР от 9 апреля 1969 г. № 269² и постановлением Совета Министров от 27 октября 1967 г. № 988 «О материальной ответственности предприятий и организаций за невыполнение заданий и обязательств».

Эти законодательные акты предусматривают имущественную ответственность предприятий за недопоставку продукции, предусмотренной в хозяйственном договоре, за поставку некачественной и некомплектной продукции и пр.

В практике Государственного Арбитража при Совете Министров ЭССР иски по поводу штрафных санкций составляют достаточно значительную часть. По общим итогам можно увидеть, что Госарбитраж при Совете Министров ЭССР взыскал с ответчиков в 1966 году 772 тыс. рублей, в том числе имущественных санкций на 259 тыс. рублей, что составляет 33,5⁰/₀ от всей суммы. В 1967 году Госарбитраж взыскал с неисправных поставщиков 762 тыс. рублей, в том числе 328 тыс. рублей всяких санкций, что составляет 41,7⁰/₀ от всей взысканной суммы. В 1968 году взыскали с ответчиков 816 тыс. рублей, в том числе санкций 444 тыс. рублей, что составляет 54,4⁰/₀.

Если рассматривать практику Госарбитража по отдельным видам нарушений обязательств, то выясняется, что за 1968 г. в Арбитраже разбирали исков за поставки продукции (товаров) с просрочкой или за недопоставку в срок продукции, предусмотренной в договоре в 260 случаях, общей суммой на 277 тыс. рублей, в том числе штрафных санкций на 277 тыс. рублей. В этом же году разбирали 242 иска, которые были связаны с нарушением качества и комплектности, общей суммой на 94 тыс. рублей, в том числе штрафных санкций — на 39 тыс. рублей. Споры из-за нарушения договорных сроков и количеств, качеств и комплектности продукции и товаров составили в 1968 году одну треть от всех рассмотренных споров.³

Экономическая эффективность имущественных санкций зависит от ряда факторов: величины, характера, влияния на экономические показатели предприятия, степени материальной ответственности, применяемой в отношении работников и т. д.

Целью имущественных санкций является возложение на виновника дополнительных хозяйственных последствий. Взы-

² В дальнейшем: «Положения о поставках».

³ Данные Госарбитража при Совете Министров ЭССР.

сание штрафов причиняет виновному предприятию уменьшение имущества и сокращение экономических интересов. Применяемые санкции должны были бы оказывать двухстороннее влияние: 1) дисциплинирующее и эффективное хозяйственное воздействие на то предприятие, которое их оплачивает и 2) покрывать убытки, причиненные покупателю поставщиком из-за нарушения договора.

Таким образом, хозяйственные имущественные санкции имеют наряду с чисто штрафной функцией и компенсационные свойства. Одним из важнейших факторов экономической эффективности имущественных санкций является их величина. В случае, если санкции настолько мелкие, что они вообще не касаются экономических интересов виновной организации, они носят практически номинальный характер.

Так, предприятия Министерства лесной и деревообрабатывающей промышленности ЭССР годами безрезультатно взыскивали штрафы с поставщиков, находящихся вне республики, за недопоставку некачественной древесины.⁴ Но результаты оставались прежними.

В связи с этим возник вопрос, была ли достаточна величина имущественных санкций?

Действующая хозяйственная практика признала размер санкций недостаточным. Санкции не оказывали заметного экономического влияния на недисциплинированных поставщиков.

В целях укрепления имущественной ответственности постановлением Совета Министров от 27 октября 1967 г. № 988 и Положениями о поставках, введенных в действие с 1 июля 1969 г.,⁵ значительно увеличили размеры имущественных санкций за недопоставку, в случае поставки некачественной продукции и т. д.

Наряду с повышением размеров санкций возникает вопрос о повышении экономической заинтересованности предприятий во взыскании имущественных санкций со своих контрагентов и заинтересованность их в уменьшении сумм уплачиваемых санкций.

Для этого необходимо было усовершенствование учета уплаченных и полученных предприятием штрафных санкций.

До сих пор уплаченные предприятием суммы убытков и неустойки относили на себестоимость продукции. Их влияние на себестоимость предприятия было ничтожное.

На предприятиях Министерства легкой промышленности ЭССР за I полугодие 1967 г. непроизводительные доходы, в ко-

⁴ Данные Министерства лесной и деревообрабатывающей промышленности ЭССР по годам 1964—1967.

⁵ До этого действовали Положения о поставках, утвержденные постановлением Совета Министров СССР от 22 мая 1959 г. № 539.

которые входили и имущественные санкции, составили 17 тысяч рублей, а непроизводительные расходы — 95 тысяч рублей. Хотя непроизводительные расходы в 5 раз превышали непроизводительные доходы, в себестоимости продукции они составили всего 0,004%.

На кожевенно-обувном производственном объединении «Коммунар» за I полугодие 1967 г. уплаченные штрафы составили 0,2%, а полученный от взыскания штрафов доход — 0,01% от себестоимости.

На швейной фабрике «Балтика» в I полугодии 1967 г. взыскивали от поставщиков штрафов на сумму 43.883 рубля, что составило 0,003% заводской себестоимости. За тот же период предприятие уплатило штрафов в размере 1706 рублей, т. е. лишь 0,001% себестоимости.⁶

Такое положение привело к тому, что имущественные санкции практически не влияли на экономические показатели предприятий.

Теперь платежи по взысканию убытков, штрафов и пени относятся к результатам хозяйственной деятельности предприятий: к прибыли. Отнесение платежей по убыткам и неустойкам к результатам хозяйственной деятельности должно усилить влияние этого фактора.

Чем больше предприятие уплатит штрафов, тем меньше будет его прибыль и, наоборот, чем больше предприятие взыщет штрафов, тем больше будет его прибыль. А это значит, что меньше или больше средств поступит в фонды экономического стимулирования. Практика показывает, что уплаченные и полученные имущественные санкции далеко не всегда достаточно влияют на прибыль предприятия.

На трех предприятиях: кожевенно-обувное производственное объединение «Коммунар», мебельная экспериментальная фабрика «Стандарт», Таллинский экспериментальный тарный завод, — изученных нами, уплаченные и полученные штрафы и убытки составили, в среднем, 0,7% от прибыли.

Положение, очевидно, станет иным, если несколько изменить порядок уплаты штрафов. Уплаченные и полученные имущественные санкции должны относиться не к прибыли, а непосредственно к фонду материального поощрения.

На вышеупомянутых предприятиях имущественные санкции составили бы в таком случае в среднем 3,4% от фонда материального поощрения.

Такой порядок значительно повысил бы влияние хозяйственной материальной ответственности в целом и заинтересовал бы каждого работника взыскивать с виновного предприя-

⁶ Данные Министерства легкой промышленности ЭССР.

тия предусмотренные штрафы. В ряде случаев работники на практике не хотели портить «хорошие» отношения с поставщиками и амнистировали виновные предприятия, отказываясь предъявлять имущественные санкции за нарушение договорных обязательств.

Если бы сами работники были материально заинтересованы во взыскании штрафов, такие амнистирования на практике исчезли бы. Хозяйственным стимулом явилось бы отнесение имущественных санкций к фонду материального поощрения.

При определении экономической эффективности имущественных санкций следует исходить из их влияния на материальную заинтересованность рабочих и служащих. Конкретные виновные за производство брака и невыполнение договорных обязательств на предприятиях фактически несут минимальную ответственность за возмещение уплаченных предприятиями штрафов, пени и неустоек. Тяжесть ответственности в большинстве случаев ложится на весь коллектив, т. к. имущественные санкции уплачиваются из прибыли, что уменьшает фонд материального поощрения. В связи с экономической реформой необходимо усилить материальную ответственность работников, что предполагает соответствующее изменение законодательства о труде, многие нормы которого по рассматриваемому вопросу давно устарели.

Говоря об экономической эффективности имущественных санкций, было бы неверно считать их главными в хозяйственном расчете. Они лишь являются одним из средств, которые в общей совокупной системе стимулирования производства выполняют задачу улучшения производственной и экономической деятельности предприятия.

MONEDST MAJANDUSLEPINGULISTE VARALISTE SANKTSIOONIDE MAJANDUSLIKU EFEKTIIVSUSE KUSIMUSTEST

M. Mark

Resümee

Ettevõtete varalise vastutuse efektiivsus oleneb mitmetest teguritest. Olulisemad neist on sanktsioonide suuruse ja nende praktilise rakendamise küsimused. Vähem tähtis ei ole ettevõtte poolt makstud trahvide, viiviste ja leppetrahvide materiaalne seostamine nende maksimise süüdiolivate töötajatega.

Makstud rahvid, viivised ja leppetrahvid avaldavad olulist mõju siis, kui ettevõtted on majanduslikult huvitatud sanktsioonide saamisest ja nende mittemaksmisest. Selline huvitatus sõl-

tub sanktsioonide majanduslikust mõjust ettevõtte tootmistegevuse resultaatile.

Enne teostatud majandusreformi kuulusid varalised sanktsioonid ettevõtte omahinda, mida need aga vähe mõjutasid.

Uutes majandamise tingimustes makstakse trahve, viiviseid ja leppetrahve ettevõtte kasumist, kuid praktiliselt mõjutavad varalised sanktsioonid ka ettevõtte kasumit puudulikult.

Olukorra muutmiseks tuleks varalised sanktsioonid seostada vahetult ettevõtte materiaalse ergutamise fondiga. Trahvide maksmine peaks toimuma vahetult materiaalse ergutamise fondist, samuti peaksid sissenõutud trahvid laekuma sellesse fondi.

See tõstaks ettevõtte ja tema töötajate huvi majanduslepinguliste varaliste sanktsioonide vastu, praktikas aga kaoksid nn. «amnesteerimised», kus ettevõtted, selleks et mitte rikkuda suhteid hankijatega, ei esita lepingut rikkunud poolele trahvinõudeid.

Varalise vastutuse seostamine töötajate materiaalse ergutamisega tagaks majanduslepingute senisest märksa parema täitmise.

KALAKAUPADE JAEKÄIBE ARENGUST EESTI NSV-s 1950.—1968. a.

A. Siimon

Rahvamajandusharude ökonomika kateeder

Sotsialistlikus ühiskonnas saab elanikkond põhilise osa isikliku tarbimise esemetest kaubanduse vahendusel. Kaupade ostmine riiklikust ja kooperatiivsest kaubandusvõrgust on kõige suurema osatähtsusega elanikkonna tarbimises. Sellepärast on jaekäibe suurus tarbimise tähtsaks näitajaks. Kuna riiklik ja kooperatiivne kaubandus on peamisteks, kuid siiski mitte ainsaiks elanikkonna nõudmiste rahuldamise allikaiks, ei iseloomusta jaekäibe absoluutne maht täpselt rahuldatud nõudmise suurst. See väljendab tarbijate poolt ostetud kaupade rahalist väärtust ja annab (seotult meie elanikkonna rahaliste sissetulekutega) teatud piirides selguse vajaduste rahuldamise kohta. Jaekäive ei sisalda käivet kinnistes ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes ja naturaalmajanduslikku tarbimist. Samal ajal väljendab jaekäibe dünaamika küllalt kindlalt realiseeritud nõudmiste arengu põhilisi tendentse.

Jaekäibe absoluutse enamuse moodustab toidukaupade jaekäive, kuigi selle osatähtsus on kõikunud erinevatel aastatel. Oluliselt muutus toidukaupade erikaal¹ vahetult sõjajärgsel perioodil: 1946. a. oli osatähtsus 70,1% (maksimaalne kogu vaadeldud perioodi 1945—1968 jooksul), aga 1950. a. 51,8% (minimaalne). Aastatel 1951—1962 kõikus osatähtsus 52—55% vahel, kusjuures tõusu- ja langusetendentsid vaheldusid mitmel korral. Alates 1964. a. võib täheldada toidukaupade osatähtsuse langust.

	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Toidukaupade osatähtsus ENSV jaekäibes ² %	57,3	57,2	56,4	55,3	54,1	53,3

¹ Toidukaupade osatähtsus jaekäibes on arvutatud ENSV Statistika Keskvalitsuse andmetel.

² Jaekäive (jooksvates hindades), s.o. riikliku ja kooperatiivse kaubanduse jaekäive kokku, kaasa arvatud ühiskondliku toitlustamise ettevõtete ja komisjonikaubanduse käibed.

Toidukaupade osatähtsuse vähenemisele avaldab mõju eelkõige elanikkonna reaaltulude kasv, mille tulemusena elanikkonna kulutused tööstuskaupadele oluliselt suurenevad, tööstuskaupade jaemüügi kasvutempo suureneb ja ennetab toidukaupade müügi tempo. Tööstuskaupade osatähtsuse tõusu kasuks räägib asjaolu, et tööstuskaupade osas ei pörku vajadused selliste piiride vastu nagu toitumisfüsioloogiline küllastatus (paljude toiduainete osas on piir saavutatud, paljud toiduained on sellele piirile tugevasti lähenenud). Käesoleval ajal avaldab nimetatud tendentsile tugevat vastumõju kolhoosnikute naturaaltasu kadumine või vähenemine minimaalsele, mistõttu tõuseb pidevalt maaelanike nõudmine toidukaupade järele. Peale selle kasvab elanikkonna rahaliste tulude suurenemisel nõudmine hinnalisematele toidukaupadele (liha, või, munad). Kokkuvõtlikult öeldes oleneb tööstus- ja toidukaupade vastastikune suhe jaekäibes tervest reast üksteisega tihedalt seotud ja üksteist vastastikku mõjustavatest faktoritest.

Selleks et õigesti mõista kalakaupade³ jaekäibe arengut, on vaja seda vaadelda koos jaekäibe üldise arenguga. Jaekäibe arengu üldiseks iseloomulikuks jooneks on pidev kasv aastast aastasse: alates 1949. a. ei ole ENSV üldises ja toidukaupade jaekäibes võimalik täheldada ühtki aastat, kus esineks tagasiminekut eelmise aastaga võrreldes (vt. tabel 1). Kalakaupade jaekäibes sellist absoluutset seaduspärasust ei ilmne: 1957. ja 1960. a. esines väike tagasimineku, 1955—1961. a., s.o. 6 aasta jooksul kasvas käive ainult 2,9%. Seejuures kõikumised muu kala, heeringa ja kalakonservide jaekäibes on olnud ulatuslikumat laadi, kuid on vastastikku üksteist tasakaalustanud, kuna nende üksikute gruppide tarbimine on omavahel väga tihedalt seotud. Ajavahemikul 1950.—1968. a. ei ole kordagi esinenud olukorda, kus üheaegselt oleksid langenud kalakaupade kõigi 3 rühma jaekäibed, vaid ühe rühma tagasiminekut on tinginud teiste rühmade käibe kasv (näiteks 1953. a. kala käive vähenes, aga heeringa ja konservide käive kasvas jne.) ja vastupidi: ühe rühma kasvu on põhjustanud teiste gruppide käibe langus.

Kui vaadelda jaekäibe mahu dünaamikat 1950.—1968. a., siis ilmneb, et kalakaupade jaekäibe kasv (337,7%) on olnud aeglasem toidukaupade käibe kasvust (403,3%), kuigi tervisliku toitumise huve silmas pidades peaks kasvutempo olema kõrgem. Võrreldes omavahel kala, heeringa ja kalakonservide müügi kavu, nähtub, et kõige ulatuslikumalt on kasvanud kalakonservide müük (11,2 korda), mis ületab toidukaupade jaekäibe

³Kalakaupad on kala, heeringas ja kalakonservid kokku. Statistilise aruandluse järgi kala tähendab elus-, jahutatud, külmutatud, soolatud, suitsutatud kala poolfabrikaate ja kulinaartooteid (v.a. heeringas); heeringas on soolatud, suitsutatud, külmutatud heeringas; kalakonservid on õlis, tomatis. naturaalsed ja kalakonservid.

Tabel 1

Jaekaubakäibe dünaamika Eesti NSV-s 1950.—1968. a.
 (%1950. a. võrreldes)⁴

Aasta	Jaekäive kokku		Toidukaupade jaekäive		Kalakaupade jaekäive		Kala jae- käive		Heeringa jaekäive		Kalakonservi- de jaekäive	
	milj. rbl.	dünaa- mika %	milj. rbl.	dünaa- mika %	milj. rbl.	dünaa- mika %	milj. rbl.	dünaa- mika %	milj. rbl.	dünaa- mika %	milj. rbl.	dünaa- mika %
1950	282,4	100,0	146,2	100,0	6,1	100,0	4,4	100,0	1,1	100,0	0,6	100,0
1951	298,6	105,7	156,1	106,8	6,9	113,1	4,7	106,8	1,3	118,2	0,9	150,0
1952	315,6	111,8	167,1	114,3	7,9	129,5	4,7	106,8	1,9	172,7	1,3	216,7
1953	349,0	123,6	183,8	125,7	8,5	139,3	4,4	100,0	2,6	236,4	1,5	250,0
1954	390,4	138,2	208,8	142,8	9,3	152,5	4,5	102,3	3,2	290,9	1,6	266,7
1955	406,4	143,9	218,6	149,5	10,2	167,2	5,1	115,9	3,5	318,2	1,6	266,7
1956	437,3	154,9	238,6	163,2	10,3	168,9	5,2	118,2	3,7	336,4	1,4	233,3
1957	499,6	176,9	265,3	181,5	9,9	162,3	5,3	120,5	3,4	309,1	1,2	200,0
1958	537,2	190,2	287,0	196,3	10,0	163,9	5,6	127,3	3,1	281,8	1,3	216,7
1959	571,0	202,2	306,4	209,6	10,0	163,9	5,9	134,1	2,7	245,5	1,4	233,3
1960	633,9	224,5	334,4	228,7	9,9	162,3	5,7	129,5	2,8	254,5	1,4	233,3
1961	655,1	232,0	352,7	241,2	10,5	172,1	5,8	131,8	2,8	254,5	1,9	316,7
1962	696,2	246,5	386,9	264,6	15,3	250,8	7,2	163,6	3,4	309,1	4,7	783,3
1963	722,9	256,0	414,0	283,2	15,5	254,1	7,1	161,4	3,7	336,4	4,7	783,3
1964	756,7	268,0	432,5	295,8	17,0	278,7	8,5	193,2	3,9	354,5	4,6	766,7
1965	820,4	290,5	462,4	316,3	17,3	283,6	8,9	202,3	3,7	336,4	4,7	783,7
1966	898,1	318,0	496,5	339,6	18,0	295,1	9,1	206,8	3,4	309,1	5,5	916,7
1967	997,8	353,3	539,4	368,9	19,7	323,0	9,4	213,6	3,8	345,5	6,5	1083,3
1968	1111,8	393,7	589,6	403,3	20,6	337,7	9,8	222,7	4,1	372,7	6,7	1116,7

⁴ Arvutatud ENSV Statistika Keskvalitsuse andmete põhjal.

3 korda. Samal ajal on heeringa käive kasvanud 3,7 ja kala käive ainult 2,2 korda. Sellised kasvutempode erinevused on tingitud eelkõige kalatööstuse arengu tasemest baasaastal, s.o. 1950. a. Nimetatud perioodil toodeti suhteliselt vähe kalakonserve tootmisvõimsuste puudumise tõttu, heeringapüük Atlandi ookeanil ei olnud veel kasutusele võetud, mistõttu vajadused rahuldati impordi arvel. Enamus püütud kalast müüdi elanikkonnale jahutatud, soolatud ja suitsutatud kalana.

Jaekäibe dünaamika on olnud erinev üksikutele aastatele. Kalakaupade jaekäibe dünaamikat erinevatel aastatel iseloomustab lai hälvete amplituud (vt. tabel 2), alustades 3,9%-lisest tagasiminekest 1957. a. ja lõpetades maksimaalse, s.o. 45,7%-lise kasvuga 1962. a. Kalakaupade jaekäibe kõrge kasvutempo 1962. a. oli tingitud eelkõige loomakasvatussaaduste jaehindade tõusust, mille tulemusena osa nõudmisest kandus üle kalakaupadele. Kalakaupade jaekäibe tagatiseks nimetatud aastal oli kalapüügi, kalatoodangu ja kalakaupade fondide kasv.⁵ Võrreldes toidukaupade jaekäibe dünaamikaga olid kalakaupade käibe kasvutempod enamiku aastate jooksul vaadeldaval perioodil (11 aastat 18-st) väiksemad.

Tabel 2

**Jaekaubakäibe dünaamika Eesti NSV-s 1951.—1968. a.
(% eelmise aastaga võrreldes)⁶**

Aasta	Kogu jaekäive	Toidu- kaupade käive	Kala- kaupade käive	Kala	Heerin- gas	Kalakon- servid
1951	105,7	106,8	113,1	106,8	118,2	150,0
1952	105,7	107,0	114,5	100,0	146,2	144,4
1953	110,6	110,0	107,6	93,6	136,9	115,4
1954	111,9	113,6	109,4	102,3	123,1	106,7
1955	104,1	104,7	109,7	113,3	109,4	100,0
1956	107,6	109,2	101,0	102,0	105,7	87,5
1957	114,2	111,2	96,1	101,9	91,9	85,7
1958	107,5	108,2	101,0	105,7	91,2	108,3
1959	106,3	106,8	100,0	105,4	87,1	107,7
1960	111,0	109,1	99,0	96,6	103,7	100,0
1961	103,3	105,5	106,1	101,8	100,0	135,7
1962	106,3	109,7	143,7	124,1	121,4	247,4
1963	103,8	107,0	101,3	98,6	108,8	100,0
1964	104,7	104,5	109,7	119,7	105,4	97,9
1965	108,4	106,9	101,8	104,7	94,9	102,2
1966	109,5	107,4	104,0	102,2	91,9	117,0
1967	111,1	108,6	109,4	103,3	111,8	114,2
1968	111,4	109,3	104,6	104,3	107,9	103,1

⁵ 1962. a. kasvas kalapüük 1961. a. võrreldes 26,7%; kala ja heeringa tootmine 34,1%, kalakonservide tootmine 17,7%; kalafondi realiseerimine 32,7% heeringafond 18,5%, kalakonservide fond 33,3%.

⁶ Arvutatud tabelis 1 esitatud andmete põhjal.

Nimetatud asjaolu on tinginud ka kalakaupade osatähtsuse vähenemise toidukaupade jaekäibes 1950-ndate aastate algusega võrreldes (vt. tabel 3). Kalakaupade maksimaalne erikaal oli 4,7% (1952. ja 1955. a.), kõige väiksem osatähtsus 1960.—1961. a. — 3%. 1962. a. tõusis osatähtsus 4%-le, viimastel aastatel on see stabiliseerunud 3,5—3,7% juures. Seda nähtust ei saa kaugeliki pidada progressiivseks, kuna tervisliku toitumise seisukohalt oleks vajalik, et toidukaupade käibes kasvaks kalakaupade kui loomse valgu tähtsa allika osatähtsus kõrvuti liha- ja piimasaaduste osatähtsuse kasvuga. Peale selle on olemas ju looduslikud eeldused kalakaupade müügi kasvuks kalapüügi järjekindla kiiretempolise kasvu näol.

Huvitav on siinkohal märkida, et kalakaupade osatähtsus toidukaupade jaekäibes on mõnevõrra erinev süsteemide lõikes, s.o. riiklikus ja kooperatiivses kaubanduses (vt. tabel 4).

Tabelist nähtub, et võrreldes ülejäänud toidukaupadega on maaelanikkond kalakaupadega kaubandusvõrgu kaudu suhteliselt paremini varustatud kui linnaelanikkond. Kalakaupade suurem osatähtsus toidukaupade jaekäibes ETKVL-i süsteemis on tingitud loomakasvatustsaaduste osalisest naturaalmajanduslikust tarbimisest, mistõttu ülejäänud toidukaupade osatähtsus on mõnevõrra suurem kui ENSV Kaubandusministeeriumi (KM) süsteemis. Riiklikus süsteemis esinevad erinevused on tingitud eelkõige TVO, «Torgomrtrans» ja Ühiskondliku Korra Kaitse Ministeeriumi kaubanduse spetsiifikast.

Tabel 3

**Kalakaupade osatähtsuse % toidukaupade jaekäibes
Eesti NSV-s 1950.—1968. a.⁷**

Aasta	Toidukaupade jaekäibe kokku	Kala ja kalakaupade jaekäibe osatähtsus	Sealhulgas		
			kala jaekäibe osatähtsus	heeringa jaekäibe osatähtsus	kalakonservide jaekäibe osatähtsus
1950	100	4,2	3,0	0,8	0,4
1951	100	4,4	3,0	0,8	0,6
1952	100	4,7	2,8	1,1	0,8
1953	100	4,6	2,4	1,4	0,8
1954	100	4,5	2,2	1,5	0,8
1955	100	4,7	2,3	1,6	0,8
1956	100	4,3	2,2	1,5	0,6
1957	100	3,7	2,0	1,3	0,4
1958	100	3,5	2,0	1,1	0,4
1959	100	3,3	1,9	0,9	0,5
1960	100	3,0	1,7	0,9	0,4

⁷ Arvutatud tabelis 1 esitatud andmete alusel.

Tabel 3 (järg)

1	2	3	4	5	6
1961	100	3,0	1,7	0,8	0,5
1962	100	4,0	1,9	0,9	1,2
1963	100	3,7	1,7	0,9	1,1
1964	100	3,9	2,0	0,9	1,0
1965	100	3,7	1,9	0,8	1,0
1966	100	3,6	1,8	0,7	1,1
1967	100	3,6	1,7	0,7	1,2
1968	100	3,5	1,7	0,7	1,1

Tabel 4

Kalakaupade osatähtsuse % toidukaupade jaekäibes (süsteemide lõikes)
Eesti NSV-s 1967.—1968. a.⁸

Süsteemid	1967. a.					1968. a.				
	toidukaupade jae- käive kokku	sealhulgas				toidukaupade jae- käive kokku	sealhulgas			
		kalakaupade jae- käibe osatähtsus	kala jaekäibe osatähtsus	heeringa jaekäibe osatähtsus	kalakonservide jae- käibe osatähtsus		kalakaupade jae- käibe osatähtsus	kala jaekäibe osatähtsus	heeringa jaekäibe osatähtsus	kalakonservide jae- käibe osatähtsus
Kooperatiivne ja riiklik kokku	100	3,6	1,7	0,7	1,2	100	3,5	1,7	0,7	1,1
s.h. kooperatiivne	100	4,7	2,1	1,1	1,5	100	4,5	1,9	1,1	1,5
riiklik	100	3,2	1,6	0,5	1,1	100	3,0	1,5	0,5	1,0
s.h. KM	100	4,0	2,0	0,7	1,3	100	3,8	1,9	0,7	1,2
muud*	100	1,8	0,9	0,3	0,6	100	1,8	1,0	0,3	0,5

Mõningaid erinevusi võib täheldada ka KM-i süsteemis üksikute kaubandusorganisatsioonide vahel:

⁸ ENSV Kaubandusministeeriumi kaubakäibe ja kaubakatte osakonna andmete alusel.

* «Muud», s.o. TVO, «Torgmortrans», UKKM-i süsteemid.

	Tallinna KV	Tartu KV	Pärnu KV	Narva KV	Kohtla- Järve KV	Rakvere K	Viljandi K
Kalakaupade osatähtsus toidu- kaupade jaekäibes ⁸ 1967. a.	3,6	4,2	3,6	3,7	4,6	4,9	4,7
1968. a.	3,6	4,0	3,3	3,6	4,4	4,7	4,3

Esinevad hälbed on tingitud linna suurusest ja sellega seoses kontakti tihedusest põllumajanduspiirkondadega (väiksemas linnas on nende produktide osatähtsus väiksem, millede naturaalmajanduslik tarbimine on oluline, ja vastupidi), asukohast kalapüügirajoonide suhtes (kalapüügi piirkonnas on kala naturaalmajanduslik tarbimine mõnevõrra suurem), varustamisest. Nende tegurite koondmõju tulemusena on kujunenud välja nimetatud osatähtsused.

Kalakaupade erikaalus toidukaupade jaekäibes on olulisi erinevusi ka üksikute tarbijate kooperatiivide vahel (vt. tabel 5).

ETKVL-i keskmisega võrreldes on kalakaupade osatähtsus suurem 1) mitmetes kalapüügirajoonidega vahetult piirnevates või samas rajoonis asuvates tarbijate kooperatiivides (Kingsissepa, Hiiumaa, Loksa, Vändra, Viljandi, Tartu, Jõgeva, Põltsamaa), mis on tingitud eelkõige nende paremast varustamisest kalaga:

Tabel 5

**Kalakaupade osatähtsuse % toidukaupade jaekäibes
ETKVL-i kooperatiivide lõikes 1967.—1968. a⁹**

Kooperatiivi nimetus	1967	1968
Kingsissepa	5,7	4,9
Hiiumaa	4,9	5,2
Haapsalu	3,8	3,6
Lihula	4,1	4,4
Harju	4,6	4,0
Loksa	5,2	4,9
Keila	4,3	4,1

⁸ ENSV Kaubandusministeeriumi kaubakäibe ja kaubakatte osakonna andmete alusel.

Tabel 5 (järg)

Rakvere	4,6	4,7
Paide	5,7	5,3
Tapa	5,1	5,0
Rapla	5,2	5,2
Kohila	5,2	4,9
Märjamaa	5,9	5,5
Pärnu	3,3	3,2
Kilingi-Nõmme	3,8	3,7
Vändra	5,6	5,3
Viljandi	5,3	4,9
Võhma	5,3	4,7
Abja	5,2	4,9
Kohtla-Järve	4,4	4,3
Mustvee	4,4	4,6
Jõgeva	5,4	5,2
Põltsamaa	5,3	5,1
Tartu	4,8	4,7
Elva	4,7	4,7
Valga	3,8	3,8
Tõrva	4,2	4,4
Otepää	4,8	4,2
Põlva	4,3	4,0
Räpina	3,8	4,0
Võru	4,3	4,0
Antsla	4,6	4,4
ETKVL-i keskmine	4,7	4,5

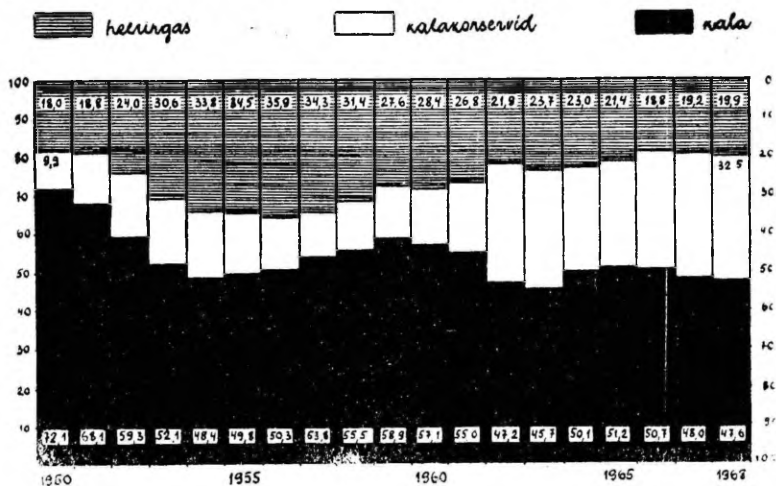
2) mitmetes vabariigi siserajoonides asuvates kooperatiivides (Paide, Tapa, Rapla, Kohila, Märjamaa, Võhma, Abja) ilmselt eelkõige tänu sellele, et püügivate otsese läheduse puudumise tõttu kogu tarbitav kala ostetakse tarbijate poolt kaubandusvõrgust, mitte ei tarbita naturaalmajanduslike allikate arvel. Samal ajal ilmneb, et reas vahetult püügirajoonide läheduses asuvates kooperatiivides (Pärnu, Haapsalu, Lihula, Keila, Kohtla-Järve, Mustvee, Harju — reastatud alates kõige väiksemast osatähtsusest) on kalakaupade osatähtsus tunduvalt väiksem ETKVL-i süsteemi keskmisest, mis on eelkõige tingitud ilmselt asjaolust, et ainult osa muretsetakse kaubandusvõrgu kaudu, kuna nendes piirkondade asub hulgaliselt kalurikolhoose, mille liikmetel on võimalus soodustatud tingimustel osta kala kalakombinaadi vastuvõutuspunktist (kuni 180 kg aastas) ja ise püüda oma vahenditega isikliku tarbimise eesmärgil piiramata koguses jne. Suhteliselt väike on kalakaupade osatähtsus ka Valga, Räpina, Võru, Põlva ja Antsla kooperatiivides, mis annab tunnistust kaubandusvõrgu suhteliselt halvemast varustamisest võrreldes teiste kooperatiividega.

Aastatel 1950—1968 on muutunud ka kalakaupade ja eelkäibe struktuur (vt. joonis 1). Kui 1950. a. tarbiti 72,1% kõigist kalakaupadest kalana (s.o. jahutatud, soolatud, suitsutatud

⁹ Arvutatud ETKVL-i andmete alusel.

kalana), 18% soolatud heeringana ja ainult 9,9% kalakonservidenä, siis 1968. a. oli kala osatähtsus langenud 47,6%-le, kusjuures kalakonservide osatähtsus oli kasvanud 32,5%-ni. Heeringa osatähtsus kasvas kiire tempoga 1950.—1956. a., kuna 1950. a. ei

Kalakaupade jaekäibe struktuur Eesti NSV-s 1950-1968 a

Joonis 1

olnud nõudmine heeringale rahuldatud ja müügi osatähtsus kasvas proportsionaalselt tarbijate varustamise paranemisele importfondide arvel ja alates 1955. a. oma Põhja-Atlandil organiseeritud heeringapüügi arvel. Alates 1950-ndate aastate lõpust heeringa jaemüük stabiliseerus seoses nõudmise üldmahu rahuldamisega ja kasvas aeglasemalt võrreldes kalakonservide müügiga (üheks põhjuseks oli ka heeringa jaehindade suhteliselt olulisem alandamine võrreldes teiste kalakaupadega, vt. lähemalt edaspidi). Kalakonservide osatähtsuse eriti järsk tõus 1962. aastal samaaegselt heeringa osatähtsuse langusega oli eelkõige tingitud kalatööstuse toodangu sortimendi muutumisest. Nimelt hakati tootma erisoolaheeringa preserve 3 ja 5 kg plekk-karpides, millist toodet arvestatakse kalakonservide fondides ja jaemüügis, kuigi tegelikult tähendab see heeringa müüki.

Kalakaupade jaekäibe struktuuris võib täheldada erinevusi ka süsteemide lõikes (vt. tabel 6).

Iseloomulik on heeringa mõnevõrra suurem osatähtsus kooperative kalakaupade käibes, mis on ilmselt seletatav asjaoluga, et maaelanikud on heeringaga suhteliselt paremini varustatud kui

kalaga, kuna heeringat on tema parema säilivuse tõttu võimalik müüa igasugustes maakauplustes. Riiklik süsteem pakub tarbijatele suhteliselt rohkem kala kui kooperatiivne kaubandus. Kalakonservide osatähtsus oli 1967.—1968. a. nii riiklikus kui ka kooperatiivses kalakaupade jaekäibes enam-vähem võrdselt 32—33%, kuna kalakonservide müüki ei mõjuta kaubandusvõrgu varustatus külmseadmetega (pikema säilitamisajaga, vähenõudlikumad hoiurežiimi suhtes) ega asukoht tootjate suhtes (toodetakse küllaldaselt, on võimalik tellida piiramatus koguses ja mitmekesisis sortimendis).

Tabel 6

Kalakaupade jaekäibe struktuur Eesti NSV-s süsteemide lõikes
1967.—1968. a. protsentides¹⁰

Süsteem	Kalakaupade jaekäive	1967. a.			Kalakaupade jaekäive	1968. a.		
		sealhulgas				sealhulgas		
		kala jaekäibe osatähtsus	heeringa jaekäibe osatähtsus	kalakonservide jaekäibe osa- tähtsus		kala jaekäibe osatähtsus	heeringa jaekäibe osatähtsus	kalakonservide jaekäibe osa- tähtsus
Riiklik ja koopera- tiivne kokku	100	48,0	19,2	32,8	100	47,6	19,9	32,5
s.h. kooperatiivne	100	44,0	23,6	32,4	100	43,2	23,6	33,2
riiklik	100	50,0	16,4	33,6	100	50,8	17,5	31,7
s.h. KM	100	50,5	16,5	33,0	100	49,5	18,3	32,2
muud ¹¹	100	48,0	16,0	36,0	100	55,6	14,8	29,6

Kalakaupade jaekäibe struktuuri erinevusi võib täheldada ka süsteemide sisemuses. ETKVL-i süsteemis oli kala osatähtsus kõige suurem Kingissepa, Hiiumaa, Haapsalu ja Loksa kooperatiivides ilmselt nende mereäärse asendi tõttu, mis soodustas paremat varustamist kalaga. Tarbijad eelistavad aga siiski jahutatud või suitsutatud kala kalakonservidele ja soolatud heeringale. Heeringa ja kalakonservide osatähtsus oligi suurem ETKVL-i keskmisest maa siserajoonides asuvates kooperatiivides, mis on suhteliselt halvemini varustatud kalaga — nõudmine kandub sellises olukorras osaliselt üle heeringale ja kalakonservidele (Tõrva, Otepää, Antsla, Abja jne.). Ka osas mereäärsetes kooperatiivides, kus kala tarbimises on suhteliselt suurem osa naturaalmajanduslikul allikal, ostetakse kaubandusvõrgust rohkem

¹⁰ Arvutatud ENSV Kaubandusministeeriumi kaubakäibe ja kaubakatte osakonna andmete alusel.

¹¹ TVO, «Torgmortrans», UKKM-i süsteemid.

konserve ja heeringat (Lihula, Keila, Pärnu, Kilingi-Nõmme, Mustvee jt.). Kaubandusministeeriumi süsteemis on suhteliselt paremini kalaga varustatud Tartu ja Tallinn, ka Narvas ületas kala osatähtsus KM-i keskmise 1967.—1968. a.

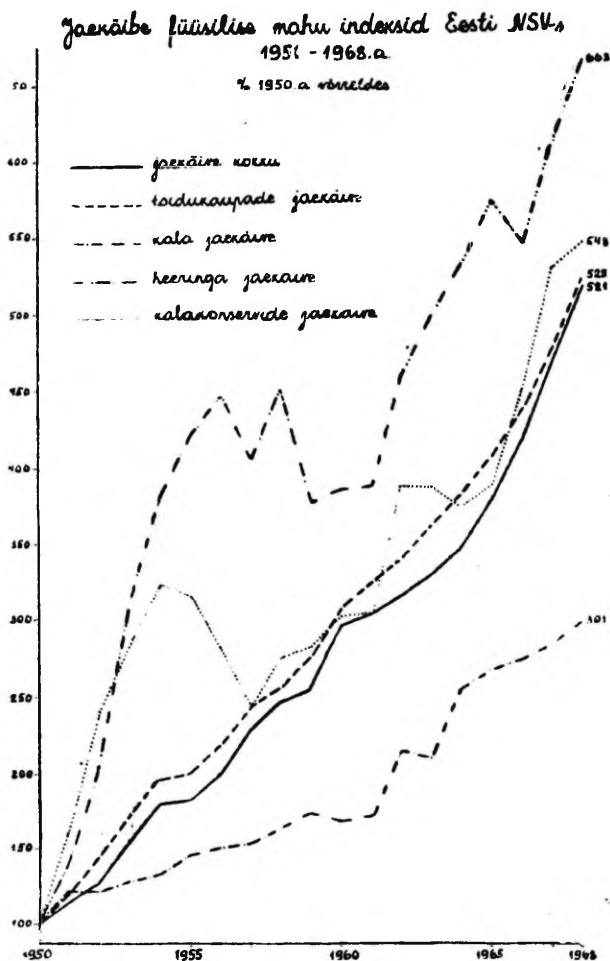
Jaekäibe mahu muutumine võib toimuda nii müüdud kauba koguste kui ka müüdud kauba hinna muutumise tõttu. Niisiis on võimalik saavutada käibe kasvu vähe suurenevate, konstantseks jäävate või isegi väheneyate tarbimiskogustega — vahendiks oleks hindade tõstmine eriti suure intensiivsusega. Vastupidiselt võib hinna alandamisel käibemahu samaks jäämise või vähese tõusu juures saavutada üksikute kaupade suurenevat koguselist tarbimist. Eelnevas analüüsis kasutasime jaekäivet vastavate aastate (jooksvates) hindades. See väljendabki mõlema faktori, hinna ja koguse muutumise mõju ning annab tunnistust peamiselt elanikkonna ostufondide tõusust, nimelt näitab, kuivõrd suurenesid elanikkonna kulutused kalakaupadele. Kui me hindasid koos kalakaupade tarbimisega tahame vaadelda, siis ei saa me üksikhindadele orienteeruda, siinkohal pakuvad huvi hinnaindeksid. *J a e h i n n a i n d e k s* väljendab absoluutse hinnataseme arengut, kusjuures indeksi muutumine sisaldab endas üksikute kaupade jaehindade muutumist ja ka nende osatähtsuste erinevusi kaubakäibes.

Selleks et objektiivsemalt hinnata kalakaupade jaehindade muutusi, on otstarbekas kõrvutada neid toiduainete hindade keskmisega (vt. tabel 7). Ilmneb, et toidukaupade jaekäibe hindades on üldise languse tendentsi juures tõuse ja langusi üksikutel aastatel: 1950. a. võrreldes langesid hinnad 1968. a. 24,4% (s.o. $\frac{1}{4}$ ulatuses). Kalakaupade osas esineb seevastu pidev hindade alanemise tendents — ainult ühel juhul, nimelt 1959. a. heeringa jaehinnaindeks tõusis, ülejäänud aastatel oli tegemist kas pideva alanemisega või stabiilsusega. Viimane on eriti iseloomulik kalakonservidele: vaadeldava perioodi, s.o. 18 aasta jooksul püsisid hinnad samal tasemel 12 aastal. Kokkuvõtlikult öeldes langesid jaekäibe hinnad 1950.—1968. a. kala osas 24,9%, heeringa osas 41,9% ja kalakonservidel 25,4%. Tänu hindade alanemise tendentsile kasvas kalakaupade koguseline müük olulisemalt kui jaekäive vaadeldaval ajavahemikul.

Kalakaupade jaekäibe suurenemist 1950.—1968. a. võrreldavates hindades iseloomustavad kaubakäibe füüsilise mahu indeksid, mis väljendavad ainult müüdud kauba koguste muutumist, välistades hindade muutumise mõju (vt. joonis 2). Koguseliselt kasvas kõige rohkem heeringa ja kalakonservide¹² müük, mis ületas nii toidukaupade kui ka jaekäibe kasvu. Kala müügi

¹² Siinkohal on tegemist ilmse vasturääkivusega ENSV Statistika Keskvalitsuse andmetes. Arvestades kalakonservide hinnaindeksit (1950. a. võrreldes 1968. a. 74,6%) ja jaekäibe kasvu (1950.—1968. a. 11,2 korda), peaks kalakonservide jaekäibe füüsilise mahu indeks olema esitatust (1950.—1968. 548%) suurem. Statis-

maht kasvas nimetatud perioodil ainult 3 korda, jäädes tunduvalt maha toidukaupade müügi füüsilise mahu kasvust. Jooniselt 2 nähtub, et kalakonservide ja heeringa müügi kasv on olnud võrdlemisi hüppeline — järskude tõusude aastad on vaheldunud languseaastatega, samal ajal kui kala müügi kasv on olnud ühtlasem, sujuvam.

Joonis 2.

tika Keskvalitsuse töötajate arvates tuleb siiski usaldusväärsemaks lugeda füüsilise mahu indeksit, kuna 1950. a. kalakonservide jaeäikesse tuleb suhtuda mõningase reservatsiooniga (ilmselt on tegemist ebatäpse käibega, sest alates alles 1964. a. esitab ETKVL oma jaeäikes eraldi kalakonservide käibe, kuni selle ajani esitas ühe reana igasugused konservid kokku). Ilmselt on andmete kõrvutamatus peapõhjus asjaolus, et kuni 1960. a. sai Eesti NSV Statistika Keskvalitsus indeksid Moskvast, alates 1960. a. teostatakse indeksite arvutust kohapeal.

Jaekaubakäibe hindade indeksid Eesti NSV-s 1950.—1968. a. protsentides

Tabel 7

Aasta	Baasindeksid ¹³ (1950. a. = 100)			Ahelindeksid ¹⁴			(% eelmisest aastast)	
	toidu- kaubad	kala	heeringas	kalakon- servid	toidu- kaubad	kala	heeringas	kalakon- servid
1950	100,0	100,0	100,0	100,0	x	x	x	x
1951	89,3	89,1	83,1	89,1	89,3	89,1	89,1	89,1
1952	82,3	88,3	87,4	88,0	92,2	99,1	98,1	98,8
1953	72,9	80,9	80,7	81,4	88,6	91,6	92,3	92,5
1954	70,3	79,5	78,7	79,2	96,5	98,3	97,5	97,3
1955	70,2	79,5	78,7	79,2	99,9	100,0	100,0	100,0
1956	70,6	79,5	78,7	79,2	100,6	100,0	100,0	100,0
1957	71,0	79,5	78,7	75,9	100,5	100,0	100,0	95,8
1958	73,6	78,6	66,0	74,6	103,6	98,9	83,8	98,3
1959	73,4	77,3	68,8	74,6	99,7	98,3	104,2	100,0
1960	72,8	77,3	68,8	74,6	99,2	100,0	100,0	100,0
1961	72,7	77,3	68,8	74,6	99,8	100,0	100,0	100,0
1962	75,8	77,3	68,8	74,6	104,3	100,0	100,0	100,0
1963	76,8	77,3	68,8	74,6	101,3	100,0	100,0	100,0
1964	76,4	77,3	68,8	74,6	99,5	100,0	100,0	100,0
1965	76,3	76,8	61,0	74,6	99,9	99,3	88,7	100,0
1966	76,0	76,7	58,1	74,6	99,6	99,3	95,3	100,0
1967	75,5	76,2	58,1	74,6	99,4	99,3	100,0	100,0
1968	75,6	75,1	58,1	74,6	100,1	98,6	100,0	100,0

¹³ Baasindeksid on arvutatud ahelindeksite abil järgmiselt: eelmise aasta baasindeks \times jooksva aasta ahelindeks = jooksva aasta baasindeks.

¹⁴ ENSV Statistika Keskvalitsuse andmed.

Märkus: Ahelindeksite arvutamiseks kasutatakse ENSV Statistika Keskvalitsuses järgmist valemit:

$$\frac{\text{jooksva aasta jaekäive eelmise aasta hindades} \times 100}{\text{eelmise aasta jaekäive}}$$

kusjuures jooksva aasta jaekäive eelmise aasta hindades = jooksva aasta faktiline jaekäive \times riiklike jaehindade indeks (eelmise aastaga võrreldes on arvutatud indeksi %). Nimetatud arvutusviis on range teaduslikkuse mõttes ebatäpne, sest hinnaindeks tuuakse välja üksnes võrreldava toodangu kohta.

Kalakaupade koguselise müügi kasvutempod üksikute aastatel on olnud (vt. tabel 8) küllalt erinevad. Iseloomulikuks jooneks on eriti kõrged tempod 1951.—1954. a., mis annavad tunnistust suurest rahuldamata nõudmisest: Nõukogude Eesti algusaastatel olid võimalused nõudmiste rahuldamiseks suhteliselt tagasihoidlikumad ja kaubaressursside suurenemisel kasvav müük kiire tempoga. Alates 1955. a. kalakaupade müügi kasvutempod vähenesid, kusjuures kõigi 3 grupi osas võib täheldada olulisi hälbeid dünaamikas, alates +33,8%-st (maksimaalne aastane kasvutempo — kalakonservidel) kuni —16,3%-ni (maksimaalne langus — heeringal).

Jaekäibe kasvu tingib ühe tegurina ka elanikkonna arvu kasv. Sellepärast ei iseloomusta jaekäibe dünaamika vabariigis objektiivselt iga üksiku indiviidi nõudmise rahuldamist, tarbimise kasvu. Ülevaate selle kohta, kui palju on iga ENSV elanik kulutanud raha kalakaupadele, kuidas on need kulutused aastate jooksul muutunud, annab jaekäibe ühe elaniku kohta (vt. tabel 9).

Tabel 8

Jaekaukakäibe füüsilise mahu ahelindeksid
1951.—1968. a.¹⁵ (% eelmisest aastast)

Aasta	Toidukaubad	Kala	Heeringas	Kalakonservid
1951	119,7	121,3	138,7	160,9
1952	116,1	99,6	145,8	148,9
1953	124,4	104,7	132,9	117,8
1954	113,2	104,3	122,7	114,3
1955	101,6	110,8	111,0	98,0
1956	109,0	103,2	106,2	89,6
1957	112,0	101,3	90,5	85,7
1958	105,0	106,4	119,6	113,7
1959	107,9	107,1	83,7	102,4
1960	111,5	96,4	102,1	106,8
1961	105,7	102,5	100,8	133,8
1962	104,9	124,7	118,5	128,4
1963	106,5	97,7	108,8	99,6
1964	105,6	121,3	107,0	97,0
1965	106,9	105,2	107,3	103,9
1966	107,9	102,5	95,4	115,5
1967	109,3	104,4	111,8	117,3
1968	109,1	105,2	109,0	103,1

¹⁵ ENSV Statistika Keskvalitsuse andmed.

**Kalakaupade jaekäibe dünaamika 1 elaniku kohta
Eesti NSV-s 1950.—1968. a.**

Aasta	Kalakaupade jaekäibe 1 elaniku kohta		Kalakaupade jaekäibe dünaamika 1950. a. võrreldes %
	rbl. ¹⁶	dünaamika 1950. a. võrreldes %	
1950	5,6	100,0	100,0
1951	6,2	110,7	113,1
1952	6,9	123,2	129,5
1953	7,4	132,1	139,3
1954	8,0	142,9	152,5
1955	8,8	157,1	167,2
1956 ¹⁷	8,8	157,1	168,9
1961	8,5	151,8	172,1
1962	12,3	219,8	250,8
1963	12,4	221,4	254,1
1964	13,4	239,3	278,7
1965	13,5	241,1	283,6
1966	13,9	248,2	295,1
1967	15,2 (21,1) ¹⁸	271,4 (376,8)	323,0 (448,0)
1968	15,7 (21,9)	280,4 (391,1)	337,7 (471,6)

Tabeli 9 andmetest ilmneb, et kalakaupade jaekäibe ühe elaniku kohta on kasvanud mõnevõrra aeglasemalt kui kalakaupade jaekäibe Eesti NSV-s. See on tingitud vabariigi elanikkonna arvu kiiremast kasvust võrreldes kalakaupade jaekäibe kasvuga Võrdluseks olgu märgitud, et 1950. a. kulutas iga Eesti NSV elanik toidukaupadele 133,5 rbl., 1967. a. juba 415,2 rbl. (jooks vates hindades), mistõttu müügi kasv ühe elaniku kohta (1950.—1967. a. 311%) ületab ühe elaniku kohta kalakaupade jaemüügi kasvu. Sellest asjaolust ongi tingitud kalakaupade osatähtsuse vähenemine toidukaupade jaekäibes.

¹⁶ Arvutatud Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmetel: kalakaupade jaekäibe (jooksvates hindades)

aasta keskmine elanike arv (aasta alguse ja lõpu seisu aritmeetiline keskmine)

¹⁷ Aastatel 1957—1960 ei olnud edasiminekut kalakaupade üldises jaekäibes ega jaekäibes 1 elaniku kohta. Kalakaupade jaekäibe 1 elaniku kohta kõiku 8,2—8,4 rbl. vahel.

¹⁸ () Arvutatud võrreldavates hindades, s. t. korrigeeritud tabelis 7 esitatud baasindeksitega:

$$\text{kalakaupade baasindeks 1967. a.} = \frac{76,2 \times 48,0 + 58,1 \times 19,2 + 74,6 \times 32,8}{100} = 72,1$$

$$\text{kalakaupade baasindeks 1968. a.} = \frac{75,1 \times 47,6 + 58,1 \times 19,9 + 74,6 \times 32,5}{100} = 71,6$$

Suurt huvi pakub jaekäibe uurimine ühe elaniku kohta regionaalselt, s. o. üksikutes rajoonides ja linnades. Kahjuks on taolist analüüsi võimalik teha Eesti NSV Statistika Kesksvalitsuse, ENSV Kaubandusministeeriumi ja ETKVL-i statistiliste andmete põhjal väga suurte lünkadega. (vt. tabeli 10 märkused). Vaatamata saadaolevate andmete põhjal tehtud arvutuste mõningale ebatäpsusele, annavad saadud tulemused siiski teatud pildi kalakaupade jaekäibest rajoonide lõikes (vt. tabel 10). Mõlemal vaadeldaval aastal oli kalakaupade jaekäibe ühe elaniku kohta suurem: 1) vabariigi keskmisega võrreldes — Hiiumaa, Jõgeva, Kingissepa, Kohtla-Järve, Rakvere, Rapla ja Viljandi rajoonides. Põhjuseks on ilmselt samad asjaolud, mis mõjutasid kalakaupade osatähtsust toidukaupade jaekäibes ning kalakaupade jaekäibe struktuuri (vt. lähemalt eespool). Kaasmõju avaldasid ka riikliku ja kooperative kaubanduse, linna- ja maaelanike osatähtsused üksikutes rajoonides; 2) rajoonide keskmisega võrreldes — vabariigi suuremates linnades Tallinnas ja Tartus, mis annab tunnistust eelkõige suurlinnade suhteliselt paremast varustamisest kalakaupadega.

Tabel 10

**Kalakaupade jaekäibe ühe elaniku kohta ENSV
rajonides 1967.—1968. a.¹⁹**

Rajooni nimetus	1967. a.		Kalakaupade jaekäibe 1 elaniku kohta (rbl.)	1968. a.		Kalakaupade jaekäibe 1 elaniku kohta (rbl.)
	kalakaupade jaekäibe (tuh. rbl.)	elanike arv ²⁰ (tuh.)		kalakaupade jaekäibe (tuh. rbl.)	elanike arv (tuh.)	
Haapsalu	339,9	29,3	11,6	382,2	29,7	12,9
Harju	5385,2	427,7	12,6	5603,7	433,4	12,9
s.h. Tallinn ²²	4565,0	349,4	13,1	4745,0	355,2	13,4
Hiiumaa	150,2	9,6	15,6	164,0	9,6	17,1
Jõgeva	641,7	41,2	15,6	682,3	41,3	16,5
Kingissepa	611,3	38,6	15,8	572,7	38,6	14,8

¹⁹ Siinkohal haarab jaekäibe ainult ETKVL-i ja KM-i süsteemi käibed (kaasa arvatud ühiskondlik tootlustamine ja komisjonikaubandus). Seega on välja jäetud TVO, «Torgmortrans» ja UKKM-i süsteemi käibed, kuna nende süsteemide kohta esitatakse jaekäibearuanne tervikuna ilma territoriaalselt liigendamata. Nimetatud süsteemide arvestamise võimalus oleks suurendanud käivet eelkõige suuremates linnades, maarajoonide kaivetele see mõju ei avalda.

²⁰ Elanike arv on võetud aasta keskmine (aritmeetiline keskmine aasta alguse ja aasta lõpu seisust).

Tabel 10 (järg)

Kohtla-Järve ^{21, 23}	2400,8	162,2	14,8	2496,3	164,3	15,2
Paide	571,8	40,6	14,1	603,4	40,7	14,8
Põlva	393,4	36,2	10,8	423,2	36,2	11,7
Pärnu	1004,1	90,1	11,1	1028,1	90,6	11,3
Rakvere	1183,1	75,6	15,7	1252,2	75,7	16,5
Rapla	578,7	38,1	15,2	625,1	38,3	16,3
Tartu ²²	1802,9	138,3	13,0	1872,1	140,1	13,4
s.h. Tartu linn	1194,0	86,1	13,9	1221,0	87,9	13,9
Valga	460,9	44,1	10,5	487,9	44,1	11,1
Viljandi	960,0	67,5	14,2	953,5	67,5	14,1
Võru	608,2	49,1	12,4	608,7	49,0	12,4
Kokku	17093,1	1288,2	13,3	17755,4	1299,1	13,7

Kokkuvõtlikult olgu lisatud, et ENSV-s müüdi ühe elaniku kohta kalakaupu kõige vähem Valga rajoonis (1967. a. 10,5 rbl., 1968. a. 11,1 rbl. eest) ning kõige rohkem Kingissepa (1967. a. 15,8) ja Hiiumaa rajoonis (1968. a. 17,1 rbl. eest). Seejuures kõigis ülejäänud rajoonides, välja arvatud Kingissepa (alanemine) ja Viljandi ning Võru rajoonid (stabiilsus), kasvas müük ühe elaniku kohta 1968. a. eelmise aastaga võrreldes.

Jaekäibe analüüsimisel on oluliseks küsimuseks organisatsiooniline külg, s.t. millised kaubandussüsteemid ja organisatsioonid tegelevad kalakaupade jaemüügiga. Nagu juba eespool mainitud, müüakse kalakaupu nii riiklikus kui kooperaatiivses süsteemis, s.h. jaekaubandusvõrgus ja toitlustusettevõtetes. Nõukogude Eesti kaubanduse paarikümneaastase arenguperioodi jooksul on oluliselt muutunud riikliku ja kooperaatiivse jaekaubandusvõrgu ja toitlustusettevõtete osatähtsus kalakaupade käibes (vt. tabel 11).

²¹ Kohtla-Järve elanike arvust on välja jäetud Sillamäe elanike arv, kuna selle varustamisega ei tegele riiklik ega kooperaatiivne süsteem ja selle käibe kohta aruandlust ei esitata. Seetõttu on elanike arv kokku väiksem kui tegelik elanike arv vabariigis nimetatud perioodil.

²² Tallinna ja Tartu linna kalakaupade jaekäibe haarab ainult vastavalt Tallinna Linna Kaubastute Valitsuse ja Tartu Linna TSN TK Kaubandusvalitsuse käibe. Viga ei ole suur, kuna nimetatud linnades kooperaatiivse süsteemi osatähtsus kalakaupade müügis on minimaalne.

²³ Kohtla-Järve, Narva, Pärnu (vabariikliku alluvusega linnad) ning, Rakvere ja Viljandi linnade kohta puudus võimalus käivet välja tuua, nendes linnades toimub müük nii kooperaatiivse kui ka riikliku kaubandusvõrgu kaudu, kusjuures kooperaatiivses käibes puudub võimalus eristada käivet linnas ja maal. Samal põhjusel ei saanud arvestada käivet ühe elaniku kohta ka ülejäänud rajoonikeskustes ja linnades.

**Kalakaupade jaekäibe % jaekaubanduses ja ühiskondlikus
toitlustamises 1950.—1968. a.²⁴**

	Kala jaekäive				Heeringa jaekäive				Kalakonservide jaekäive			
	kokku	sellest			kokku	sellest			kokku	sellest		
		jaekaubandusvõrk		ühiskondliku toitlustamise ettevõtted (riiklik + kooperatiivne)		jaekaubandusvõrk		ühiskondliku toitlustamise ettevõtted (riiklik + kooperatiivne)		jaekaubandusvõrk		ühiskondliku toitlustamise ettevõtted (riiklik + kooperatiivne)
		riiklik	kooperatiivne			riiklik	kooperatiivne			riiklik	kooperatiivne	
1950	100	70,5	22,7	6,8	100	63,6	27,3	9,1	100		83,3	16,7
1951—1955	100	64,9	27,8	7,3	100	63,2	28,0	8,8	100		79,8	20,2
1956—1960	100	59,2	34,7	6,1	100	52,9	43,3	3,8	100		88,1	11,9
1961—1965	100	55,8	35,5	8,7	100	46,9	50,3	2,8	100		93,7	6,3
1966	100	52,7	38,5	8,8	100	47,1	50,0	2,9	100	52,7	40,1	7,2
1967	100	53,2	38,3	8,5	100	44,7	50,0	5,3	100	52,3	40,0	7,7
1968	100	53,1	37,7	9,2	100	46,3	48,8	4,9	100	50,7	41,8	7,5

²⁴ Arvutatud Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmete alusel. Kuna statistika aruandluses on antud kalakaupade jaekäive milj. rublades, siis struktuuri näitajate kõikumine osaliselt ja mõningane ebatäpsus on tingitud käibe ümardamisest (käibe mahud milj. rublades on suhteliselt väiksed eriti ühiskondliku toitlustamise käibe osas — alla 1,0 milj. rubla).

Põhiliseks tendentsiks on kooperatiivse jaekaubandusvõrgu osatähtsuse kasv nii kala kui heeringa jaekäibes,²⁵ samaaegselt riikliku jaevõrgu osatähtsus väheneb. Seejuures kala ja kalakonservide müügis säilitas riiklik kaubandusvõrk oma absoluutse enamuse, kuid heeringat müüakse alates 1957. a. ka mahuliselt rohkem kooperatiivses kaubandusvõrgus. Kooperatiivse kaubanduse osatähtsus on tõusnud tänu kiiremale kasvutempole, mida iseloomustavad järgmised andmed.²⁶

	1950		1955		1960		1965		1966		1967		1968	
	Riiklik	Kooperatiivne	Riiklik	Kooperatiivne	Riiklik	Kooperatiivne	Riiklik	Kooperatiivne	Riiklik	Kooperatiivne	Riiklik	Kooperatiivne	Riiklik	Kooperatiivne
Kala jaekäive	1,0	1,0	1,0	1,6	1,1	1,9	1,5	3,4	1,5	3,5	1,6	3,6	1,7	3,7
Heeringa jaekäive	1,0	1,0	3,1	3,7	1,9	4,7	2,6	6,0	2,3	5,7	2,4	6,3	2,7	6,7

Eriti oluline oli kasvutempode erinevus Nõukogude Eesti algusaastail, nüüd on kasvutempod muutunud ühtlasemaks. Põhilisteks asjaoludeks, millest on tingitud jaekäibe, ka kalakaupade jaekäibe kiirem kasv kooperatiivses kaubanduses võrreldes 1950. a., olid:

1) jaekäibe suhteliselt väike maht baasiperioodil kooperatiivses jaekaubandusvõrgus, mis oli tingitud ühelt poolt kaupluste võrgu puudulikkusest ja teiselt poolt maaelanikkonna rahaliste vahendite vähesusest;

2) ajakohase kaubandusvõrgu väljaarendamine maal käesolevaks ajaks;

3) maaelanikkonna tulude kiirem kasv tööliste ja teenistujatega võrreldes;

4) naturaalmajandusliku tarbimise osatähtsuse vähenemine;

5) maakaupluste varustamise parandamine jne.

Silmas pidades tabelis 11 esitatud andmeid, näeme, et ühiskondliku toitlustamise ettevõtete osatähtsus²⁷ on mõnevõrra kas-

²⁵ Kalakonservide jaekäibes saab eristada riikliku ja kooperatiivse jaekaubandusvõrgu osatähtsust alates 1964. aastast, kuna siis hakati ETKVL-i aruandluses arvestama «kalakonservid» eraldi, varem olid «igasugused konservid» aruandluses ühe kirjena esitatud.

²⁶ Esitatud andmeid võib kasutada ainult kõige üldisema ülevaate saamiseks, kuna milj. rublades esitatud kalakaupade käive ei peegelda tegelikku kasvu absoluutse objektiivsusega.

²⁷ Statistilises aruandluses on antud riiklike ja kooperatiivsete ühiskondliku toitlustamise ettevõtete kalakaupade käive ühe kirjena, mistõttu neid ei saa eristada.

vanud kala jaemüügis. Siiski on see kasv olnud suhteliselt väike. Ei saa pidada rahuldavaks olukorda, kui käesoleval ajal ainult 9 protsenti kalast müüakse sööklate-restoranide kaudu. Kalaroogade osatähtsus on suhteliselt väike võrreldes liharoogadega (vt. tabel 12).

Esitatud andmed viitavad olulisele reservile kala jaemüügi suurendamiseks. Käesoleval ajal on üheks põhjuseks, miks kalarooigi leidub sööklate menüüs harva, puudulik poolfabrikaatide saamine kalatööstusest. Iga üksiku toitlustamisettevõtte töökulutuste suhtes on küll oluline, millisel kujul tuleb tooraine ettevõttesse, kuid teiselt poolt rahvamajanduslikult võttes on töökulutused kodustes majapidamistes veel palju suuremad kui toitlustusettevõtetes, mistõttu on vaja ka eeltöötlemata kala senisest rohkem ühiskondliku toitlustamise võrgu kaudu realiseerida.

Tabel 12

Kala- ja liharoogade osatähtsus II roogade hulgas ENSV ühiskondliku toitlustamise ettevõtetes Kaubandusministeeriumi organisatsioonide lõikes 1965.—1967. a.²⁸

	Kalaroogade osatähtsus			Liharoogade osatähtsus		
	1965	1966	1967	1965	1966	1967
KM kokku,	5,1	5,3	5,4	73,7	75,1	74,3
s.h. Tallinna KV	4,1	4,7	4,9	79,3	79,1	78,3
Tartu KV	5,6	6,0	5,2	62,5	69,1	72,0
Pärnu KV	6,1	6,5	7,1	79,0	79,1	76,3
Narva KV	6,8	6,5	7,0	67,9	69,3	66,3
Kohtla-Järve KV	7,1	5,2	5,4	60,5	64,3	64,3
Rakvere Kaubastu	6,4	8,2	6,7	66,4	62,2	62,2
Viljandi Kaubastu	4,3	5,3	6,1	79,0	79,5	73,8

Heeringa ja kalakonservide osas on toitlustamisettevõtete osatähtsus vähenenud, eriti oluliselt konservide osas (osatähtsus on vähenenud 1950.—1968. a. üle 2 korra). Nimetatud kalakaupade osatähtsuse vähenemine sööklates-restoranides on seaduspärane protsess, mis on tingitud eelkõige ostukaupade osatähtsuse vähenemisest ja omatoodangu osatähtsuse kasvust. Kalakonservidest realiseeritakse toitlustamisvõrgu kaudu põhiliselt delikatesse, neist on aga viimastel aastatel väga suur puudus.

Üldkokkuvõttes iseloomustavad kalakaupade jaekäibe arengut järgmised jooned:

²⁸ ETKVL sellist aruandlust ei koosta. Alates 1968. a. ei eksisteeri sellist aruandlusvormi ka Kaubandusministeeriumi süsteemis.

● kasvatendents ei ilmne iga-aastase absoluutse seaduspärasena, vaid üksikutel aastatel esineb langusi ja stabiilsust;

● kasv on olnud aeglasem toidukaupade jaekäibe kasvust, mistõttu on vähenenud kalakaupade osatähtsus toidukaupade jaekäibes. Kooperatiivses kaubanduses on osatähtsus mõnevõrra suurem kui riiklikus, kusjuures erinevusi võib täheldada ka üksikute organisatsioonide lõikes;

● kõige kiiremini on kalakaupadest tõusnud kalakonservide käive, heeringa käibe kasv oli aeglasem, kõige väiksem kasv iseloomustab kala jaekäivet. Erinevad arengutempod tingisid kalakaupade jaekäibe struktuuri vastavat muutumist. Riiklikus süsteemis on kala osatähtsus suurem, heeringa osatähtsus väiksem kui kooperatiivses süsteemis, kalakonservide erikaal enam-vähem ühesugune. Esineb ka mõningaid süsteemisiseseid hälbeid;

● jaehindadele on olnud iseloomulik languse tendents, mistõttu käibe füüsilise mahu kasv on olnud olulisem jaekäibe kasvust. Kõige olulisemalt on langenud heeringa jaehinnad, kalakonservide hindasid iseloomustab suhteline stabiilsus;

● kasvanud on kalakaupade jaekäive ühe elaniku kohta, kuigi see jääb maha kalakaupade jaekäibe kasvust vabariigis tervikuna. Jaekäibes ühe elaniku kohta ilmneb ka regionaalseid erinevusi;

● absoluutne enamus kalakaupu realiseeritakse jaekaubandusvõrgu kaudu, kusjuures eriti oluliselt on kasvanud kooperatiivse jaevõrgu osatähtsus. Ühiskondliku toitlustamise ettevõtete erikaal on suhteliselt väike, kusjuures ei ilmne ka olulist kasvatendentsi.

Kalakaupade jaemüügi areng ei ole olnud küllaldane, seda on Eesti NSV-s võimalik oluliselt suurendada. Kuna müügi suurendamise võimalused nõuavad üksikasjalikku uurimist, siis on siinkohal piirdutud ainult nende nimetamisega. Kalakaupade müügi suurendamiseks on vaja:

1) suurendada nende kalakaupade tootmist, millistele nõudmine on käesoleval ajal rahuldamata (jahutatud kala, vääriskala, eluskala, suitsutatud kala, külmutatud filee, poolfabrikaadid, kulinaartooted, nõrga ja keskmise soolaga rasvane heeringas, heeringapreservid, kala-juurviljakonservid, delikatesskonservid);

2) kaubandust paremini varustada nende kaupadega, mida on toodetud küllaldastes kogustes (kaubandusvõrgu materiaaltehnikaline baas, kaubandustöötajate materiaalne huvitatus, vastutus; kaubaveo ratsionaalne organiseerimine jne.);

3) juurutada tootmisse uusi tooteid, mis vastaksid tarbijate nõudmistele (tarbijad nõuavad kõige enam sobivas väikepakendis parema kvaliteediga kaupu, millel on paremad maitseomadused, kõrgem töötlemistase, tarbimisküpsus ja toiteväärtus).

О РАЗВИТИИ РОЗНИЧНОГО ТОВАРООБОРОТА РЫБНЫХ ТОВАРОВ В ЭССР С 1950 ПО 1968 ГОД

А. Сиймон

Резюме

Розничный товарооборот является важнейшим показателем торговли и характеризует главные тенденции развития реализованного спроса.

Розничный товарооборот рыбных товаров в ЭССР значительно увеличился в эти годы, но тенденция развития не является ежегодной абсолютной закономерностью, наблюдается падение и стабильность в отдельные годы.

Рост оборота рыбных товаров был более медленный, чем рост оборота продовольственных товаров, вследствие чего уменьшился удельный вес рыбных товаров. В кооперативной торговле удельный вес в некоторой мере больший, чем в государственной, причем различия можно заметить и в разрезе отдельных организаций.

Рост оборота отдельных рыботорговцев неодинаковый — быстрее других увеличился оборот рыбоконсервов, рост оборота сельди был более медленный, меньший рост характерен обороту рыбы, преимущественно из-за уровня развития рыбной промышленности в базисный период и темпов развития производства отдельных рыбопродуктов. Различные темпы развития обусловили соответствующее изменение структуры розничного товарооборота рыбных товаров. И в данном случае проявляются вне — и внутрисистемные различия.

Для розничных цен была характерна тенденция снижения, вследствие чего рост физического объема оборота был более существенный, чем рост оборота. Понижение розничных цен было самым значительным у сельди, в то время как относительная стабильность характерна для цен на рыбоконсервы.

Вырос и оборот рыботорговцев на душу населения, хотя отстал от роста оборота рыботорговцев в целом по республике. В розничном обороте на душу населения проявляются и региональные различия в зависимости от дальности районов рыболовства, от размеров натурально-хозяйственного потребления, от соотношения городского и сельского населения, от величины городов, развития торговой сети, снабжения рыботорговцами и т. д.

Большинство рыботорговцев реализуется через розничную торговую сеть, причем значительно вырос удельный вес кооперативной сети. Удельный вес предприятий общественного питания относительно невелик, существенной тенденции развития не проявилось.

Развитие розничного оборота рыботоргов в ЭССР недостаточно, автор указывает некоторые причины этого. Во-первых, надо существенно увеличить производство тех рыботоргов, спрос на которые в настоящее время не удовлетворен; урегулировать цены, рентабельность, повысить материальную заинтересованность производителей. Во-вторых, надо лучше снабжать и организовывать торговлю теми товарами, которые производятся в достаточных количествах: улучшить материально-техническую базу торговой сети, повысить материальную заинтересованность и ответственность торговых работников, наладить рациональную организацию товарного транспорта и т. д. В-третьих, надо внедрять в производство новые изделия, учитывая развитие спроса потребителей (потребители требуют товаров лучшего качества: товары с лучшими вкусовыми свойствами, с высшим уровнем обработки, большей зрелостью потребления и лучшей питательной ценностью, в целесообразной мелкой упаковке).

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

H. Siigur. Sovhooside taimekasvatustöölise tööajast	3
X. Сийгур. О рабочем времени рабочих растениеводства в совхозах. <i>Резюме</i>	10
V. Tamm. Tartu näidissovhoosi traktoripargi ratsionaalse struktuuri planeerimise majandusmatemaatiline mudel	12
B. Тамм. Экономико-математическая модель планирования рационального состава тракторного парка Тартуского показательного совхоза. <i>Резюме</i>	23
H. Ruusäär. Sovhooside lühiajaline krediteerimine seoses üleminekuga täielikule isemajandamisele	25
X. Руусäär. Порядок краткосрочного кредитования совхозов, переведенных на полный хозрасчет. <i>Резюме</i>	39
Э. Китвель. Необходимость и сущность кредита при социализме	41
E. Kitvel. Krediidi paratamatus ja olemus sotsialismi tingimustes. <i>Resümee</i>	52
E. Loov. Краткосрочный кредит и рентабельность производства	53
E. Loov. Lühiajaline krediit ja tööstusliku tootmise rentaablus <i>Resümee</i>	60
J. Vainu. Töövõljakuse matemaatilis-statistilisest analüüsist ehituses	61
Я. Вайну. О математико-статистическом анализе производительности труда в строительстве. <i>Резюме</i>	66
V. Raudsepp. Lühiajalise krediidi efektiivsuse näitajad ehituses . . .	68
B. Раудсепп. Показатели эффективности краткосрочного кредита в строительстве. <i>Резюме</i>	71
V. Josu. Mõningaid probleeme seoses kasumi analüüsiga	73
B. Йозу. Некоторые проблемы в связи с анализом прибыли. <i>Резюме</i>	77
M. Mark. О некоторых проблемах экономической эффективности хоздоговорных имущественных санкций.	78
M. Mark. Mõnedest majanduslepinguliste varaliste sanktsioonide majandusliku efektiivsuse küsimustest. <i>Resümee</i>	82
A. Siimon. Kalakaupade jaekäibe arengust Eesti NSV-s 1950.—1968. a.	84
A. Сиймон. О развитии розничного товарооборота рыбных товаров в ЭССР с 1950 по 1968 год. <i>Резюме</i>	105

ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ

XV

На эстонском и русском языках
Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja E. PAJUPUU

Korrektorid V. LANG ja N. TSIKALOVA

Ladumisele antud 11. IX 1970. Trükkimisele lubatud 31. V 1971. Kohila Paberivabriku trüki-
paber nr. 2, 60×90, 1/16. Trükipoognaid 6,75. Arvestuspoognaid 6,95. Trükiarv 500. MB 95239
Tell. nr. 3688. Trükkikoda «Pärnutrükk», Eesti NSV, Pärnu, Hommiku tn. 4.

Hind 70 kop

HIND 70 KOP.

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00290351 8